

თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე (თბილისი)

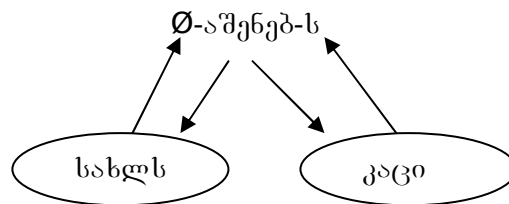
კოორდინაციული მართვის ტიპებისათვის თანამედროვე ქართულში

1) კოორდინაციული მართვისათვის აუცილებელია, სახელური კოორდინატები მართავდნენ ძირითად კოორდინატს პირში და ითანხმებდნენ მას რიცხვის მიხედვით, ხოლო ზმნური კოორდინატი მართავდეს მათ (მორფოლოგიურ სუბიექტსა და მორფოლოგიურ ობიექტებს) ბრუნვაში.

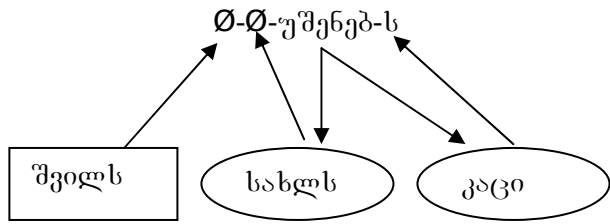
სახელურ კოორდინატთა პირი თუ რიცხვი ხან რეალურად აისახება ზმნურ კოორდინატში, ხან პოტენციურად, მაშასადამე, მორფოლოგიური სუბიექტი და მორფოლოგიური ობიექტები ყოველთვის მართავენ ძირითად კოორდინატს პირში და ითანხმებენ მას რიცხვის მიხედვით (ზოგი გამონაკლისის გარდა).

ზემოთქმულის მიხედვით, თანამედროვე ქართულში კოორდინაციული მართვის ოთხი ტიპი გამოიყოფა:

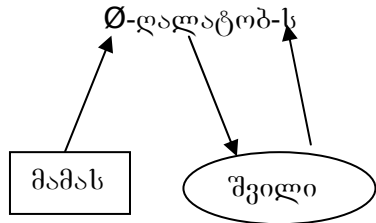
ა) ძირითადი კოორდინატისაგან სახელურ კოორდინატთა მართვა ორსახელიან გარდამავალზმნიან წინადადებაში (როცა ძირითადი კოორდინატი მართავს მასთან დაკავშირებულ ორსავე სახელს ბრუნვის მიხედვით):

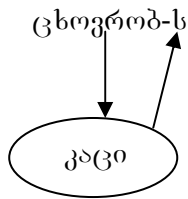
ბ) ზმნური კოორდინატის მიერ სახელურ კოორდინატთა მართვა სამსახელიან გარდამავალზმნიან წინადადებაში (როცა ძირითადი კოორდინატი მართავს მორფოლოგიურ სუბიექტსა და ბრუნვაცვალებად მორფოლოგიურ ობიექტს, ხოლო ბრუნვაუცვლელი მორფოლოგიური ობიექტი უმართავია):

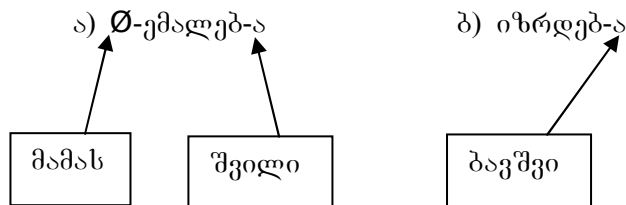
გ) ძირითადი კოორდინატისაგან მორფოლოგიური სუბიექტის მართვა მედიოაქტივზმნიან (ორსახელიან) წინადადებაში (მორფოლოგიური ობიექტი აქაც უმართავია):

დ) ზმნური კოორდინატის მიერ მორფოლოგიური სუბიექტის მართვა მედიოაქტივზმნიან (ერთსახელიან) წინადადებაში:

2) რაც შეეხება რელატიურ-გარდაუვალზმნიან და აბსოლუტურ-გარდაუვალზმნიან წინადადებებს, ამ შემთხვევებშიც ზმნა მართულია სახელების მიერ პირში, აგრეთვე შეთანხმებულია რიცხვის მიხედვით, მაგრამ თავად ვერ მართავს მათ (სახელებს) ბრუნვაში:

T. V a s h a k i d z e (Tbilisi)

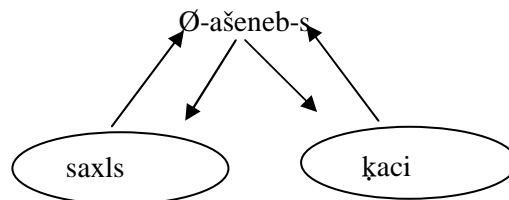
Towards the Types of Coordinative Governing in the Modern Georgian

1) For coordinative governing it is necessary that nominal coordinatives govern a basic coordinative according to a person and a number, and verbal coordination governs them (morphological subject and morphological object) in case.

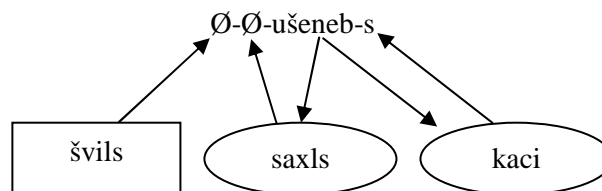
A person and a number of nominal coordination is really reflected in a verbal coordinative or potentially, consequently, morphological objects always govern a basic coordinative according to a person and a number (besides some exceptions).

According to above mentioned, four types of coordinative governing are distinguished in the Modern Georgian:

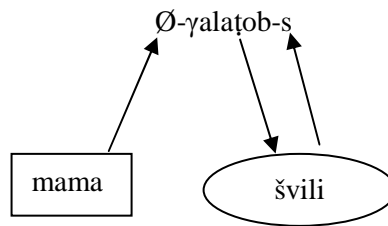
a) Governing the nominal coordinatives by a basic coordinative in a sentence with two nouns and a transitive verb (when a basic coordinative governs both nouns connected with it according to a case):

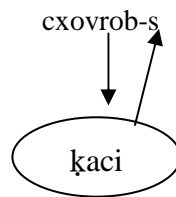
b) Governing of nominal coordinatives by a verbal coordinative in a sentence with three nouns and a transitive verb (when a basic coordinative governs a morphological subject and a case-changing morphological object, but a case-non-changing morphological object is not governed):

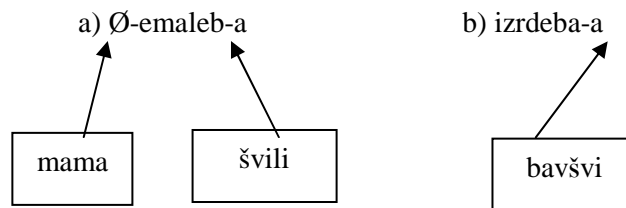
c) Governing of a morphological subject by a basic coordinative in a sentence with a medial-active verb with two nouns (morphological object is not governed even here):

d) Governing of a morphological subject by a verbal coordinative in a sentence with a medial-active verb (with one noun):

2) As for the sentences with relative intransitive and absolute-intransitive verbs, even in this case a verb is governed by nouns according to a person and a number, but a verb itself can not govern them (nouns) in a case:

რ. ზ ე ქ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

მოდლობის გამონატვის საშუალებათა სისტემა და სემანტიკური ნიუანსები ქართულ დისკურსში

მოდლობა მიეკუთვნება ბუნებრივი ენის ძირითად კატეგორიებს და „განმსჭვალავს მეტყველების მთელ ქსოვილს“ [ვინოგრადოვი, 1975]. მოდლობის კატეგორია ენობრივი უნივერსალია, თუმცა მეტად რთული, მრავალმხრივი და საკამათო.

მოდლობისთვის ამოსავალია მოუბარი პირის პოზიცია, თუ რა დამოკიდებულებაშია გამონატქვაში ან მასში ასახული შინაარ-

სი სინამდვილესთან. აქ იგულისხმება მიმართება კომუნიკაციის სამ ფაქტორს – კომუნიკანტებს, გამონათქვამით გადმოცემულ შინაარსსა და ობიექტურ რეალობას შორის.

1. ამ მორფოსემანტიკური კატეგორიის პირველი ასპექტი – მოქმედების სუბიექტის დამოკიდებულება მოქმედებასთან – ახასიათებს წინადადებაში ზმნით გამოსატულ მოქმედებას, როგორც ჯერ კიდევ შეუსრულებელს, მაგრამ დასაშვებს: აუცილებელს, სავალდებულოს, შესაძლებელს, ნებადართულს, უნებურს, სასურველს, სანატრელს.

2. მეორე ასპექტი – მოუბარი პირის (ავტორის) დამოკიდებულება გამონათქვამთან – ასახავს დარწმუნების ან დაეჭვების ხარისხს გამონათქვამის შინაარსისადმი და მოიცავს რამდენიმე სემანტიკურ ნიუანსს: დარწმუნებულობას, უეჭველობას, ვარაუდს, დაეჭვებას, დაურწმუნებლობას, უნახაობითობას.

3. მოდალობის მესამე ასპექტი – გამონათქვამის შინაარსის დამოკიდებულება სინამდვილესთან – წარმოადგენს წინადადების (სამეტყველო აქტის) რეალობა-არარეალობის შეფასებას მოუბარი პირის მიერ.

ზეპირ დისკურსში მოდალობის ენობრივი ერთეულების შერჩევა განპირობებულია ექსტრალინგვისტური ფაქტორებით: ადრესანტის ინტენციით (საკომუნიკაციო მიზნით), კომუნიკანტთა სოციალური მახასიათებლებით, მათი ურთიერთდამოკიდებულებით, სიტუაციით ანუ პრაგმატული კონტექსტით, წერილობით ტექსტებში კი – ავტორის მიზანდასახულებით, ტექსტის ჟანრით, თემატიკით, გადმოსაცემი შინაარსით, თხრობის სტილით და ა. შ.

მოდლობა, როგორც მორფოსემანტიკური კატეგორია, ქმნის ერთიან სისტემას და მოიცავს ენის ყველა დონეს. მის სემანტიკურ ველში ქართულ დისკურსში გამოვყოფთ გრამატიკულ და მორფოლექსიკურ დონეებს.

I. მორფოლოგიურ დონეზე მოდალობის გამომხატველი საშუალებებია:

1. ზმნის კილო (თხრობითი, ბრძანებითი, კავშირებითი, პირობითი, უნახაობითი), რომლის სემანტიკა მრავალფეროვანია. გარდა კავშირებითის მწკრივებისა, მოდალური ნიუანსები კონტექსტის მი-

ხედვით გადმოიცემა უწყვეტლით, ხოლმეობით-შედევობითით, წყვეტილით, I და II თურმეობითებით. ვფიქრობთ, უნახაობითობა I და II თურმეობითებში (ზოგ დიალექტში – ახლანდელ დროშიც: *ნაყვარება, ნაწერავა, დანავალა...*) უნდა მივიჩნიოთ კილოს ერთ-ერთ სახეობად, როგორც მოუბარი პირის დამოკიდებულების გამოხატვა გამონათქვამის სარწმუნოებისადმი.

2. **ზმნისწინებისა და გვარის** რამდენიმე სპეციფიკური სემანტიკური ნიშან-თვისება (მიჩნევა, გუნება-განწყობილება, პოტენციულისი, უნებლიობა).

II. **მორფოლექსიკურ დონეზე** – მორფოლექსიკური და ლექსიკური საშუალებები, რომელთაც უწოდებენ **მოდალურ კომუნიკაციურ ერთეულებს [ლანგნერი, 1994]:**

ა. მოდალური სემანტიკის **ზმნები** (*სჯერა, სწამს, ჰგონია, ფიქრობს, ვარაუდობს, ეჭვობს, მიაჩნია, თვლის, ეჩვენება*) და **მეშველზმნიანი** შესიტყვებები;

ბ. მოდალური **ზმნიზედები** (*აღბათ, სავარაუდოდ, დარწმუნებით, უეჭველად, უდავოდ, უცილობლად, უკამათოდ, ნამდვილად, ჭეშმარიტად...*);

გ. მოდალური **ნაწილაკები** (*ეგებ, დაე, უნდა, აკი, ხომ, განა, ნუთუ, ნეტა...*);

მოდალურ ლექსიკურ ერთეულებს ხშირად აქვს სემანტიკური შეხამების უნარი და გარკვეულ მწკრივთან კომბინაციით გამოხატავს მოდალურ შინაარსს.

III. **სინტაქსურ დონეზე:**

1. წინადადებათა სახეები მოდალობის მიხედვით (განსაკუთრებით – კითხვითი, ბრძანებითი, ძახილისა და კითხვა-ძახილის);

2. პასიური მიმდებარე კონსტრუქციები (*მე ვასაკეთებელი მაქვს, ეს დასაწერია*);

3. დამოკიდებულ წინადადებათა ზოგიერთი სახე (ვითარების, მიზეზის, მიზნის გარემოებითი, პირობითი და დათმობითი დამოკიდებული წინადადებები);

4. ფუნქციურად ამ ჯგუფში ერთიანდება ჩართული (პარენთეზული) სიტყვა-გამოთქმებიც (*ვინ იცის, ღმერთმა უწყის, კაცმა რომ თქვას, როგორც ჩანს, როგორც ეტყობა, რასაკვირველია, ცხა-*

დია, ბუნებრივია, რა თქმა უნდა, უეჭველია, რა სადავოა, რა სა-
ლაპარაკოა...).

ნებისმიერი სახის დისკურსში – წერილობითს ტექსტსა თუ
ზეპირ მეტყველებაში – მოდალობა გამოიხატება არა ერთი, არა-
მედ რამდენიმე საშუალების კომბინაციით.

მოდალობა, როგორც მორფოსემანტიკური კატეგორია, ქარ-
თულში ქმნის ერთიან სისტემას, წარმოდგენილია ენის ყველა დო-
ნეზე და მოიცავს შემდეგ სემანტიკურ ნიუანსებს: მოქმედების შე-
საძლებლობას, სასურველობას, აუცილებლობას, ნებართვას, აკ-
რძალვას; მოუბარი პირის დარწმუნებულობის (დაეჭვების) ხარისხს
გამონათქვამის ჭეშმარიტებაში (ვარაუდს, ჰიპოთეზას, მოსაზრებას,
დაშვებას, დარწმუნებას, უეჭველობას, დაურწმუნებლობას, დაეჭვე-
ბას, ყოყმანს...) და მიმართებას ობიექტურ სინამდვილესთან: რო-
გორ აფასებს მოუბარი (ავტორი) ენობრივად გამოსატულ ფაქტს –
რეალობად თუ არარეალობად.

R. Z e k a l a s h v i l i (Tbilisi)

System of Methods for Expressing Modality and Semantic Nuances in Georgian Discourse

Modality belongs to the general categories of natural language and
“pierces the entire speech material” [Vinogradov, 1975]. Category of modality
is lingual universal, though too complex, multilateral and debatable.

Position of speaker is essential point for modality, what kind of attitude
expression or the content reflected in it has towards reality. Here relation between
three factors of communication is meant: between **communicants, content rep-
resented by expression and objective reality**.

1. The **first** aspect of this morphosemantical category – attitude of the
subject towards action – defines action denoted by verb in the sentence as still
unrealizable but possible: inevitable, obligatory, possible, allowed, involuntary,
desirable, desired.

2. With the help of the **second** aspect – attitude of the speaker (author) towards expression – quality of certainty and doubt for the content of the expression is reflected and it includes several semantic nuances: certainty, certitude, supposition, doubt, uncertainty.

3. The **third** aspect of modality – attitude of the expression content towards reality – is the estimation of reality-unreality of the sentence (speech act) by the speaker.

Selection of lingual units of modality in oral discourse is defined by the extra-linguistic factors: intention of addresser (for the purpose of communication), social characteristics of communicants, their interrelation, situation or pragmatic context. Their selection in written texts is based upon intention of the author, genre of text, themes, content to be expressed, style of narration, etc.

Modality, as morphosemantic category creates united system and covers each level of language. Within its semantic field, **grammatical** and **morpholexical levels** are outlined in Georgian discourse.

I. Methods of expression modality on **morphological level** are:

1. Mood of verb (indicative, imperative, conjunctive, conditional, unseen (*unaxaobiti*)).

Its semantic is various. Besides conjunctive forms, modal nuances according to context are expressed with the help of imperfect (*uçgvçeli*), conjunctive (conditional) (*xolmeobit-şedegobiti*), aorist (*çgvçili*), the first and the second resultative (*turmeobiti*) forms. From our point of view, mood denoting the state of not having seen in the first and the second resultative tense forms (in some dialects – in the present tense: *naqvareba, nac'erava, danavala...*) should be regarded as one of the types of mood as an attitude of the speaker towards the certainty of the expression.

2. Several specific semantic characteristic of verbal **prefixes** and **voice** (consideration, mood, potentiality, involuntary).

II. On the **morpholexical level** – morpholexical and lexical means so-called **modal communication units** [Langner, 1994]:

a) **Verbs** having modal semantics (*şjera, sc'ams, hgonia, pikrobs, varaudobs, eç'vobs, miaçnia, tvlis, eçveneba*) and constructions with auxiliary verbs;

b) Modal **adverbs** (*albat, ueç'velad, udavod, savaraudod, darçmunebit, uciloblad, uk'amatod, namdvilad, e'eşmaritad...*);

c) Modal **particles** (*egeb, dae, unda, ak'i, xom, gana, nutu, net'a...*);

Modal lexical units often have ability of semantic combination and with the help of definite tense forms can express modal content;

III. On the **syntactical level**:

1. Sentence types according to modality (especially: interrogative, imperative, **exclamatory and** interrogative-exclamatory sentences);

2. Passive participial constructions (*me gasak'etebeli makvs, es dasac'eria...*);

3. Several types of subordinate clauses (adverbial clause of manner with the conjunction “*tiṭṭkos*”, causal clause, adverbial clause of purpose, conditional and concessive clauses);

4. Parenthetic word-expressions are included functionally in this group (*vin icis, ḡmertma uc'qis, k'acma rom tkvas, rogorc čans, rogorc et'qoba, rasak'virvelia, cxadia, bunebrivia, ra tkma unda, ueč'velia, ra sadavao, ra salap'arak'oa...*).

Modality in every kind of discourse (written text or spoken language) is expressed with the help of combination of several methods.

Modality as morphosemantic category creates united system in Georgian language, it is represented at each level of language and includes the following semantic nuances: possibility of the action, desirability, necessity, permission, prohibition; quality of certainty (doubt) of the speaker towards the verity of the expression (supposition, hypothesis, consideration, admission, certainty, certitude, doubt, uncertainty, hesitation...) and relation to objective reality: how speaker (author) estimates fact expressed linguistically – reality or unreality.

ნ. ზ ვ ი ა დ ა ძ ე (ქუთაისი)

თანამედროვე ანთროპოცენტრული ლინგვისტიკის მეცნიერული მემკვიდრეობა

თანამედროვე ლინგვისტიკის თეორიული, ისევე როგორც პრაქტიკული ასპექტები, ეყრდნობა ანთროპოცენტრიზმის პრინციპს. მიუხედავად იმისა, რომ ენა ყოველთვის წარმოადგენდა ეთნიკური ჯგუფის მკვეთრ მახასიათებელს, ენისა და კულტურის

კავშირი მაკროლინგვისტური პრობლემატიკის განუყოფელი ნაწილი იყო, რამაც პიკს ვ. ფ. ჰუმბოლდტისა და მის მიმდევართა შრომებში მიაღწია, თუმცა XX საუკუნის პირველ ნახევარში სტრუქტურალიზმის მიღწევების გამო ეს ტენდენცია მეორეხარისხოვნად იქცა. მიუხედავად გაბატონებული სისტემურ-სტრუქტურული და სტატიკური პარადიგმისა, XX საუკუნის დასასრულს ქანქარა კვლავ საწინააღმდეგო მიმართულებით გადაიხარა ანთროპოლოგიური, კოგნიტური და დინამიური პარადიგმისაკენ, რითაც ისევ დააბრუნა ადამიანი სამყაროს ხედვის ცენტრში.

აღსანიშნავია, რომ XX საუკუნის პირველ ნახევარში არსებული სტრუქტურალიზმის გავლენის პირობებში კ. ლ. პაიკის ლინგვისტური მოძღვრება ანთროპოცენტრიზმის პრინციპებს ეყრდნობა და ვითარდება ამ მიმართულებით. სწორედ, აქ შეინიშნება ანთროპოცენტრისტული პარადიგმის აგების კონტურები, რომელიც უფრო ჩამოყალიბებულ ფორმას მოგვიანებით, ათასწლეულთა მიჯნაზე აღწევს. „ანთროპოლოგიური პარადიგმა ასახავს დამკვირვებლის ინტერესის გარდაქმნას აღქმის ობიექტებიდან სუბიექტზე – ადგილი აქვს პიროვნების ანალიზს ენაში, ნაცვლად ენისა პიროვნებაში” (*მახლოვა* 2004).

პაიკის მიერ შემუშავებული ენის შესწავლის მეთოდი ხაზს უსვამს ადამიანის ფაქტორის გავლენას შესასწავლ მასალაზე. ენისა და ადამიანის ურთიერთკავშირს ღრმა ფსიქოლოგიური საფუძველი გააჩნია. ენას ადამიანური წარმოშობა აქვს. იგი არ არსებობს ამ ენაზე მოსაუბრე ხალხისაგან დამოუკიდებლად. ჩვენ ვერც კი ვიაზროვნებთ ამ კონტექსტის მიღმა. როგორც დ. უზნაძე შენიშნავს: „არაფერია ენაში ადამიანის გარეშე წარმოთქმული. ყველაფერი ენაში შექმნილია ადამიანის მიერ” (*უზნაძე* 1947).

კ. ლ. პაიკის ტაგმემიკური თეორია არ შეისწავლის საგანს „თავის თავში“. იგი არ იკვლევს მოვლენებს აღქმის ან წარმოთქმისაგან იზოლირებულად, განიხილავს რა საკითხებს დამკვირვებელთან კავშირში. ბუნება ცალკე მდგომი დამკვირვებლისაგან არ წარმოადგენს ტაგმემიკური ანალიზის ობიექტს. თეორია გვიჩვენებს, თუ რა გავლენას ახდენს დამკვირვებელი მონაცემებზე და თავად როგორ ხდება მონაცემთა ნაწილი. პაიკი თეორიულ უპი-

რატესობას ანიჭებს ინდივიდებსა და მათ ურთიერთკავშირს ფორ-
მალიზმთან, წმინდა მათემატიკურ გამოთვლებთან და იდეალის-
ტურ აბსტრაქციებთან შედარებით. შესაბამისად, ტაგმემიკური თე-
ორია იკვლევს ენას ფართო კონტექსტში შეისწავლის რა ორივეს:
ვერბალურ და არავერბალურ ქცევას ისევე როგორც დამკვირვებ-
ლის – ლინგვისტის ფაქტორს.

თეორიაში გაშუქებული ზოგიერთი პრობლემა სათავეს იღებს
ისტორიული ჰორიზონტიდან და ჰუმბოლდტს უკავშირდება. „შედა-
რებითი ანთროპოლოგიის“ შექმნის იდეა ვ. ფ. ჰუმბოლდტისაგან
მომდინარეობს, რაც მოგვიანებით უფრო ჩამოყალიბებულ მიმარ-
თულებას და კონკრეტულ შინაარსს იძენს მეცნიერის ლინგვისტურ
თეორიაში. ჰუმბოლდტის მიხედვით, არაფერი ისე არ გვაახლოებს
ადამიანის და ერის იდუმალი ბუნების შეცნობასთან, როგორც მი-
სი მშობლიური ენა. ჰუმბოლდტის ენის თეორია მთელი თავისი
არსით ანთროპოცენტრულია.

ენათმეცნიერების მთავარ ამოცანად ჰუმბოლდტი მიიჩნევს
„ნამდვილ, ღირსეულ ხედვას ენისა მისი ქმედების გავრცელების
ადგილის წვდომით“, რაც გულისხმობს იმას, რომ აუცილებელია
შევისწავლოთ არა მხოლოდ წარმოთქმასთან დაკავშირებული სა-
კითხები, არამედ აზროვნებისა და აღქმის პრობლემებიც უთუოდ
უნდა იქცეს ენობრივი კვლევის ობიექტად.

აზროვნება ყოველთვის უკავშირდება ენას. სხვაგვარად ფიქ-
რი ვერ მიაღწევდა მის ნათელ გამოხატულებას და ვერ გარდაიქ-
მნებოდა შემეცნების ფორმად. მნიშვნელოვანია ჰუმბოლდტის შე-
ნიშვნა: „ენა აზრის წარმომშობი ორგანოა, თუმცა იგი არ არსე-
ბობს აბსტრაქტულად „ზოგადად ენაში“, არამედ კონკრეტულ
ენებში (*რამიშვილი* 1984).

მგავს პარალელებს ვაწყდებით პაიკის თეორიაში. მეცნიერი
უარყოფს ნებისმიერი სახის აბსტრაქციას და საკვლევ მასალას
კონკრეტულ ენებში მოიძიებს. მგავსი დამოკიდებულება შეინიშნე-
ბა ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების განხილვის კუთხი-
თაც. პაიკი აღნიშნავს, რომ არც ერთი ნიმუში არ არსებობს იზო-
ლირებულად სამყაროში, დამოუკიდებლად ფართო კონტექსტისა-
გან ისე, რომ მნიშვნელობას ინარჩუნებდეს. ენობრივი ერთეულები

ფართო კონტექსტში უნდა შეისწავლებოდეს.

მსგავსად მისი წინამორბედისა, პაიკსაც ასევე ღრმა რწმენა აქვს ადამიანისადმი. მისი ტაგმემიკური თეორია უნიკალურია XX საუკუნის რიტორიკულ თეორიათა შორის მისი უნარით მოიძიოს უნივერსალიები და იმ არსებითი მტკიცებულების გამო, რომ ტაგმემიკური აქსიომები ჭეშმარიტია ქცევის ყველა სახეობისათვის. სწორედ ეს გახლავთ საფუძველი აღნიშნული თეორიის მრავალმხრივი დატვირთვისა. იგი ფართოდ გამოიყენება არა მხოლოდ პედაგოგიკაში, არამედ ნათელს ჰფენს ფსიქოლოგიისა და განსაკუთრებით ანთროპოლოგიის კომპლექსურობასაც. თეორიის აგების პრინციპები ღირებულია ანთროპოცენტრული თვალსაზრისით, რადგან იგი ენისა და კულტურის ურთიერთკავშირს დამკვირვებლის (ადამიანის) პერსპექტივიდან შეისწავლის. ყოველგვარი საფუძველი არსებობს იმისა, რომ ტაგმემიკური თეორია თავისი არსით ანთროპოცენტრულად მივიჩნიოთ და განვაცხადოთ, რომ იგი წარმოადგენს ანთროპოცენტრული პარადიგმის ფორმირების ადრეულ მცდელობას, რაც იმავედროულად თეორიის ლინგვოკულტურული ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას იძლევა.

პაიკის საენათმეცნიერო მოძღვრების და სხვა ენათმეცნიერთა შრომების შეპირისპირებითი ანალიზის მიხედვით მოძიებულია მეცნიერული ხაზი, რომელიც კეთეს მთელს XX საუკუნეს, დასაბამს იღებს წინა აკადემიური მემკვიდრეობიდან და განსაზღვრავს შემდგომი ეპოქის ენათმეცნიერთა კვლევის სფეროს. ჩატარებული კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები წარმოაჩენს იმ პრაქტიკულ ღირებულებას, რაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს პაიკის მიერ შემუშავებული კვლევის მეთოდის აქტუალურობას ენის ანთროპოლოგიური პარადიგმის ფორმირების პროცესში.

თანამედროვე ლინგვისტური ანთროპოცენტრიზმი თანდათან იძენს ენისა და კულტურის შესწავლისაკენ მიმართულ ტენდენციას, რასაც ლინგვოკულტურული მიმართულება ეწოდება. შესწავლილი მასალის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ორივე პრინციპი – ანთროპოცენტრიზმი, ისევე როგორც კულტუროცენტრიზმი – ბოლომდე ექსპლიციტურად თუ არა, იმპლიციტური სახით მაინც რეალიზდება პაიკის თეორიაში.

N. Z v i a d a d z e (Kutaisi)

Scientific Inheritance of Modern Anthropocentric Linguistics

Theoretical as well as practical aspects of modern linguistics are based on the principle of anthropocentrism. Despite the fact that language has always been a clear identification feature of ethnic group, the connection of language to culture has always been indisputable macrolinguistic problems (language vs. culture), the interest towards which reached its peak in the works of W. V. Humboldt and other scientists, turned to be of a second rate in the first half of XX century, because of the achievements of structuralism. Though at the end of the previous century pendulum started to move to the opposite direction within the frames of the change of scientific paradigm of humanitarian knowledge, returning the person in the centre of the 'world built'.

It is noteworthy, that in the background of establishing dominating systemic-structural and static paradigm in the first half of XX century K. L. Pike's linguistic doctrine is inspired by anthropocentric principles and develops in its direction. This is where the contours building up anthropocentric paradigm can be seen, which developed to its more defined form later on, at the juncture of two millennia: "anthropological paradigm represents diverting observer's interest to the subject from the objects of perception, i.e. the analysis of a person in the language takes place instead of the language in the person" (Maslova 2004).

A method of language study introduced by K.L. Pike emphasizes the influence of a person on the research material. Language -human interrelation has deep psychological roots. Language has humanitarian origins and it does not exist outside this context. It is well-stated by D. Uznadze: "There is nothing in a language which is not said by a human being... Everything in a language is created by a man" (Uznadze 1947).

Pike's tagmemic theory does not study "thing-in-itself". It doesn't study events in isolation from perception and utterance. It studies the questions in connection with the observer. Nature as a thing set apart from the observer is not the matter of tagmemic analysis. Thus, people's linguistic hierarchy refers only to those issues which are being or were spoken about by people at particu-

lar stages of the past or present culture. The theory shows what kind of influence observer makes on the data and how the observer becomes the part of data himself. Pike gives theoretical preference to individuals and the relationship between them in comparison with formalism, pure mathematic calculations and idealistic abstractions. Consequently, tagmemic theory considers a language in a broad context studying both verbal and non-verbal behavior as well as a linguist himself - as a concrete observer.

Some of the problems highlighted in the theory dates back to historical horizon. The idea of forming "comparative anthropology" belongs to W. V. Humboldt (1795) which later on acquires more defined direction and concrete concept in his linguistic theory. According to Humboldt nothing brings us closer to the mystery of the nature of a man and a nation as its native language.

Humboldt's theory of language is anthropocentric in its essence.

The main objective of comparative linguistics according to Humboldt is "real, decent vision of the language, in the depth of distribution of its field of action". It means that we should explore the function of the language in a large scale - not only its relation to the utterance, but also to the thinking and sensitive perception.

Thinking is always connected with a language. Otherwise thought cannot reach its clear manifestation, cannot be able to turn into comprehension. The following Humboldtian note is of importance here: "Language is the organ of forming thought. Though, it doesn't happen in an abstract way, not "generally in the language" but in real, concrete languages. Humboldt considered exploring the attitude of languages toward "the world of images" the main purpose of his research (Ramishvili 1984)

We come across with similar parallels in Pike's theory. He ignores any kind of abstraction and finds the material under study in concrete languages. Similar approach can be traced in the relation of language and culture. Pike states that no model exists in isolation, autonomous from wider context remaining meaningful for people. Language units must be studied in broader context.

Like his predecessor, Pike also deeply believes in human being. His tagmemic theory is one of the unique theories among XX century rhetorical theories due to its trend to find out universals and the basic proof that tagmemic axioms are true for all kinds of behavior. That's why it is widely used not only

in pedagogical matters, but it also makes clear the complexity of psychology and anthropology, in particular. The principles of the tagmemic theory are rather valuable for anthropocentric study as it researches the question of language and culture interrelation from observer's perspective. There are all the reasons to state that tagmemic theory is anthropocentric to its core and there is given an early attempt of forming the anthropocentric paradigm which makes possible its linguocultural interpretation.

Modern linguistic anthropocentrism is gradually acquiring clear-cut tendency towards the study of the relation of language and culture which is called **linguocultural direction**. It can be concluded, that both principles anthropocentrism as well as culturocentrism - if not explicitly, still are realized in Pikes' theory in an implicit way.

მ. თ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი (მაინის ფრანკფურტი)

კოდების ცვლა, როგორც მრავალენოვნების თანამდევნი პროცესი და მისი სახეები

(უდიური ენის მასალის ანალიზი “ECLinG”-ის პროექტის ბაზაზე)

კოდების ცვლა ინდივიდის ან სოციუმის მიერ სამეტყველო ნაკადში ორი ან მეტი სხვადასხვა ენის (ენობრივი ვარიანტის), როგორც სამეტყველო კოდის, შენაცვლებითი გამოყენებაა. ენაში კოდების ცვლის პროცესი ბუნებრივი და მოსალოდნელიც კია პოლიეთნიკური სოციალური გარემოს პირობებში. იგი მთელ ენობრივ სისტემას მსჭვალავს და ენის ყველა დონეზე აღიწერება. ეს პროცესი, უპირველეს ყოვლისა, ლექსიკოლოგიის სფეროში თვალსაჩინოვდება ლექსიკური ნასესხობების სახით, რომლებიც იმისდა მიხედვით, მსესხებელი ენის სისტემაში ინტეგრაციის რა ხარისხს გვიჩვენებენ, სხვადასხვა ჯგუფებს ქმნიან: ნასესხობანი ფონოლოგიური, ფონოლოგიურ-ფონოტაქტიკური, მორფოლოგიური, მორფოსინტაქსური, პრაგმასინტაქსური ინტეგრაციით.

კოდების ცვლის შემთხვევები და გამომწვევი მიზეზები

ერთი ენიდან მეორეზე გადასვლას და, შესაბამისად, სამე-

ტყველო კოდის შეცვლას სუბიექტური (მაგ., უდიურ ენაზე ინფორმანტის მხრიდან საჭირო ლექსემის, უმეტესად დარგობრივი ტერმინოლოგიის არცოდნა) ან ობიექტური (შესაბამისი ლექსემის უდიურში არარსებობა) ფაქტორები განაპირობებენ:

ჰამეჯირწლულენ ბიძანყესა სჷთუნ. სჷთუნუნ ლახო ლადანხესა კირურუხ, ლახაყდანდესა რეიკიუხ. მეტუ ეზრყუნესა თეზაბა.

ასეთნაირად ვაშენებთ რიდეს. რიდეზე ვალაგებთ კოჭებს, ვიმაგრებთ ლარტყებს. ამას რას ეძახიან არ ვიცი.

სამეტყველო კოდების ცვლის განსაკუთრებულ შემთხვევად მიგვაჩნია ისეთი მაგალითები, რომლებშიც ინფორმანტი კოდის შეცვლას არა მხოლოდ ცალკეული (ინტეგრირებული ან არაინტეგრირებული) ლექსემის, არამედ ფრაზების ურთიერთმონაცვლეობის გზით ახდენს:

თენე ჰებსა, დავათეძანდუხსა, იხ ბენგინწნე. თჷქსჷ ჰება... გასხვლა როგორ არის ბეშმუზინ თეზაბა.

არაფერი უნდა, არ ვწამლაფთ, თავისთვის არის. მარტო ისა... გასხვლა როგორ არის ჩვენს ენაზე არ ვიცი.

სამეტყველო კოდის ცვლა ხშირად უშუალოდ, ვერბალური მარკირების გარეშე მიმდინარეობს, თუმცა კოდის გადართვას უმეტესწილად ისეთი პრაგმატულ-ინტერაქციული ელემენტი ახლავს, როგორცაა პაუზა. ზოგჯერ პაუზა, როგორც სამეტყველო ნაკადის მყოვარების ინტერაქციული სიგნალი, წინადადებაში ვერბალიზებულია, რაც დამატებით კოდიდან კოდზე გადამრთველი სიგნალის როლს ასრულებს.

კოდების ცვლის სახეები

უდი ინფორმანტები აცნობიერებენ კოდების ცვლის პროცესს, როგორც საკუთარი მეტყველების დამახასიათებელ ნიშანს და თავად საუბრობენ უდიური ენის ლექსიკური შერეულობის (ნასესხობების) შესახებ. პროცესუალურად რომ აღვწეროთ, ზოგადად კოდების ცვლის ორი სახე უნდა გამოვყოთ: გაუცნობიერებელი (უნებლიე) და გაცნობიერებული (ნებელობითი), რომლის ორი ქვესახე არსებობს:

ა) კოდის კონტროლირებადი ცვლა – ინფორმანტი სრულიად

გაცნობიერებულად, მიზანმიმართულად ცვლის კოდს, ვინაიდან სურს საკუთარი ინტელექტუალური დონის დემონსტრირება და პრესტიჟულად მიიჩნევს განსხვავებული კოდით სასურველი ობიექტის აღწერას; ამასთან, მოლაპარაკე დარწმუნებულია, რომ მის მიერ გამოყენებული კოდი ადრესატისათვის (ან ზოგადად, საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეთათვის) გასაგებია.

ბ) კოდის უკონტროლო ცვლა – კოდის ცვლას ინფორმანტის მხრიდან არამიზნობრივი, გაუცნობიერებელი ხასიათი აქვს, რომელიც საკომუნიკაციო აქტის პროცესში შეიძლება გაცნობიერდეს და შესაბამისი სიგნალითაც გაფორმდეს სამეტყველო ნაკადში. კოდის უკონტროლო ცვლა ასეთ შემთხვევაში კვალიფიცირდება, როგორც საგანგებო შემთხვევა: კოდის უნებლიე ცვლის დაგვიანებული გაცნობიერება.

კოდის უნებლიე ცვლის დაგვიანებული გაცნობიერების შემთხვევაში ინფორმანტები სხვადასხვაგვარად რეაგირებენ.

1. ინფორმანტი თავად აკეთებს კომენტარს და განსაკუთრებული სიგნალის გარეშე უბრუნდება პირვანდელ კოდს – ადგილი აქვს კოდის უსიგნალო უკან გადმორთვას კომენტარის თანხლებით:

ოჰა მე ჭაპნუს გაფურჩქნადანბესა... ეს უკვე ქართული სიტყვაა... ხორადანდუსა.

მერე ამ ვენას ვფურჩქნით... ეს უკვე ქართული სიტყვაა... ვპურჩქნით.

2. ინფორმანტს ეჭვი შეაქვს საკუთარ კომპეტენციაში და შესაძლო ადრესატ(ებ)თან აზუსტებს ამა თუ იმ სიტყვის (გამონათქვამის) ადეკვატურობას კონტექსტთან მიმართებაში. ასეთ შემთხვევაში ადგილი აქვს მონოლოგური სამეტყველო აქტის დიალოგურით შეცვლას, რაც ხშირად წინადადების არასწორი გაფორმების მიზეზი ხდება.

სო..... ვაენი... ვაენი ვაენინე თე?... ვაენი აკადემინანე ჩარკე, ლოჩიკლულ.

ერთმა სამხედრო.. სამხედრო სამხედროა არა?... სამხედრო აკადემია დაამთავრა, პილოტობა.

კოდის ცვლა ჩვენს მასალაში უმეტესად გაუცნობიერებლად ხდება. კოდების გაუცნობიერებელი ცვლის შემთხვევაში, ზემოთ

განხილული პროცესებიდან გამომდინარე (ხარვეზული კომპეტენცია მშობლიურ ენაში), მეტყველების ნაკადი წყვეტილ ხასიათს იღებს და წინადადებათა ფრაგმენტები, რომლებიც გრამატიკულად არასწორად ფორმდება, საშუალებას არ აძლევს ინფორმანტს აზრი გასაგებად ჩამოაყალიბოს. ასეთ შემთხვევაში ენა კარგავს თავის უპირველეს ფუნქციას: გაგებინებადობას (უფრო ზუსტად, გამონათქვამის სიცხადეს), როგორც, მაგალითად, მომდევნო ორ წინადადებაში, სადაც თარგმანი კონტექსტუალურად არის აღდგენილი ჩვენ მიერ:

...ანი ა... კაკ კაცრია რა, კაკ... აი... კაკ სტროგი ანი, ოჩენ სტროგი.

“ისინი ბუნებით მკაცრი არიან, ძალიან მკაცრი”.

ა... ღარ ენესა და თელი მა... სტოლ ყაფუნესა ყა... შელ სუფრა... ყველაფერი რა...

“როდესაც ვაჟი მოდის, მდიდრულ მაგიდას შლიან, ყველაფერი აწყვია სუფრაზე.”

ასეთი ექსტრემალური შემთხვევები იდიოლექტური ხასიათისაა და კონკრეტულ ინფორმანტთა მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. აღნიშნული ინფორმანტი ნიჯიდან არის გამოთხოვილი და ხუთ სამეტყველო კოდს ხმარობს ერთდროულად: რუსულს, აზერბაიჯანულს, ქართულს და უდიური ენის ნიჯურ და ვართაშნულ დიალექტებს. ბუნებრივია, რომ კოდების ცვლა ასეთ შემთხვევაში გაცილებით ინტენსიურ ხასიათს ატარებს და ინდივიდუუმის თვითგამოხატვის რეალიზებას აფერხებს.

როგორც კვლევის პროცესმა გვიჩვენა, იმის დასადგენად, რამდენად ემუქრებათ ენებს გაქრობის საშიშროება, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ენის არა მხოლოდ სოციოლინგვისტური, არამედ ლინგვისტური პარამეტრების კვლევა. ამასთან, ენის შენარჩუნებისა და მომავალი ფუნქციონირებისათვის იმდენად საშიში არაა ინტეგრირებული ლექსიკური ნასესხობები, რამდენადაც კოდების ცვლის არაინტეგრირებული შემთხვევები, რომლებიც ენის ეკოლოგიას საგრძნობლად არღვევენ, და კოდების ცვლის ისეთი შემთხვევები, რომლებიც სამეტყველო ნაკადის დესტრუქტურიზაციას იწვევენ, რის შედეგადაც მშობლიური ენა ვეღარ ასრულებს მის-

თვის დაკისრებულ თუნდაც მინიმალურ ფუნქციას: იყოს გაგებინებლობის საშუალება. ასეთ შემთხვევაში რეალურად დგება იმის საშიშროება, რომ მშობლიურ ენას სოციუმმა დომინანტური ენა ჩაუნაცვლოს.

M. T a n d a s h v i l i (Main Frankfurt)

Code Switching as a Concomitant Process of Multilingualism and Its Types

(analyse of Udi material on the basis of "ECLinG" Project)

Bilingualism and code switching as a concomitant process of bi- and multilingualism are a natural feature of languages. No language exists in isolation as all communities of speakers are exposed to the linguistic and cultural influences of neighbouring communities. This is why the investigation of bilingualism must be envisaged as an interdisciplinary task including, besides linguistics proper, the fields of sociolinguistics, ethnolinguistics and other subjects.

The present paper deals with questions of multilingualism in the Udi speaking community of Oktomberi / Georgia, with a special focus on code switching. Several cases of code switching as appearing in recent recordings of spoken Udi are analysed with respect to their linguistic characteristics and to a classification of the mechanisms involved.

В. Д. Т и м а е в (Грозный)

Лексические заимствования и их освоение в чеченском языке

В разные исторические периоды в исконный чеченский язык проникали слова из других языков. Иноязычная лексика – результат экономических, культурных, политических, военных отношений, складывав-

шихся на протяжении многих веков.

Заемствованная лексика, строго подчиняясь внутренним законам, особенностям грамматического строя языка, в процессе ее освоения подвергалась разного рода изменениям: фонетическим, морфологическим, семантическим. Характерные структурные изменения претерпевают заимствованные слова и исходя из фонетических особенностей заимствующего языка изменяют фонетический облик слова:

1. редукция гласных исхода слова: груз.: **вири «осел», ломи «лев», сангари «ров»**; чеч.: **вир, луом, саьнгар**; рус.: **машина, мотыга, минута**; чеч.: **машен, метиг, минуот**;

2. эпентеза: **труба – турба, класс – калас, кран – каран, клуб – кулуб, трамвай – тарамвай**;

3. метатеза: **кирпич (рус.) – кибарчиг, аклеми (груз.) – эмкал (чеч.) «верблюд»**;

4. замещение: **фуражка – хурашка, фургон – х1ургон, хутор – к1уотар, мунафикь (араб.) – мунепакь «безбожник»**; чуждый чеченскому языку звук **ф** замещается звуками **х, х1, п**;

5. мягкие согласные русского языка теряют мягкость: **учитель – учитал, букварь – буквар, сухарь – сухар**;

6. в заимствованиях из русского языка в результате редукции конечного **–н** предшествующий ему гласный становится назальным, а в заимствованиях из восточных языков **–н** в исходе исчезает бесследно: **вагон – вагу^н, погон – пагуо^н, сабун – саба «мыло»**.

Морфологические особенности заимствований прежде всего выражаются в том, что все без исключения заимствованные слова обладают всеми грамматическими категориями имен существительных чеченского языка:

1. семантическое противопоставление человека – нечеловека;

2. заимствованные имена существительные распределяются по грамматическим классам в зависимости от соотношения показателей единственного и множественного чисел, выступающих в соотнесенных с именем существительным словах; имена, обозначающие членов общества, распределяются в I или во II грамматических классах в зависимости от подразумеваемого пола (**партизан в, й – б; агроном в, й – б, пекъар «бедняга» в, й – б**); неразумные существа, названия вещей распре-

деляются в III, IV, V, VI грамматические классы. Большинство заимствований из восточных языков включаются в грамматический класс д-д (IV грам. кл.): **Аалам** «природа», **весет** «завешание», **къилба** «компас». Установить закономерность распределения имен, заимствованных из грузинского, тюркских языков, в тот или иной грамматический класс не удается. Большинство заимствований из русского языка включается в грамматический класс й-й: **институт, вокзал, космос, станции.**

3. все заимствованные имена существительные имеют форму множественного числа: **пальто – палто-ш, метро – метро-ш, купе – купе-ш, депо – депо-ш, клише – клише-ш;**

4. среди заимствований нет несклоняемых имен:

Им. пальт ō	деп ō	метр ō
Род. пальт ō ^н	деп ō ^н	метр ō ^н
Дат. пальт ō -на	деп ō -на	метр ō -на
Эрг. пальт ō -нуб	деп ō -нуб	метр ō -нуб
Твор. пальт ō -ца	деп ō -ца	метр ō -ца

5. Как и собственно чеченские имена лиц, заимствованные имена образуют три типа склонения: I тип (полный тип): **Михаил, Руслан, Тимур, Давыд**; II тип (слитный тип): **Лида, Зина, Карина, Миша**; III тип: **Натали, Серго, Николай, Мазай**. Нарисательные имена образуют два типа склонения в отличие от четырех типов исконных имен. Среди заимствований нет имен существительных, образующих вторую склоняемую основу с наращением **-(а)р** и имен, склоняющихся по принципу двух основ, когда второй склоняемой основой является основа эргативного падежа: Срв. в чеч. яз.:

Им. буотт «коробка»	диг «топор»
Род. бетт-а ^н	дагар-а ^н
Дат. батта- на	дагар- на
Эрг. батт- уб	дагар- уб
Твор. батта- ца	дагар- ца

В именах существительных, представленным в русском языке в форме мн.ч., в чеченском языке ту же грамматическую функцию выполняет аффикс мн.ч.: **шахматы – шахмат–аш, туфли – туфле-ш, коньки – коньке-ш, каникулы – каникул-аш.**

б. Конечный Согласный - **ш**- в слове **калуо-ш – калоша** (рус. яз) (гласный **-а** исхода в результате редукции теряется) воспринимается как показатель мн. ч. в чеченском языке (ед.ч.– **калуо**).

Особой разновидностью заимствований с точки зрения специфики их освоения являются лексические кальки с русского языка: собственно лексические и лексико-семантические. Первые из них образованы посредством буквального перевода каждой из значимых частей: **падеж – дожар, склонение – легар**. Примером семантической кальки является: **управление – урхалла, урх «вожжа» – архаш «вожжи»**, когда заимствованными являются значения. В чеченском языке немало т. н. русских полукалек, типа: **медйиша – медсестра, медбелхало «медработник»**.

V. T i m a e v (Grozny)

Lexical Borrowings and Their Assimilation in Chechen Language

The words from different languages were penetrating into the original Chechen language at different historical times.

Foreign borrowings are the result of economic, cultural, political and military relations historically formed during the centuries.

Lexical borrowings suffered different changes during the process of usage: phonetic, morphological and semantic.

Borrowings also undergo characteristic structural alterations changing phonetic aspect of word.

The morphological features of borrowings first of all are expressed in such a way that all the words without exception have grammatical categories of Chechen nouns.

ხ. თ უ მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

**ცნებითი აზროვნების უნივერსალური მოდელები
სხვადასხვა კულტურის კონტექსტში**
(არაბული და ქართული ანდაზების მაგალითზე)

მოსვენებაში წარმოდგენილი თემის აქტუალურობა იმით არის განპირობებული, რომ იგი ქართულ სამეცნიერო არაბისტიკულ კვლევაში ახალი საკითხის შემოტანის პირველი ცდაა.

ანდაზა მოცემული ეთნოსის – ერთიანი ეროვნული ცნობიერების ყალიბში „ჩამოსხმული“ ენობრივი კოლექტივის ვერბალური ფოლკლორის განუყოფელი ნაწილია, რომელიც უშუალოდ არის დაკავშირებული მეტყველებასთან (მეტყველება, ბუნებრივია, თავის მხრივ, აზროვნების გამომხატველია). შესაბამისად, ის თავისებრივად (როგორც ფორმალურად, ისე შინაარსობრივად) იმ სამყაროს ყოფისა და მენტალიტეტის მიკრომოდელია, სადაც შეიქმნა და ფუნქციონირებს. მისი ძირითადი დატვირთვა მოცემული ეთნოსის გადასახედიდან დანახული სიბრძნის – ზოგადი კანონზომიერებების წვდომაა; იმ სინამდვილის სიღრმისეული გაგებაა, რომელიც, როგორც აღინიშნა, თავსდება „თანახმიერ ცნობიერებაში“ (ე. ბერნი), საერთო „მენტალური ენისა“ (რ. ჰასკელი) და ერთიანი ეროვნული აზროვნების სისტემაში, რასაც თითოეული ეთნოსი, ბუნებრივია, თავისი ფორმით გადმოსცემს, ანუ ის აიგება იმ კონკრეტული მასალისაგან, რომელიც ფიქსირებულია მოცემული ეთნოსის „აღქმის სენსორულ მასალაში“, ე.ი. მის მიერ სამყაროს ამ კონკრეტულ ნაწილთან დაკავშირებულ გამოცდილებაში. ამიტომ არის რთული უცხოენოვანი ანდაზების სიღრმისეული გაგება და შესაბამისი ზოგადაზრობრივი განფენილობის რელევანტური ჩარჩოების (გამოყენების სფეროს) დადგენა. მისი შესწავლა (ენასთან ერთად) მისივე შემოქმედი ხალხის ეთნიკური თავისებურებების, „გენეტიკური მესხიერების“, მისი ეთნოფსიქოლოგიის შესწავლას გულისხმობს, რადგან ანდაზებში ჩადებული ცოდნა ამა თუ იმ ეთნოსის რაციონალურის, მისი ეთნოფსიქიკური მოცემულობის ირაციონალური სახით არსებული რესურსია.

მასალის ანალიზის საფუძველზე ირკვევა, რომ ანდაზის კომბინირებული აზრობრივი სტრუქტურა ერთდროულად ლოგიკური, ვერბალური და ცნებითი აზროვნების ელემენტებს მოიცავს. ლოგიკურს იმიტომ, რომ ის მოცემულ სამყაროში არსებულ საგანთა და მოვლენათა შორის ლოგიკურ მიმართებებს ასახავს; ვერბალურს იმიტომ, რომ ის კომუნიკაციური ერთეულია და, როგორც აღინიშნა, არსებითად დაკავშირებულია მეტყველებასთან; ხოლო ცნებითს იმიტომ, რომ მასში მოცემული მსჯელობა და დასკვნა ცნებით ოპერირებას ეფუძნება.

დასმული საკითხის გააზრებაში გამოგვადგა ტერმინი „იდენტა (წარმოდგენათა) ასოციაცია“ (ჯ. ლოკი). ეს ცნება გულისხმობს პროცესს, რომლის საფუძველზეც ფსიქოლოგიური აღქმები და წარმოდგენები ერთმანეთს უკავშირდება და წარმოქმნის რთულ, ფართო მნიშვნელობის იდეებს.

ამდენად, ანდაზის დეკოდირება, რომელიც აქტუალიზაციისას ინდივიდში (ან ინდივიდებში) ქვეცნობიერად მიმდინარეობს, ფსიქოლოგიურად „შემოქმედებით აქტს“ წარმოადგენს. ამ დროს მიმდინარე აზრმდებლობის პროცესი ზრდასრული, მენტალურად ჩამოყალიბებული ადამიანებისათვის არის განკუთვნილი, რომელთაც ძალუძთ ცნებებით აზროვნება (მაგალითად, ბავშვებში ეს პროცესი „საგნობრივი აზროვნების“ დონეზეა წარმოდგენილი).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ვთქვათ, რომ ანდაზა მის შექმნაში მონაწილე ზემოთ მითითებული ყველა კომპონენტის ერთობლივი „ამუშავებით“ იქმნება. თითოეული მათგანი თანაბრად მნიშვნელოვანია. მათში ზედაპირულად და სიდრმისეულად ასახული ობიექტური სინამდვილე არ შეიძლება ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ საგნებად და მოვლენებად განვიხილოთ, რადგან ისინი ლოგიკური მიმართებების საშუალებით გარკვეულ ცნებით დამოკიდებულებაში მყოფი კანონზომიერებების მთელი სისტემაა. შესაბამისად, ანდაზის გაგება მხოლოდ ამ დამოკიდებულებათა წვდომით, მოცემული ეთნოსის ისტორიულ სინამდვილეში არსებულ კანონზომიერებათა გაგებისა და არსებული მენტალიტეტის ფარგლებში ფიქსირებული ცნებითი აზროვნების შესწავლის გზით არის შესაძლებელი.

არაბული და ქართული მაგალითების შედარებით-ტიპოლოგიური ასპექტით შესწავლამ გამოავლინა, რომ მოცემული ენების ანდაზებში ასახული, თითოეული ეთნოსის ისტორიულ გამოცდილებაზე დაფუძნებული სიბრძნე მათთვის სახასიათო კუთხით არის დაფიქსირებული. ამავე დროს, სინამდვილის ამსახველი მოვლენები მოცემული ხალხების მენტალური ხედვის ფარგლებში მეტ-ნაკლებად განსხვავებულად არის კატეგორიზებული. ერთი და იმავე იდეის ფიქსაციისათვის სხვადასხვა ეთნოსი, ერთი მხრივ, საკუთარ „საშენ მასალას“ იყენებს და, მეორე მხრივ – ანალოგიურს. ეს კიდევ ერთხელ ნათელყოფს, რომ სრულიად განსხვავებული ენის, ეროვნული ცნობიერებისა და კულტურის მქონე ხალხები მოცემულ გარემოში არსებულ საგნებსა და მოვლენებს შორის, ხან მსგავსი, ხან განსხვავებული ლოგიკური მიმართებების ფონზე, ანალოგიურ ადამიანურ წარმოდგენებს აფიქსირებენ და ხშირ შემთხვევაში აზროვნების საერთო სისტემას იყენებენ, ანუ სამყაროზე დაკვირვებისა და შემეცნების პროცესში დაგროვილი გამოცდილების საფუძველზე *ცნებითი აზროვნების უნივერსალურ მოდელებს ქმნიან*. ამ მოვლენას „საერთო ფსიქიკური საფუძვლით“ (კიუნგი) – ადამიანთა სტერეოტიპული აზროვნებით, საერთო პრაქტიკული გამოცდილებით და სიბრძნით (უონგ ქინი) ხსნიან.

დღეს, კულტურალური ექსპანსიის ეპოქაში, როდესაც ასე აქტუალურია კულტურათა და ცივილიზაციათა დიალოგზე საუბარი, ვფიქრობთ, მის ერთ-ერთ ქვაკუთხედად სწორედ მსგავსი უნივერსალური თემები შეიძლება ჩაითვალოს.

ამდენად, ამგვარი შეპირისპირებითი კვლევა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ისტორიულად და ცნობიერებით რადიკალურად განსხვავებული ხალხების ეთნიკური სპეციფიკის, მათი ეთნოცნობიერების, როგორც განსხვავებული, ისე მსგავსი მენტალური ხედვის გამოსავლენად. ასეთი მიდგომების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება, ერთი მხრივ, სხვადასხვა ეთნოკულტურათა იდენტიფიცირება (და ამ ფონზე ეთნიკური იდენტურობის შენარჩუნება), და, მეორე მხრივ, კულტურათა გლობალიზაციის მახასიათებელთა (მათ შორის, განხილულ კონტექსტში კულტურათა ურთიერთგავლენის ჩარჩოების) დადგენა.

არაბულენოვანი მასალა, რომელიც წარმოდგენილი იქნება მოსხენებაში, ჩაწერილი და თარგმნილია არაბული პირველწეაროდან, უშუალოდ არაბი (სირიელი, ლიბანელი) ინფორმანტებისაგან.

K. T u m a n i s h v i l i (Tbilisi)

**Universal Models of Conceptual Thinking
in the Context of Different Cultures**
(on the example of Arabic and Georgian Proverbs)

A proverb is an integral part of the verbal folklore of a given ethnos - “cast” in the mould of the common national consciousness, which is directly linked with speech (speech in its turn, naturally, is expressive of thinking). Accordingly, it qualitatively (both formally and semantically) is the micro-model of the life and mentality of the world where it was created and where it operates. Its basic function is grasping the wisdom seen from the viewpoint of the given ethnos – the general regularities. It is the deep interpretation of the reality, which, as noted above, falls within “the harmonious consciousness” (E.Bern), within the system of the common “mental language” (R.Haskell) and unified national thinking, which of course is expressed by each ethnos in its particular form. In other words, it is constructed of the specific material which is recorded in “the sensory material of perception” of the given ethnos, i.e. in its experience linked with this specific part of the universe. Therefore, it is difficult to understand fundamentally proverbs of a foreign language and to identify the relevant frames (sphere of use) of the respective general semantic domain. Its study implies (along with that of the language) the study of the ethnic peculiarities, the “genetic memory” and ethnopsychology of the people that created it, as the knowledge embedded in proverbs is a resource of the rational of one or another ethnos, its ethnopsychic picture, existing in the form of the irrational.

On the basis of the analysis of the examples it becomes clear that the combined semantic structure of the proverb simultaneously contains elements of logical, verbal and conceptual thinking. Logical, because it reflects logical relations between objects and phenomena existing in the given world; verbal,

because it is a communication unit and, as noted, is essentially linked with speech; and conceptual, because the reasoning and conclusion presented in it is based on conceptual operation.

In the interpretation of the posed question the term “association of ideas (notions)” (J.Locke) proved useful. This concept implies the process on the basis of which psychological perceptions and notions associate with one another and form ideas having a complex, wide sense.

Thus, the decoding of a proverb, which upon its actualization occurs subconsciously in an individual (or individuals), psychologically represents a “creative act”. The process of giving sense going on at this time pertains to adult, mentally formed persons, capable of thinking with concepts (e.g. in children this process occurs on the level of “object thinking”).

The above-mentioned leads us to the conclusion that a proverb comes into being by the simultaneous operation of all the components involved in its creation, indicated above. Each of them is equally important. The objective reality reflected in them on the surface level (obviously) and on the deep level (non-obviously) cannot be regarded as mutually independent objects and phenomena, as they are a whole system of regularities being in a certain conceptual connection by means of logical relations. Accordingly, it is possible to understand a proverb only by gaining deep insight into these connections, understanding the regularities found in the historical reality of the given ethnos and by studying the conceptual thinking recorded within the existing mentality.

The study of Arabic and Georgian examples from the comparative-typological aspect has demonstrated that the wisdom reflected in proverbs of the languages under discussion, based on the historical experience of each ethnos, is recorded from the viewpoint characteristic to them. At the same time, the phenomena reflecting the reality are categorized more or less differently in the world outlook of the given peoples. For recording one and the same idea different ethnoses on the one hand use their own “construction materials” and on the other one – analogous. This demonstrates once again that peoples having totally different languages, national consciousness and culture, against the background of now similar, now different logical relations between the objects and phenomena existing in the given environment, record analogous human ideas and often use a common system of thinking. That is, they create *universal models of conceptual thinking* on the basis of the experience gained in the process of the

observation and perception of the universe. Scholars (including Georgian researcher M. Rusieshvili) quite correctly explain this phenomenon to a certain extent by the general human - "common psychic basis" (K.Jung), stereotyped thinking of human beings, their common practical experience and wisdom (Wang Qin).

At present, in the period of cultural expansion it is so urgent to speak about the dialogue between cultures and civilizations, precisely similar universal topics may be regarded as one of its corner-stones. Thus, such comparative research acquires special importance for the demonstration of the ethnic specificity of radically different peoples as to their history and consciousness, the different as well as similar mentality of their ethno-consciousness. On the basis of such approaches, it becomes possible on the one hand to identify various ethnocultures and against this background to maintain the ethnic identity, and on the other one to establish characteristics of the globalization of cultures (including the boundaries of mutual influence of cultures in the discussed context).

The Arabic material, which will be offered in the presentation, is recorded and translated from the Arabic primary source, directly from Arab (Syrian, Lebanese) informants.

М.-Р. А. И б р а г и м о в (Махачкала)

Динамика языков межэтнического общения народов Дагестана в XIX - XX вв.

В поликультурном многоэтническом Дагестане необходимым условием общения его народов было дву- и многоязычие. Функции языка межэтнического общения в разные периоды времени выполняли несколько языков: кумыкский, азербайджанский, аварский и русский языки. Каждый из этих языков имел свою определенную территорию, а в некоторых случаях и социальную градацию распространения.

Старокумыкский язык (северокавказские тюрки) использовался в переписке с царями и представителями администрации России, а также

при письменном и устном общении народов Северо-Восточного Кавказа. Обучение кумыкскому языку было введено в гимназиях и училищах Владикавказа, Ставрополя, Моздока, Кизляра.

В XIX в. равнинном и предгорном Дагестане языком межэтнического общения был кумыкский, а в северных районах – ногайский язык.

В крупных центрах внутренней и международной торговли (Кизляр, Эндирей, Аксай, Тарки, Карабудахкент, Нижний Дженгутай, Нижнее Казанище, Башлы, Маджалис), где собирались торговые люди из горских селений и городов Дагестана, Кабарды, Осетии, Центральной России, Персии и т. д., функции языка торговли также выполнял преимущественно кумыкский язык.

В связи с популярностью и необходимостью знания кумыкского языка, горцы из соседних даргинских, аварских, а также и из русских селений отправляли в кумыкские селения (в семьи своих кунаков или аталыков) 8-10-летних мальчиков. В течение двух-трех лет они жили как члены семьи, и, разумеется, обучались кумыкскому языку. Знание других языков, особенно кумыкского языка, всячески поощрялось общественным мнением. Р. Гамзатов отмечал: «Раньше во время сватовства расхваливая жениха говорили: „Он знает кумыкский язык" – и это значило, что жених очень знающий человек, с таким не пропадешь».

В начале XX в. многочисленные отходники из числа горцев, наряду со своими родными языками, знали один из тюркских языков (кумыкский или азербайджанский).

Среди народов Южного Дагестана был сильно распространен азербайджанский язык. На нем общались не только с азербайджанцами, но и с народами Центрального Дагестана. Быстрому овладению этим языком способствовало наличие крупного тюркоязычного торгово-ремесленного центра Восточного Кавказа – Дербента. Песенный и музыкальный азербайджанский фольклор, широко распространенный у народов Южного Дагестана, также способствовал знанию азербайджанского языка.

В Западном Дагестане языком межэтнического общения у андоцезских народов и арчинцев был аварский язык (болмацI). Популярные жанры фольклора этих народов также бытовали на аварском языке. Однако цезы, бежтинцы и гинухцы ориентировались на грузинский язык, так как торговые и другие контакты связывали их больше с грузинами.

Русский язык – официальный язык Дагестанской области с 1861 г. – являлся средством общения многочисленных этнических групп, проживавших в городах Дагестана. Политика царизма обеспечивала русскому языку некоторые привилегии.

В первые годы Советской власти, предпринятые в Дагестане попытки утвердить тюркский (кумыкский) язык в качестве государственного языка, к 1938 г. были расценены как «скатывание к пантюркизму».

С 1970-х гг. прослеживается тенденция смещения отмеченных выше локальных форм билингвизма дагестанско-русским двуязычием или русским моноязычием, особенно в городах.

M.-R. I b r a g i m o v (Makhachkala)

Dynamics of the Languages of Interethnic Communication of Daghestan Peoples in XIX – XX Centuries

In polycultural multiethnic Daghestan the main requirement of peoples' communication were bilingualism and multilingualism. Some languages: Kumyk, Azerbaijanian, Avar and Russian languages functioned as the languages of interethnic communication in different periods. Each of these languages had their own definite territories and in some cases social gradation of functioning.

The old Kumyk language (North Caucasian Turks) was used in written and oral communication with tsars and the representatives of the authorities of Russia, and also in written and oral communication of the North-East Caucasus. Kumyk language was taught in high schools and specialized schools of Vladikavkaz, Stavropol, Mozdok and Kyslar.

In XIX century the language of interethnic communication was Kumyk in lowland and the Nogay language in the northern regions.

The Kumyk language was used as a trade language in big centres of home and foreign trade (Kyzlyar, Endirey, Aksai, Tarki, Karabudakhent, Low Djen-gutai, Law Kazanishy, Bashly, Madjalis) where people from different villages and towns of Daghestan, Kabarda, Ossetia, Central Russia, Persia and others gathered.

Mountain-dwellers from neighbour Dargwa, Avar and Russian villages sent 8-10-year-old boys to their friends and Atalyks' families who lived in Kumyk villages on account of popularity and need of knowing the Kumyk language. Knowledge of other languages, especially Kumyk, was encouraged in every way by public opinion.

R. Gamzatov wrote: "A bridegroom was praised during matchmaking: "He knows the Kumyk language" and it meant that a bridegroom was clever and one wouldn't go to the bad with him".

At the beginning of XX century a lot of mountain-dwellers knew not only their own language but one of Turkic (Kumyk or Azerbaijani).

The Azerbaijani language was widespread among people of South Daghestan. They spoke Azerbaijani not only to the Azerbaijanians but to the peoples of Central Daghestan. A big Turklingual trade-industrial centre of the East Caucasus – Derbent helped to learn this language fast. Song and music folklore widespread among people of South Daghestan also helped to learn Azerbaijani.

The Avar language (or BolmatsI) was the language of interethnic communication among Ando-Tsez people and the Archins. Popular genres of these peoples' folklore were in Avar. Though the Tsezs, Bejtins, Gunzibts and Ginukhts were oriented to Georgian as they had trade and other relations with the Georgians.

The Russian language has been the official language of Daghestan since 1861 and it has been a means of communication of numerous non-Daghestan ethnic groups who lived in Daghestan towns. The tsar policy gave some privilege to the Russian language. In the first years of the Soviet Power in Daghestan the attempts to make Turkic (Kumyk) as the official language in 1923-1928 were considered as "coming to panoturkism" in 1938.

The tendency to displacement of the mentioned local forms of bilingualism by Daghestanian-Russian bilingualism or multilingualism especially in towns has traced since 1970 years.

Г. Х. Ибрагимов, С. Х. Шихалиева (Махачкала)

Универсалии чисел в языках мира (на материале кавказских, тюркских и русского языков)

1. О терминах. Универсалии как общности, присущие языкам мира, занимают ведущее место в лингвистике. Типологические исследования языков тесно связаны с универсалиями. Число и числительные в разносистемных языках содержат богатый материал по выявлению универсалий, которые могут быть использованы в обогащении теории описательной, исторической и др. видов лингвистики. В ряде языков мира термины «число» и «числительное» не дифференцированы, в частности в восточнокавказских, тюркских. В русском языке термин «число» рассматривается как «грамматическая категория», а «числительное» как часть речи. Статус термина «числительное» оказывается шире, чем статус термина «число». В идеале «число» первично, а «числительное» вторично. Термины «число» и «числительное» самостоятельно представлены в справочной литературе (словарях): «числительное» характеризуется как «часть речи», а «число» – обозначением количества путем противопоставления раздельной множественности и единичности предметов. Термин «числительное» появился в связи с исследованием числа. «Числительное» в большинстве языков, в отличие от остальных частей речи, представляет собой классическую универсальную модель общностей структурно-системных характеристик.

2. Структура числительных. В структуре числа (// числительных) выделяются: простые, составные (цельные) и сложные (состоящие от двух и более лексических единиц).

В дагестанских языках простыми являются числа от 1-го до 10-и, 20 и 100, ср.: в цахурском – *са* (-*р*, -*б*, -*д*) «1», *кьо* (-*р*, -*б*, -*д*) «2», *хьеб* (-*ыр*, -*иб*, *ыд*) «3», ..., *йицI* (-*ыр*, -*ыб*, -*ыд*) «10», *кьа* (-*р*, -*б*, -*д*) «20», *валш* «100»; рутульский – *са* (-*р*, -*б*, -*д*) «1», *кьваI* (-*р*, -*б*, -*д*) «2», *хьиб* (-*зыр*, -*ыб*, -*ыд*) «3», ... *йицI* (-*ыр*, -*ыб*, -*ыд*) «10», *кьа* (-*р*, -*б*, -*д*) «20», *вавш* «100». В скобках даны действующие классные показатели: -*р*, *вр* 1, 2 кл., -*б*, *вб* 3 кл., -*д*, *вд* 4 кл. В табасаранском – *са* (-*р*, -*б*) «1», *кью* (-*р*, -*б*) «2», *йицIу* (-*б*, -*р*) «10», *йицIуса* (-*б*, -*р*) «11», *ийцIикью* (-*б*, -*р*) «12», *варж* «100». В дагестанских языках числительные от 11 до 19 образуются по модели 10 +

1 – 10 + 9 и от 30 до 90 по модели $3 \times 10 - 9 \times 10$. Они являются составными числительными, ср.: таб. *йицIиса* (-б, -р), цах. *йицIысса* (-р, -б, -д) «11»; таб. *сумчур*; цах. *хьебцIал*; рут. *хьибцIыр* «30»; числа 30 – 90 классного оформления не имеют. К составным числам в цахурском, в отличие от рутульского, относятся числа 21 – 29, ср.: цах. *кьайисса* (-р, -б, -д), рут. *кьанна са* (-р, -б, -д) «21». Остальные числа являются сложными.

В грузинском языке простыми являются числа 1-10, 20, 100 – *эрти* «1», *ори* «2», *сами* «3», *ати* «10». Составными являются числа от 11 – 19 по модели 10+1 больше (более), остальные являются сложными 20+1 *оцдаэрти*, *оцдаори* «22», *оцдасами* «23», 30+1 «*оцдатэрмет/и*» и т.д.

В тюркских языках простыми являются числа 1 – 10, 100, 1000. Ср.: азерб. *бир* «1», *ики* «2», ... *он* «10». К составным следует отнести числа 20 – 90. Ср.: *ийирми* // *игирми* «20», *отуз* «30», *гырх* «40», *аьлли* «50», *айымыш* «60», *йетмиш* «70», *сексаьн* «80», *доксан* «90» (в этих числах ясно проходят числа 6, 7, 8, 9; -сан остается скрытой; их нельзя сводить к числу *он* «10»). Все остальные числа, кроме заимствований, являются сложными, ср. *он бир* «11», *он беш* «15», *ийирми ики* «22», *йуьз бир* «101», *мин уьч йуьз* «1300» и т.д.

В русском языке простыми являются числа 1 – 10: *один* (-а, -о), *два* // *две*, *три*, а также – 100, 1000. К составным числам относятся 11 – 19 по модели $1 + 10 - 9 + 10$ и 20, 30, 50, 60, 70, 80, 90 по модели $2 \times 10 - 9 \times 10$, кроме 40-а. Остальные числа являются сложными.

3. В дагестанских языках в структуре числа, где функционирует категория класса, четко выделяется ядерная корневая морфема + классная морфема, например, в таб. *кью* + (*р, -б*) цах. *кьол* + *р, -б, -д*; рут. *кьвал* + *р, -б, -д* «2». В некоторых числах сохранилась основообразующая морфема (детерминант), выражаемая сонорными (й, в): *йи+цIы* (-р, -б, -д) «40». Анлаутный *йи* является основообразующей морфемой. В языках, где утрачена категория класса, показатель 4 кл. -д выполняет функции детерминанта (основообразующей морфемы), ср. в лезг. *са-д* «1», *кьве-д* «2», *пу-д* «3», *кьу-д* «4» и т.д.

4. Структура составных чисел (от 11 до 19) представляет модель 10 + 1 в тюркских и дагестанских языках, в грузинском и русском языках – 1+10. Структура сложных числительных (от 21-99) представлена в некоторых языках двадцатиричной системой отсчета. Двадцатиричная

система первична, десятиричная – вторична. В разности слагаемых моделей вся система образования и функционирования чисел связана с простыми числами 1 – 10. В этом заключается универсальность числа в разносистемных языках.

G. I b r a g i m o v, S. S h i k h a l i e v a (Makhachkala)

Numerical Universals in Languages of the World (in the Caucasian, Turkic and Russian Languages)

1. *On Terminology.* Universals as common units existing in all languages of the world, take the main role in linguistics. Typological studying of languages is closely connected with the universals. In diverse system languages *number* and *numeral* contain wide material to determine the universals that will be useful for developing the theory of descriptive, historical and other branches of linguistics. In a number of languages of the world terms *number* and *numerals* are not differentiated, in particular, in the Eastern Caucasian, Turkic languages. In Russian the term *number* is considered as a “grammatical category”, and *numeral* – as a part of speech. The meaning of the term *number* is wider than that of the term *numeral*. In fact *number* is primary, *numeral* is secondary. Terms *number* and *numeral* are presented in dictionaries independently: *numeral* is characterized as a part of speech, while *number* is given as quantity opposition of distributive plurality and singularity of subjects. Term *numeral* originated from number studying. In most languages *numeral* is a classic universal model of structural and system similarity.

2. *The Structure of Numerals.* On the structure numerals are divided into: simple, compound (integral) and complex (consisting of two or more lexical units).

In Daghestanian languages simple numerals are numerals 1 – 10, 20 and 100, cf.: in Tsakhur *sa* (-*r*, -*b*, -*d*) “1”, *qo* (-*r*, -*b*, -*d*) “2”, *heb* (--*jür*, -*ib*, -*jüd*) “3”, ..., *jiç* (--*jür*, -*jüb*, -*jüd*) “10”, *qa* (-*r*, -*b*, -*d*) “20”, *vaş* “100”; in Rutul *sa* (-*r*, -*b*, -*d*) “1”, *q^oq* (-*r*, -*b*, -*d*) “2”, *hib* (-*zjür* < -*jüb*, -*jüd*) “3”, ..., *jiç* (--*jür*, -*jüb*, -*jüd*) “10”, *qa* (-*r*, -*b*, -*d*) “20”, *vaş* “100”. Class-markers are given in brackets: -*r*, -*vr* – I, II; -*b*, -*vb* – III; -*d*, -*vd* – IV. In Tabassaran *sa* (-*r*, -*b*) “1”, *qju* (-

r, -b “2”, *jiçu (-b, -r)* “10”, *juçisa (-b, -r)* “11”, *jiçiqju (-b, -r)* “12”, *varž* «100».

In the Daghestanian languages numerals from 11 to 19 are formed on the structure (model) 10+1 – 10+9; numerals 30-90 are formed on the structure 3 *10 – 9 *10. They are compound numerals, cf.: Tabass. *juçisa (-b, -r)*, Tsakh. *juçüssa (-r, -b, -d)* «11»; Tabass. *sumçur*; Tsakh. *hebçal*; Rut. *hibçür* «30»; numerals 30-90 don't distinguish class markers. In Tsakhur the compound numerals are 21-29 in compare with the Rutul numerals, cf.: Tsakh. *qajissa (-r, -b, -d)*, Rut. *qanna sa (-r, -b, -d)* «21». The rest numerals are complex.

In Georgian simple numerals are 1-10, 20, 100: *erti* «1», *ori* «2», *sami* «3», *ati* «10», *oci* «20». Compound numerals 11-19 are formed on the structure 1+10 – 9+10, the rest are complex: 20+1 *ocda erti*, *ocda ori* «22», *ocda sami* «23», 30+1 *ocdatertmemi*, etc.

In the Turkic languages simple numerals are 1– 0, 100, and 1000. Cf.: in Azerbaijan *bir* «1», *iki* «2», ... *on* «10». The compounds are numerals 20- 90. Cf.: *igirmi* «20», *otuz* «30», *gjurX* «40», *ali* «50», *ajumjus* «60», *jetmiş* «70», *seksan* «80», *doksan* «90» (the numerals 6,7,8,9 are determined, but *-san* is etymologically undetermined; they cannot be considered formed by means of *on* “10”). The rest numerals, except borrowings, are complex, cf.: *on bir* «11», *on beş* «15», *igirmi iki* «22», *jüz bir* «101», *min üç jüz* «1300» etc.

In Russian simple are numerals 1–10: *odin (-a, -o)*, *dva / dve*, *tri*, and numerals 100, 1000. Compound numerals are 11-19 formed on the structure 1+10 – 9+10 and 20, 30, 50, 60, 70, 80, 90 formed no the structure 2 *10 – 9 *10, except 40. The rest are complex numerals.

3. Some of the Daghestanian languages, distinguishing the category of class, the structure of the numeral has root morpheme + class morpheme (marker), e.g.: Tabass. *qju + (-r, -b)*, Tsakh. *qo (-r, -b, -d)*; Rut. *qa (-r, -b, -d)* «2». Some numerals have sonorant morphemes in the stem as determinants (*j-, v-*): *jiçjü (-r, -b, -d)* «40». Anlaut *ji-* is a determinant morpheme in the stem. The languages where there is no category of class any more, the marker of class IV - *d* is the determinant in the stem, cf.: in Lezgian *sa-d* «1», *q^oe-d* «2», *pu-d* «3», *qu-d* «4», etc.

4. The structure of complex numerals (11-19) is 10+1 in the Turkic and Daghestanian languages, but in Georgian and Russian it is 1+10. The structure of compound numerals (21-99) is vicimnal. In some languages, vicimnal numeration is primary, and decimal numeration is secondary. Different structures

(models) of numeral forming and functioning system are dependent on simple numerals 1-10. It is the universal structural model of numerals in diverse system languages.

З. Х.-М. И о н о в (Карачаевск)

Особенности выражения потенциалиса в адыгских языках

Потенциалис – глагольная категория, обозначающая возможность осуществления действия – в адыгских языках выражается префиксальным и суффиксальным способами. Именно поэтому в научной литературе по адыгским языкам чаще всего употребляются выражения «префиксальный потенциалис» и «суффиксальный потенциалис» (А. Шарданов 1999).

В устной речи носители кабардино-черкесского языка в редких случаях одновременно употребляют оба аффикса. Например: *пхузэхэгъэкIыфынкъым* «ты не сможешь разобраться в этом».

Главной особенностью префиксального выражения потенциалиса является то, что он чаще всего употребляется в отрицательных формах глагола. В положительных формах продуктивность суффиксального выражения потенциалиса намного выше префиксального.

Морфологическим показателем префиксального потенциалиса в кабардино-черкесском языке является префикс *хуэ-*, который в структуре глагольной словоформы занимает позицию между личным префиксом субъекта и корневым морфом. Например, в двухличных переходных глаголах: *с-тхыркъым* «я не пишу то» – *с-хуэ-тхыркъым* «я не могу (на)писать то»; в трехличных переходных глаголах: *е-с-тыркъым* «я не даю то» – *с-ху-е-тыркъым* «я не могу дать то».

Префикс потенциалиса может входить в структуру следующих глагольных словоформ: 1) во всех временных формах глагола; 2) во всех формах наклонений, кроме повелительного наклонения; 3) в каузативных формах глагола.

Исторически значение потенциалиса у общеадыгского префикса *ху-*

/ф- развилось из направительного значения данного суффикса. Предположение о первичности направительной семантики префикса **ху(ы)-/ф(ы)-** основано на закономерности развития «в языке абстрактного (версионного) значения из конкретного (направительного) значения» и на сравнении этого префикса с другими аффиксами, в частности, с локативным превербом **шбы-/шгы-**, «который в адыгских языках получил и версионное значение» (М. Кумахов 1964).

Префиксальная форма потенциалиса может образоваться исключительно от основ переходных глаголов: *МафIэгуми а зы мардэм тету зыщIеупскIэ, Къургъуокъуи нэбэнэушэци щIыхьэпIэмрэ нахуапIэмрэ хузэххужыркъым* (Мэзыхьэ) «Поезд размеренно раскачивается, и Кургоко в полудреме **не может различить сон и явь**».

Когда глагол имеет форму первого или второго лица, то префикс потенциалиса занимает место после показателя грамматического лица: *Ауэ кIасэ хъуакIэт – жыг хъуар къы-п-хуэ-гъэшшжынукъым* (Мэзыхьэ) «Однако было поздно – **не сможешь согнуть** дерево».

В форме третьего лица глагол не маркирован личным показателем, поэтому и в потенциальной форме глагола отсутствует показатель третьего лица субъекта: *Бот тхэмышкIэр цхьэкIуэшихуэ зыщыхьуа Дэбэч гъыбзэм шынальэ хуэльыхьуэ пэтми къыхуэгъуэттэкъым...* (Шортэн) «Дабач, который очень был опечален участью несчастного Бота, **не мог найти** мелодии к плачу, сочиняемому им».

Как показывают наблюдения, префиксальный потенциалис употребителен и в положительной, и в отрицательной формах глагола, но в соотношении степени употребительности этих форм преобладает отрицательная форма: *Абы и ужькIи щы Аслъэнджэрий мызэ-мытIэу ещэкIуащ мы мышэжъым икIи хуэзауэ жаIэ, арицхьэкIэ къыхуэукIакъым* (Шортэн) «И после этого случая князь Аслангерий неоднократно выслеживал этого медведя и, как говорят, встречал его, но **не смог убить** его».

Как выявил А.Х. Шарданов, из 180-и примеров потенциальных форм, взятых из текстов различного жанра на кабардино-черкесском языке, 170 имеют отрицательную форму, остальные 10 – положительную форму (А. Шарданов 1999).

А.Х. Шарданов отмечает такую особенность спряжения потен-

циальных форм глагола, как способность категории потенциалиса изменить структуру глагола: «Образование категории потенциалиса ведет к изменению структуры глагола, а именно, переходные глаголы становятся непереходными и инверсивными, например: *у-з-укIыркъым* «тебя я не бью» и *у-с-хуэ-укIыркъым* «тебя я не могу бить» (А. Шарданов 1999). Однако, на наш взгляд, префикс потенциалиса *ху-* никак не влияет на переходность глагола. Более того, потенциальные формы могут образоваться только от переходных основ, и производная основа остается переходной: *мыIэрысэ соих* «я ем яблоко» – *мыIэрысэр схуэшыркъым* «я не могу есть яблоко».

Следует обратить внимание на то, что в вопросительных формах предложений более употребительным является префиксальный потенциалис, чем суффиксальный. Например: *Ди адэжъхэм къащIэныжа хабзэжъхэмкIэ цIыхухэр фхуэIыгыну, къыфхужьэдэжъуэну ара фи гугъэр?..* (Шортэн) «Вы надеетесь, что **сможете удержать, обуздать** народ старыми обычаями и законами наших предков?»

Возможно, такая продуктивность префиксального потенциалиса в вопросительных формах связана с оттенком значения модальности, содержащегося в вопросительных предложениях указанного типа. Например: *Бгы натIэм телъу дыркъуэ псори Си закъуэ зджыкIэ къысхуэщIэн?* (А. Кешоков, Т. IV) «Все раны на челе горы я один **смогу ли изучить?**»

Разновидностью потенциалиса можно считать значение глагольных словоформ, образованных от переходных и непереходных глагольных основ с помощью сложного префикса *IэщIэ-*; это значение непроизвольности действия: *Бей-Булат и адэм хуэм-хуэмурэ IэщIэихыхъащ бгъэдэль мылькум и нэхъыбэр* (Шортэн); «Отец Бей-Булата постепенно **растратил** большую часть своего состояния»; *Абдежым уи пицы Аслъэнджэрийуэ плъагъур макIуэ-мэльеи! Фочыр IэщIэуащ, тхъэм ещIэ къащтэу IэщIэуа,* – *мыщэм темыхуэу* (Шортэн); «В этот момент князь Асленгерий пустился наутек! Ружье у него выстрелило (непроизвольно), наверное, от страха выстрелило, – и не попало в медведя»; *Тхъэм къысхуигъэгъу, игъащIэм джэд сIэщIэукIакъым* (Шортэн: 133) «Пусть Бог меня простит, за всю жизнь я не застрелил (даже непроизвольно) даже курицы».

Такие словоформы необходимо отличать от глагольных основ, образованных с помощью сложного локативного преверба *IэщIэ-*: *IэщIэ-*

хуац «то выпало из рук у него», *Ищлэ-чын* «вырвать то из его рук», *Ищлэ-льхьэн* «вложить то в его руку», *Ищлэ-хын* «взять из его рук то» и др. Глаголы указанного типа, как показывают примеры, являются производными провербными основами, обозначающими, что действие произведено с рукой человека.

Очевидно, что префикс непроизвольности *Ищлэ-* и сложный локативный проверб *Ищлэ-* восходят к одному источнику (*Иэ* «рука» + *щлэ* «под» = «в руке, в руку, из руки»), и первичным, этимологическим значением данного аффикса является локативное значение, из которого значения развилось значение потенциалиса: Ср.: *Агуэ, Дэбэч, зы бетэмалым илэжар усИщлэуклэным* (Шортэн) «Ей-богу, Дабач, я чуть не застрелил (невольно) тебя»; *Хьэфизым Ищлалхьэр екьуз, – жыжжэ плэурэ жилац Астемыр* (Кешоков, т.1) «Слепой зажимает то, что ему дают», – глядя вдаль, сказал, Астемир».

Развитие нового значения у локативного проверба *Ищлэ-* вписывается в схему развития более абстрактных значений от конкретных локативных и направительных значений, о которой говорилось выше.

ზ. ი ბ ე ვ ი (კარანაევსკი)

პოტენციალისის გამონატვის თავისებურებანი ადიღურ ენებში

ადიღურ ენებში ორი სახის პოტენციალისი არსებობს – პრეფიქსული და სუფიქსური. კითხვით ფორმებში უფრო ხშირია პრეფიქსული პოტენციალისი. ყაბარდოულ-ჩერქეზულ ზეპირ მეტყველებებში იშვიათად პოტენციალისის საწარმოებლად ერთდროულად პრეფიქსიც გამოიყენება და სუფიქსიც.

К. З. И о н о в (Карачаевск)

Эвфемизация и проблемы синонимии в адыгских языках

В разных языках процесс эвфемизации может проходить по-разному, поскольку язык каждого народа отражает сложившиеся веками традиции и социокультурные представления об окружающем мире, в первую очередь, о социальных взаимоотношениях.

Если в древние времена эвфемизация была связана, в основном, с суеверием человека из-за страха перед неизвестными природными и другими явлениями, то современные эвфемизмы, естественно, возникают в силу культурного роста человека. В основе этого тоже лежит страх, но страх другого порядка – боязнь быть непонятым собеседником, боязнь обидеть другого человека нетактичностью, невежливостью. Именно это имел в виду Ш. Балли, когда писал: «Некоторые предметы и некоторые действия считаются неприличными, и, по молчаливому согласию, их нельзя называть прямо, а можно выражать только обиняком, путем перифраз и иносказаний; отсюда пошло (по крайней мере, в новых языках) подавляющее большинство эвфемизмов» (Балли 1961).

Следует отметить, что в качестве эвфемизмов чаще всего используются идиомы, устойчивые сочетания. В адыгском языкознании эвфемизмы до сих пор не были предметом специального изучения и именно потому, что они рассматриваются как разновидности идиом в соответствующей терминологии и под другим углом зрения.

Вопросы, относящиеся к эвфемизмам в адыгских языках, более или менее обстоятельно рассмотрены Ю.А. Тхаркахо в связи с проблемами синонимии и стилистической дифференциацией лексики адыгейского языка (Тхаркахо 2003).

Исходя из всего разнообразия мотивов, причин, условий, по которым слова подвергаются эвфемизации, Ю.А. Тхаркахо в адыгейском языке выделяет основные четыре группы табу и эвфемизмов:

1. Эвфемизмы, возникшие на основе запрета, налагаемого на название определенных животных, даже насекомых, в силу

религиозно-мифических представлений людей в прошлом, боязни злых, страшных сил и духов.

2. Эвфемизмы, возникшие в результате запрета, налагаемого невесткой на имена родственников мужа.

3. Эвфемизмы, возникшие в результате запрета на употребление названий некоторых частей тела и естественных отправлениях.

4. Эвфемизмы, возникшие в результате табуирования грубых и категоричных слов, которые могут обидеть собеседника [Тхаркахо 2003].

В кабардино-черкесском языке можно выделить те же самые группы эвфемизмов, однако, на наш взгляд, здесь можно добавить еще две группы эвфемизмов:

1. В адыгских языках эвфемизмы часто употребляются при общении людей разного возраста. Вековые традиции, требующие соблюдения субординации между младшими и старшими, между мужчиной и женщиной, являются одним из важнейших факторов появления и широкого употребления эвфемизмов. Так, в присутствии стариков, женщин непозволительно употребление таких выражений, как *псыунэм кIуэн* «идти в туалет», *лIы дэкIуэн* «выйти замуж», *фыз къэшэн* «жениться». Вместо этих выражений могут быть использованы следующие выражения, соответственно: *къубгъан щIэхын* «вынести кумган (сосуд с водой)», *кIуэсэн* «уйти тайком», *унагъуэ щIэн* «создать семью».

Другой пример: пожилые люди, будь то мужчина или женщина, могут обидеться, если им прямо сказать *Уэ ужеижауэ сыкъэкIуэжащ* «Я вернулся домой, когда ты уже спал/спала», потому что в силу своего возраста они спят мало и чутко. Вместо этого уместнее сказать *Уэ уцхъэукъуауэ сыкъэкIуэжащ* «Я вернулся домой в тот момент, когда ты вздремнул/вздремнула».

2. Очень часто эвфемизации подвергаются реалии, связанные с рождением и со смертью человека: вместо *къалъхуащ* «родился» говорят *къэхъуащ* «появился», *дунейм къытехъащ* «появился на свет»; вместо *лащ* «умер» говорят *дунейм ехыжащ* «покинул этот мир», *дунейм тетыжкъым* «нет (его/ее) на свете», *щыIэжкъым* «его не стало», *и вагъуэр ижащ* «его звезда закатилась».

Вышеназванные группы эвфемизмов не имеют четких и неизменных границ, т.е. эвфемизмы из одной группы могут перейти в другую группу. Например, эвфемизмы из 4-й группы, приводимой Ю. А. Тхаркахо, очень близки эвфемизмам, часто употребляемым при общении людей разного возраста. Так, в беседе молодого и пожилого, первый старается смягчить свою речь перифразами-эвфемизмами типа *დი აძე* «наш отец» вместо *ლყჷ* «старик» при обращении.

В настоящей работе мы обозначили лишь небольшую часть разновидностей эвфемизмов и путей эвфемизации в адыгских языках. Каждая из названных групп эвфемизмов подразделяется на несколько подгрупп, образуемых эвфемизмами, связанными с различными жизненными и речевыми ситуациями. Кроме этого, каждый эвфемизм нуждается в анализе с различных точек зрения: с точки зрения происхождения, структуры, стилистики и др.

კ. ი ჲ ნ ო ვ ი (კარახაევსკი)

ევფემიზაცია და სინონიმის პრობლემები ადიღურ ენებში

სამეცნიერო ლიტერატურაში (ი. თხარკახო) გამოყოფილია ევფემიზმების ოთხი ჯგუფი. მათ გარდა, შეიძლება ვილაპარაკოთ კიდევ ორი ჯგუფის შესახებ: 1. ევფემიზმები, რომლებიც გამოყენებულია სხვადასხვა ასაკის ადამიანთა ურთიერთობაში; 2. ადამიანის დაბადებასა და გარდაცვალებასთან დაკავშირებული ევფემიზმები.

კ. კ ა კ ი ტ ა ძ ე (თბილისი)

სუბსტიტუტები და კომუნიკატორები

ენა საკომუნიკაციო სისტემაა. კომუნიკაცია გულისხმობს დიალოგს, დიალოგი კი, თავის მხრივ, ორ პირს – მოლაპარაკესა და მსმენელს, რომლებიც დიალოგის პროცესში ენაცვლებიან ერთმანეთს. გამომდინარე იქიდან, რომ დიალოგი ეხება სხვა, დიალოგში არამონაწილე ”პირსაც”, საუბრობენ ე. წ. ”გარეშე” ანუ მესამე პირზეც. ცნობილია, რომ დიალოგში მონაწილე პირთა აღმნიშვნელი ლექსემები სემანტიკითა და მორფოლოგია-სინტაქსით განსხვავდებიან არა მხოლოდ მესამე პირის აღმნიშვნელი, არამედ ლექსიკური ფონდის ყველა სხვა სიტყვისაგან.

დიალოგში მონაწილე და ე.წ. ”გარეშე” პირთა რაოდენობა დამოკიდებულია ზმნის პირიანობაზე (იგულისხმება მორფოლოგიური რაოდენობა). რამდენ პირიანობაა ზმნა, პირის აღმნიშვნელი იმდენი ლექსემა შეეწეობა მას. ენაში, რომელშიც ზმნა ერთპირიანია, საუბარი შეიძლება იყოს პირის ერთ ნაცვალსახელზე, პოლიპერსონალური ზმნების შემთხვევაში – ორ და მეტ ნაცვალსახელზე.

ზმნასთან მორფოლოგიურად დაკავშირებული I და II პირის აღმნიშვნელი სიტყვები მორფოლოგიის გარეშე დგანან. მათ არ გააჩნიათ ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორიები. ყველა ის დაშვება, რომლებიც გულისხმობს პირის აღმნიშვნელ სიტყვათა ბრუნებასა და ფუძეთა სუპლეტურობას, უგულებელყოფს ამ ლექსემათა თავისებურებებს. დიალოგში მონაწილე პირთა (მოუბარისა და მსმენელის) აღმნიშვნელი სიტყვები არ არის ნაცვალსახელები (ე. ბენვენისტი). ისინი სუბსტანტივების განსაკუთრებულ ჯგუფს (მე, შენ, ჩვენ, თქვენ) მიეკუთვნება, რომელთაც შეიძლება კომუნიკატორები ვუწოდოთ. სუბსტიტუტებს (resp. არაკომუნიკატორებს) წარმოადგე-

ნენ მხოლოდ დიალოგში არამონაწილე (III) პირის აღმნიშვნელი
ლექსემები.

K. K a k i t a d z e (Tbilisi)

Substitutes and Communicators

A language is a communicative system. Communication means a dialogue. As for a dialogue, it implies two persons – a speaker and a listener, who alternate to each other during a dialogue. Issues from the fact, that a dialogue concerns to other, non-participant “person” in a dialogue, so called ‘an outsider’ or the third person is meant. It is well-known, that the lexemes denoting the participants of a dialogue, semantically, morphologically and syntactically are differ not from only the words denoting the third person, but from all other words of a lexical fund.

A number of participants in a dialogue and so called ‘outsider’ persons is depended on a verb personality (morphological number is implied): How many persons there are in a verb, that many lexemes are arranged to it. In a language where a verb is single-personal, we can speak about one personal pronoun, in the case of poly-personal verbs – about two or more pronouns.

The words denoting the 1st and the 2nd persons morphologically connected with a verb are without a morphology. They have no categories of a case and a number. All these assumptions, which imply declension of the words denoting a person and sublativeness of stems override the peculiarities of these lexemes. The words denoting the participants of a dialogue (a speaker and a listener) are not pronouns (E. Benveniste). They belong to especial group of substantives (**I, you, we, they**), which can be called **communicators**. The lexemes denoting non-participant (III) persons in a dialogue are **substitutes** (resp. non-communicators).

ბ. კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა (თბილისი)

**არნ. ჩიქობავას თეორიული მემკვიდრეობის
ორი მხარე**

არნ. ჩიქობავას თეორიულ მემკვიდრეობაში არსებობს ორი მხარე:

(1) მეცნიერის მიერ სხვადასხვა დროს წამოყენებული დესკრიფციული თეორიები (მაგ.: დიალექტოლოგიის, ლექსიკოლოგიის, ლექსიკოგრაფიის, სახელის ფუძის აგებულების, სინტაქსის, სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციისა და სხვ. სფეროებში), რომლებიც უშუალოდ აღწერენ შესასწავლ ობიექტთა, ელემენტთა გარკვეულ ჯგუფებს და წყვეტენ კონკრეტული ენობრივი ფაქტების მოწესრიგების ამოცანას. ამ თეორიებში ფორმულირებული ზოგადი კანონები ემპირიული მასალის გენერალიზაციას წარმოადგენენ.

კერძო თეორიებისაგან განუყოფელია და მათ ერთგვარ საფუძვლადაც გულისხმობს არნ. ჩიქობავას (2) ერთიანი ზოგადენათმეცნიერული მოძღვრება, რომელიც მოიცავს ენათმეცნიერების ფუნქციონირების საკითხებს, თანამედროვე ლინგვისტიკის კარდინალურ პრობლემებსა და საპროგრამო დებულებებს ენათმეცნიერების მეტოლოლოგიაში. ამ შემთხვევაში, განსხვავებით პირველისაგან, საქმე გვაქვს არა ენობრივი ფაქტების, არამედ მათ შესახებ არსებული მეცნიერული ცოდნის მოწესრიგებასთან, თვით ლინგვისტიკის, როგორც მეცნიერების, ორგანიზაციასთან.

თეორიის ეს საფეხური ყოველ მეცნიერებაში ყველაზე რთულ და მაღალ საფეხურად ითვლება. ამ სიმაღლის დაძლევა მხოლოდ დიდი შემოქმედებითი ტალანტისა და მაღალი დონის სინთეზური აზროვნების მქონე ადამიანებს შეუძლიათ.

G. K v a r a t s k h e l i a (Tbilisi)

Two Aspects of Arn.Chikobava's Theoretical Legacy

Two aspects are identifiable in Arn.Chikobava's theoretical legacy:

(1) Descriptive theories put forward by the scholar at different times (e.g. in the fields of dialectology, lexicology, lexicography, structure of the noun stem, syntax, normalization of the literary language, etc.), which directly describe the objects or certain groups of elements under study and solve the problem of regulation of particular language facts. The general laws formulated in these theories represent generalization of the empirical material.

Arn.Chikobava's (2) unified common linguistic teaching is inseparable from the specific theories and it even implies them to as a certain foundation. This teaching comprises the fundamental issues of linguistics, cardinal problems of modern linguistics and program provisions in linguistics methodology. In this case, unlike the former, we are dealing not with the regulation of language facts but the scholarly knowledge existing about them, the organization of linguistics proper, as a discipline.

This stage of theory is regarded as the most complex and high one in every science. Only people of a great creative talent and high-level synthetic thinking are capable of overcoming this height.

ზ. კ ი კ ვ ი ძ ე (ქუთაისი), რ. ჭ ა ნ ტ უ რ ი ა (მაღმე),
ი. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე (ქუთაისი)

**უმრავლესობისა და უმცირესობის საკითხი და
მათი სამწერლობო ენები საქართველოში**

ენები და მათი არსებობის ფორმები, როგორც ამა თუ იმ ენობრივი სიტუაციის კომპონენტები, ნაირგვარი ფუნქციით გამოიყენება; ეს ფუნქციები კი სხვადასხვაგვარადაა მარკირებული. დამწერლობა უფრო დიდ სოციალურ მნიშვნელობას ანიჭებს როგორც ენას, ასევე იმ საზოგადოებას, რომელიც მას მოიხმარს. ენობრივი სიტუაციის უნივერსალური მოდელის დადგენის მრავალრიცხოვანი მცდელობებისას მკვლევრებმა თავი არ უნდა აარიდონ მოცემული ენის კოდოფიკაციის ხარისხთან დაკავშირებული საკითხების გათვალისწინებას. ნათქვამის ცხადსაყოფად მხედველობაში უნდა მივიღოთ სხვადასხვა სახის ენობრივი სიტუაციების ანალიზის შედეგები და განსაკუთრებით ისეთები, რომლებშიც ყურადღება ექცევა დაწერილობას, ორთოგრაფიის რეფორმას, დამწერლობასთან დაკავშირებულ ენობრივ დაგეგმვას; ამ მხრივ კი საქართველო საინტერესო სურათს წარმოგვიდგენს.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამდე ქართული ენა ინტერენიკური ურთიერთობის საშუალებად გამოიყენებოდა როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. ცარისტული რეჟიმის პირობებში ქართულს არანაირი ოფიციალური სტატუსი არ ჰქონდა. 1918-1921 წლებში ქართული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად გამოცხადდა. 1995 წლის კონსტიტუციის მიხედვით, ქვეყნის სახელმწიფო ენაა ქართული და ასევე აფხაზური აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. ამ ვითარების გამო ხშირად აცხადებენ, რომ ქართველები უმრავლესობას წარმოადგენდნენ და წარმოადგენენ საქართველოში და, ამრიგად, მათი ენა სარგებლობდა და სარგებლობს მრავალი პრივილეგიით, და თითქოს მისი ამგვარი სტატუსი იარაღს წარმოადგენს უმცირესობათა და მათი ენების წინააღმდეგ. ეს მეტისმეტად ზედაპირული შეხედულებაა. დემოგრაფიული უმრავლესობა ყოველთვის ვერ სარგებლობს უმრავლესობის ენობრივი უფლებებით, როგორც ეს ხდებოდა საქართველოში (ამგვარი ვითარება ახლაც გვხვდება ქვეყნის ზოგიერთ რეგიონში). სინამდვილეში ქართული უმცირესობის ენა გახლდათ როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე თვით საქართველოშიც. ხდებოდა მისი მინორიზაცია. აქ ჩვენ შემოგვაქვს რაოდენობრივი და თვისებრივი უმრავლესობების ცნე-

ბები. ამრიგად, მართალია, იგი რაოდენობრივი უმრავლესობის ენა იყო, მაგრამ ამავე დროს თვისებრივი უმცირესობის ენის როლში გამოდიოდა. ქვეყანაში მცხოვრები არაქართველების უმრავლესობამ არ იცოდა და არც ახლა იცის ქართული მისი მინორიზაციის გამო. დღესდღეობით იგი, როგორც უმცირესობის ენა, ფუნქციონირებს ქვეყნის იმ რეგიონებში, რომლებიც ძირითადად რუსეთის შეიარაღებული ძალების მიერ კონტროლდება (აფხაზეთი, ჯავახეთი, ცხინვალის რეგიონი). მინორიზაციის ამ პროცესების აშკარა მარკერს წარმოადგენს ენობრივი ლანდშაფტი: მიუხედავად იმისა, რომ ქართული სახელმწიფო ენას წარმოადგენს, აღნიშნულ რეგიონებში ჭარბობს რუსულთან კომბინირებული აფხაზური, სომხური და ოსური წარწერები. ამგვარი 'სამწიგნობრო' მოღვაწეობა შუქს ჰფენს იქ არსებული ენობრივი პრობლემების პოლიტიკურ არსს. რუსული ენა და კირილური დამწერლობა (აფხაზურისა და ოსურისათვის) გარკვეულ ქვაკუთხედებს წარმოადგენენ საბჭოური პერიოდის კონტროლის შესანარჩუნებლად საქართველოს შესაბამის მხარეებში.

რაც შეეხება იმ ღონისძიებებს, რომლებიც მოწოდებული არიან დამწერლობისა და ორთოგრაფიული სისტემების შესაქმნელად ან გადასაკეთებლად, ისინი მხოლოდ სანახევროდ თუ ატარებენ ლინგვისტურ მიზნებს, რადგანაც ამ სახის ჩარევას სოციალური და პოლიტიკური შედეგები მოჰყვება ხოლმე. მაგალითად, იმ ფაქტს, რომ XX საუკუნის 40-იან წლებში კირილური დამწერლობა შეიტანეს ყოფილი სსრკ-ის რესპუბლიკებში 20-იან წლებში შემოღებული ლათინურის ნაცვლად, სერიოზული სოციალურ-პოლიტიკური შედეგი მოჰყვა, რადგანაც ეს ხელს უწყობდა რუსულის ათვისებას და, შესაბამისად, კულტურულ ასიმილაციასაც შესაძლებელს ხდიდა.

Z. K i k v i d z e (Kutaisi), R. T c h a n t o u r i a (Malmoe),
I. C h a c h a n i d z e (Kutaisi)

Minorities, Majorities and Their Written Languages in Georgia

Languages and their varieties, as the constituents of a certain languages situation, are used in various functions, and these functions have been marked differently. Writing gives higher social significance both to a language and the community that uses this language. In numerous attempts of establishing the universal models of language situation, researchers should not escape the considerations associated with the degree of codification of a language in question. This statement can be highlighted by analyzing various kinds of language situations, and, especially, dealing with scripts, orthography reforms, language planning activities connected with writing, in terms of which Georgia has been an interesting case.

Before the Russian conquer, Georgian had been a medium of interethnic communications both within and around Georgia. During the tsarist regime, Georgian enjoyed no official status. In 1918-21, under the Democratic Republic of Georgia, Georgian was declared the state language. The 1995 Georgian Constitution has Georgian as a state language, and also Abkhazian, together with Georgian, within the Abkhazian Autonomous Republic. Therefore, it has very often been stated that Georgians were and are a majority in Georgia, and, hence, their language enjoyed (and enjoys) many privileges, and allegedly its majority status being a weapon against minority languages and their speakers. This is a very superficial opinion. The situation is much more complex. A demographic majority cannot always enjoy majority linguistic rights, as this was the case in Georgia (the situation persists in some parts of the country even these days). Actually, Georgian was the minority language both within the Soviet Union and within Georgia itself. It was minorized. Here we suggest the notions of quantitative and qualitative majorities. Thus, being a language of the quantitative majority, it was a language of qualitative minority. The overwhelming majority of the non-Georgians living in the country did not (and do not) speak Georgian due to its minorization. Nowadays, its minority (if any) function has been

maintained in the parts of the country mainly controlled by Russian armed forces (Abkhazia, Javakheti, Tskhinvali Region). This minorization processes are saliently marked with writing practices: irrespective of the fact that Georgian is the state language of the country, only Abkhazian, Armenian, Ossetian signs, in combination with Russian, prevail in the said regions. These ‘writing’ activities are also betraying the political essence of the language and writing problems there. Russian language and the Cyrillic script (for Abkhazians and Ossetians) are certain milestones for maintaining the Soviet-time control over the respective areas of Georgia.

As for policies seeking to establish or change writing and orthographic systems, they are said to carry semilinguistic aims, since these types of interventions also have social and political consequences. For example, the fact that use of the Cyrillic script has been encouraged since the 1940s in the republics of the former USSR, instead of the Roman script, previously imposed in the 1920s, has important social repercussions in that it facilitates the acquisition of the Russian language, which uses Cyrillic, and thus makes cultural assimilation possible.

ვ. კიკილაშვილი (თბილისი)

ლესტონური ენათა ბრუნების პარადიგმატიკა

დალესტონური ენათა ბრუნების სისტემა ყოველთვის იწვევდა მკვლევართა ინტერესს. ამ საკითხისადმი მიძღვნილია მრავალი სხვადასხვა ხასიათის ნაშრომი. მიუხედავად ამისა, არ არსებობს ბრუნების კატეგორიის სრულყოფილი აღწერა.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია წარმოვადგინოთ ბრუნების სისტემის ერთიანი სტრუქტურული მოდელი.

დალესტონურ ენებში ბრუნება ეყრდნობა ორფუძიანობის პრინციპს: *ძირი + საყრდენი ფუძის ავიქსი (ერგატივის ფორმანტი)*. შემდგომში ამ მეორე ფუძეს ერთვის დანარჩენი ბრუნების ფორმანტები: გენტივი, დატივი და ლოკატიურ ბრუნვათა სერიები. დალეს-

ტურ ენათა ბრუნების რთულ სისტემაში გამოიყოფა ბრუნვათა ორი ჯგუფი:

- *ძირითადი ბრუნვები*, რომლებიც განსაზღვრავენ წინადადების მთავარი წევრების სინტაქსურ ურთიერთდამოკიდებულებას. ლეზგიური ენების ძირითადი ბრუნვების რაოდენობა მერყეობს ოთხიდან ექვსამდე.
- *ლოკატიური ბრუნვები*, რომლებიც სივრცეში საგნის განფენილობაზე მიუთითებენ. კლასოვანი სისტემის გათვალისწინებით არჩიბულში შესაძლოა სამოცამდე ბრუნვის ფორმის არსებობა: უდიური – 10, ხინალურული – 16, ბუდუხური – 14, კრიწული – 21, ლეზგიური – 18, აღულური – 28, თაბასარანული – 46, წახური – 16, რუთულური – 11, არჩიბული – 53.

ბრუნების პარადიგმატიკის სრული აღწერილობა პრაქტიკულად არც ერთ ენაში არ არსებობს. ქვემოთ ჩვენ წარმოვადგენთ ლეზგიური ჯგუფის ენებისთვის ბრუნების სხვადასხვა პარადიგმატულ ტიპს.

1. *არსებითი სახელი*: ნომინატივში ფუძე წარმოდგენილია წმინდა სახით, ერგატივში ვლინდება ფუძის ახალი ფორმა: *ძირი* ($\sqrt{}$) + *ერგატივის ფორმანტი* (Ef). ძირითად ბრუნვებში საყრდენ ფუძეს, ანუ ერგატივის ფორმას ერთვის სხვადასხვა ბრუნვის ფორმანტი ($Cfgen, Cfdat$):

$$\begin{aligned} &\sqrt{+Ef} \\ &\sqrt{+Ef+ Cfgen... Cfdat...} \end{aligned}$$

ლოკატიური ბრუნვების მხოლოდობითი რიცხვის ფორმებში საყრდენ ფუძეს ერთვის ლოკატივების ფორმანტები: *ადგილობითი*, და მასზე დაყრდნობილი *მიმართულებითი*, ან *გამოსვლითი* ბრუნვის ფორმანტები.

I სერიის მწკრივებისთვის:

$$\begin{aligned} &\sqrt{+Ef+ Loc I(ადგ.)} \\ &\sqrt{+Ef+ Loc I+ Loc (გამოსვლ.)} \\ &\sqrt{+Ef+ Loc I+ Loc (მიმართ.)} \end{aligned}$$

დანარჩენ სერიებში იცვლება მხოლოდ ადგილობითი ბრუნვის ფორმანტი. მრ. რიცხვში ძირსა და ერგატივის ფორმანტს შორის ჩაერთვის მრავლობითის სუფიქსი (Pl):

$$\sqrt{+Pl+Ef+Loc I(ადგ.)}$$

$\sqrt{+ Pl+Ef+LocI+LocI}$ (გამოსვლ.)

$\sqrt{+Pl+Ef+LocI+ LocI}$ (მიმართ.)

2. ნაცვალსახელთა ბრუნება განსხვავდება არსებითი სახელის ბრუნებისაგან. აქ, როგორც პრეფიქსულ, ისე სუფიქსურ ნაწილში თავს იჩენს ან გაქვევებული კლასის ფორმანტი (*Pref*), ან დეტერმინანტი სუფიქსი (*Dtr*), ან მოქმედი კლასის ნიშანი (*Klf*). თანხმობანთა თავშეყრის თავიდან ასაცილებლად შესაძლოა იხილოს თავი გასაყარმა ხმოვანმა (*V*). ამრიგად ნაცვალსახელებისთვის წარმოდგენილია შემდეგი მოდელები, მხოლოდითი რიცხვი;

ძირითადი ბრუნვები

$Pref + Klf + V + \sqrt{+ Ef...}$

$Pref + Klf + V + \sqrt{+ Ef Cfgen...}$

ლოკატიური ბრუნვები

$Pref+ Klf+ V+ \sqrt{Ef+ Dtr + V + Klf+ Loc I}$ (ადვილ.)

$LocI$ (გამოსვლ.).

$LocI$ (მიმართ.)

მრავლობით რიცხვში

$Pref + Klf + V + \sqrt{+ Klf (Pl)+ Ef...}$

$Pref+ Klf+ V+ \sqrt{+ Ef+ Dtr+ V+ Klf (Pl)+ Loc I}$ (ადვ.)

$LocI$ (გამოსვლ.)

$LocI$ (მიმართ.)

3. ზედსართავი სახელების ბრუნებისას ფუძე რთულდება ზედსართავის ხარისხის მაჩვენებლით (*Suf ზედს.*), მხოლოდითი რიცხვი:

ძირითადი ბრუნვები

$\sqrt{+ Dtr+ Suf ზედს. + Klf+ Ef}$

$\sqrt{+ Dtr+ Suf ზედს. + Klf+ Ef+ Cfdat...}$

$\sqrt{+ Dtr+ Suf ზედს. + Klf+ Ef+ Cfgen}$

ლოკატიური ბრუნვები

$\sqrt{+ Dtr+ Suf ზედს. + Klf+ Ef+ Loc I}$ (ადვ.)

$LocI$ (გამოსვ.)

$LocI$ (მიმართ.)

მრავლობით რიცხვში ზედსართავის ფორმები რთულდება მრავლობითის მაჩვენებლით, რომელიც ჩაერთვის ერგატივის სუფიქსის წინ:

$\sqrt{\quad} + Dtr + Suf \text{ ზედს.} + Klf(Pl) + Ef... + Cf... + Loc I(\text{ადგ.})$

4. რიცხვითი სახელები, ისევე, როგორც ზოგიერთი ნაცვალ-სახელი, შედგებიან პრეფიქსისგან, ძირისგან და სუფიქსისგან.

$Klf + V + \sqrt{\quad} + Dtr + Klf(Pl) + Ef... + Cf... + Loc I(\text{ადგ.})$

შესაძლოა დეტერმინანტმა შეითავსოს ერგატივის ფუნქცია.

და ბოლოს, ლეზგიური ჯგუფის ენათა ბრუნების სტრუქტურა შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი სახით: **პრეფიქსი + ძირი + სუფიქსი:**

$Pref + Klf + V + \sqrt{\quad} + Dtr + Suf \text{ ზედს.} + Klf(Pl) + Ef... + Cf... + Loc I(\text{ადგ.})...$

შესაბამისად, გარკვეულ ენაში თავის ადგილს დაიკავებს შესაბამისი ფორმანტები.

V. K i k i l a s h v i l i (Tbilisi)

Paradigmatic of the Case System in Lezgian Languages

The existence of ergative case, complex locative cases and class category are the peculiarities of the case system in Lazgian languages. Thus, it was always the subject of interest of many scholars. As the result of our research of the case system in Lezgian languages We would like to present the structure of the case system in the languages of Lezgian group like this:

prefix + root + suffix

$Pref + Klf + V + \sqrt{\quad} + Dtr + Suf \text{ adj} + Klf(Pl) + Ef... + Cf... + Loc I...$

According to this structure the appropriate formants will take place in different languages.

R. K i m o v (Nalchik)

Cognitive Approach to the Study of Body-Part Terms

In the relevant literature the words function under various names ‘somaticisms’, ‘somatic terms’ ‘the names of the parts of the body’, ‘somatic lexicon’. In the paper they will be referred to both as ‘body-part terms’ and ‘somatic lexicon’ and our report will be targeted at the cognitive approach to the study of the somatic lexicon in Kabardian (one of the autochthonous West Caucasian languages spoken in Kabardino-Balkaria, Russia), numbering about 300 lexical units, from two angles: (1) body-part terms and naive anatomy and (2) body part terms as source concepts for other domains.

Though the terms have been the topic of linguistic studies since long, due to the rapid development of cognitive linguistics in general and cognitive semantics in particular within the last few decades they are being looked at in a different way: as source concepts for other domains, i.e. their possible applications outside the body from the semantic and grammatical viewpoints. In this connection we share Soteria (Roula) Svorou’s opinion that “*most studies have focused on English or European languages resulting in a biased view of the area of inquiry. Expansion of the inventory of languages under investigation would enrich our understanding of the domain*” [S.Svorou 1].

As for Kabardian it has never become the focus of special research within the framework of the two approaches stated above.

Thus, Kabardian initially gives names to several body parts (reasons for this may be various, most important being, probably, the functional aspect), such as head, nose, neck, tail, back, heart, etc. Each of the units extend metaphorically from the corresponding prototype (or from their basic domain), acquiring, consequently, different meanings.

When the necessity to name other parts of bodies (functionally less important, maybe) presents itself the language having intricately combined the above terms gives names to them. Thus, hand fingers and foot fingers in Kabardian are literally **handnose** and **footnose**, i.e. ‘hand+nose’; ‘foot + nose’ ; lips are literally conceptualized as **mouthnose**, i.e. ‘mouth + nose’. Wrist and ankle are correspondingly conceptualized as **armneck** ‘arm + neck’ and **legneck**

‘leg+neck’. It is clearly seen from the examples that the second component of every compound word is a metaphorically applied member. The number of examples can be enlarged. Thus, jaw in Kabardian from the view point of the naive anatomy is referred as a **mouthbodynose** ‘mouth+body+nose’. Back of the hand is similarly understood as the **handback** whereas the opposite part, which is in English normally referred to as a ‘palm’ in Kabardian is conceptualized as **handheart**. The correlating parts of the leg are correspondingly termed as **foothead** and **footheart** (cf: sole of the foot). Besides, shoulders and buttocks can also have their metaphorical ‘heads’. Heart as a material organ can have its **head**, its **neck**, and even its **ears**. The tip of the tongue is conceptualized as its ‘nose’.

From the second viewpoint, i.e. concerning their possible use as partitives (outside the human body), the activity of the somatic lexicon in Kabardian is really astounding. There is hardly a fragment in a Kabardians’ ‘micro- and macroworld’ that is not metaphorically (sometimes- metonymically) termed by one of the units within the list mentioned.

Thus, conceptually, in Kabardian the sky may have its **heart** and its **sides**; clouds may have their **noses** (darkness, for example is believed to be the result of merging of **cloudnoses**); rivers are believed to have their **heads**, **lips** and **tails**; mountains have **foots** and **heads** (similar to English), **cheeks** and **sides**, **backs** and **footnoses**, **jaws** and **chins**. Even settlements have their **backs**, and **fronts**, their **necks** and **tails**. Kabardian, to identify parts of specific locations widely uses the terms in their metaphorical senses. Hence, we have **village-neck** (the place where the first houses in a settlement were initially built), its opposite being conceptualized as a **villagetail**. We also have in Kabardian a **villageback**. The opposite part is named by the combination of two body part terms, viz. heart+nose. So, this particular part of a settlement (village in our case) is literally termed as **heartnose**. According to the informants’ opinion, this is the part of a village that faces the road. The above listed terms can also be extended to parts of things, being used as partitives in this case.

Practically all artefacts, big or small, have their metaphorical **heads** and **buttocks**, **tails** and **noses**, **backs** and **sides**. Furtherly, the Kabardian body-part terms demonstrate striking activity within the framework of a very productive metaphorical formula “SPACE ---> TIME”. Hence, a ‘year’ is known to have its beginning and its end which are correspondingly viewed in Kabardian as its

head and **tail**. Months, likewise, have their **noses** and **tails**, i.e. used metaphorically, the words denote the beginning and end of a particular month. Thus, metaphorical extensions underlying phrases of the kind **the nose of March was awful but its tail should be fine** are perceived as normal from the point of view of the Kabardian conceptual scheming.

To conclude, all body part terms mentioned above in the course of time become grammaticalized and begin a new “life” in the language functioning as bound morphemes or prefixes. Studies in this area seem very promising [Amiridze 1998].

რ. კ ი მ ო ვ ი (ნაღჩიკი)

კოგნიტიური მიდგომა სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი ტერმინების შესწავლისადმი

მოსხენება მიზნად ისახავს კოგნიტიური მიდგომის გამოყენებას სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი ტერმინების შესწავლისას ეპარდოულ-ჩერქეზულ ენაში. ამ ტერმინების რაოდენობა დაახლოებით სამასია. ისინი განიხილება ორი თვალსაზრისით: (1) სხეულის ნაწილთა ტერმინები და ბუნებრივი ანატომია და (2) სხეულის ნაწილთა ტერმინები, როგორც წარმოდგენათა წყარო სხვა დარგებისათვის.

М. Д. К у н о в а (Майкоп)

Парцелляция и парцелированные конструкции в исторических произведениях Т. Керашева

Парцелляция и парцелированные конструкции привлекают к себе внимание языковедов, особенно в последнее время.

Парцелляция, выделенная из более широкой системы присоеди-

нения, не получила в лингвистике четких дифференцирующих признаков, в связи с чем ряд языковедов - синтаксистов считают два данных явления тождественными. Также подчеркивается, что в ряде случаев невозможно однозначно отнести синтаксические конструкции к одному из явлений. В связи с этим мы согласны с мнением тех ученых-языковедов, которые оценивают парцелляцию и присоединение как родственные синтаксические приемы, различие которых трудноуловимо, так как проходит на этапе между формированием мысли и коммуникацией (Р. О. Зелепукин).

Парцелляция как особая разновидность синтаксической связи, отличается от сочинения и подчинения. Сущность парцелляции в том, что последующие элементы высказывания возникают в сознании не сразу, а лишь после того, как высказана основная мысль. Парцеллированными, присоединительными, или сдвинутыми, называются такие конструкции, в которых фразы не умещаются в одну смысловую плоскость, но образуют цепь присоединения. Они детализируют сообщения и в то же время делают его более обозримым, в результате чего усиливается его действенность и – в целом – возрастает информативность.

В адыгейском языке использование парцелляции и парцеллированных конструкций характерно как для устной речи, так и для письменной, в частности, в публицистике и в языке художественной литературы.

Использование парцелляции, например, Т.Керашевым более характерно в авторской речи: Ят1онэрэу Ерстэм шынагъоу зэгуцафэрэм зызэрэфиггэпсыгъэр: икъэлат 1умп1ырылгыр, шъодэн л1эпсыр кыриши, кыгъэт1эсхъагъ – арии кыхыгъош1у зэрэхъунэу. *Ет1анэ икъамэ е1ажьы ыгъэтэрэзыгъ* Нахь благъэ кызэхъум, шыум иш1ык1э-гъэпсык1эхэри нахь зэхуугуфык1ын ылъэк1ыгъ. Ежъ Ерстэм илэгъун – илгъэс щэк1 горэ ыныбжъын. *К1элэжъ пл1э1убгъу, пкъыеу къобэ-бжъаб. Мыт1ыры.* Ащ дэжъым шъузыр зандэу, пагэу кызэш1оуцагъ. *Блшъхыи кы1этыгъ.* Апэрэмк1э Алэджыкьо ш1агъоу Гулэз кыпылгыгъэп, кыфеплъэк1эуи шытыгъэп. *Апэрэ икъэк1огъум зэрэлэгъугъэхэп ык1и.* Аужрэ гушы1эхэр Гъуч1ыпсэ пхъэшэ хъазырэу пшым фидзыгъ. *Ет1анэ къэгубжыти кызыц1ыльэтыгъ.*

В языке художественных произведений парцелляция и парцеллированные конструкции выполняют определенные стилистические функции, они придают тексту естественность разговорной речи, подчеркивают на-

родные корни языка писателя. Посредством присоединения автор добивается большей информативности, эмоциональной экспрессивности, стилистической выразительности своих высказываний. Например: Етлани, изеклопlэ чlыпlэу мы lошxъхэ нэlо дэдэр кlыхыхыгъэр сыда? *Тамбыр Луашъхэр залокlэ, зыцагъотыцтри, зыцыхафытэцтри гъэнэфагъэу ашlэнэу.* Ары шъхъай, хъэкlэ шыу закъоу къекlуна? *Чылэми нибжыи сыдэмыхъагъэу.* Сыд фэдизрэ шъоф губгъо кыхъэми, икlэрыкlэу ымыгъэшlэгъон ылъэкlырэп. *Есэни, гумэкlыгъо фэмыхъуни ылъэкlырэн.* Къехуллагъи, lофыр зэрэзэхэхухъагъи наlо хъунэу фэягъэп - кlэмгуе оркъхэр кымыгъэблнхэм пае. *Пыибэрэ джэгъогъубэрэ сыдкlэ ищыкlагъэх зыфилонэу.*

По составу парцеллированные конструкции в адыгейском языке можно разделить на две группы: а) конструкции с парцеллятом – словом или словосочетанием; б) конструкции с парцеллятом – целым предложением.

В структурно-грамматическом и смысловом отношении среди первой группы можно выделить различные присоединяемые члены предложения: Ерстэм ащ зи пигъодзыжыгъэп. *Зиушъэфыжыгъ.* ...Загъорэ нэбгъунджкlэ ихъакlэ феплъэкlы, зыгорэ кыlонэу ыбзэгупэ кынэсы. *Ау зелажэ.* Илъэсыбэрэ шведмэ язау апылгыгъ ар, *ыкlи атекlуагъ.* «Залыкъо Ерстэм! – кылуагъ унэшъошlым. - Мы сигъусэу плъэгъурэри Бжъэдыгъу кыкlыгъэ хъакl. *Емылlыкъо Хъатыу.*» Чылэ lэгъо-благъомэ ащыщ горэм зыгорэ кышыхъугъа? *Хъадагъа е джэгъуа?.* Чыжъэ дэдэу Къохъапlэмкlэ цlыфыр lужъу дэдэу исэу къалуатэ - *французхэр, инджылызхэр зыдэщыlэхэмкlэ.* Мыщ фэдиз мэлмэ уизакъоу уапэта адэ? *Цlыфи хъи уимыгъусэу.* Шыхъагъэм ыкlыбкlэ аскэр ухъумэкlуищ lут, *ренэу къыракlукlэу.* При этом характерно, что парцеллят связан с основным высказыванием интонационно или посредством союзов *ыкlи, ау, е.* Примеры этой группы парцеллированных конструкций в адыгейском языке встречаются чаще, они более характерны для языка, чем примеры второй группы.

Вторая группа – с парцеллированными предложениями. Например: Адыгэ хэкух, ежъ абдзахэмэ яцlыф лъэпкъэгъух. *Ячlыгуи зэголь.* Къызэхъагъэри ылъэгъугъэри Ерстэм гъэшlэгъоны фырекъу, ау зи ыlorэп. *Зызэкъуиушъэфагъэу, Батым ыуж итэу къэкlо.* Шыу закъор

აფემышჩჳუ ык1и афемыплъэк1ჳუ, зэрихабзჳუ, ынап1э едзыхыгъჳუ заулэрэ зэхимыхჳუ шытыгъ. *Ет1анэ ош1э-дэмыш1ჳუ къашѳом къытельэдагъ.* Ищык1агъჳუ хъუმэ, емышъырэхъышахჳუ ыпсэ къурмэн фиш1ын, а зыр арышъы и1эжыыр. *Ау ари ащ ищык1агъэп.* Ар зызэхехым, Ерстэм ишъыпкъჳუ къэгумэк1ыгъ. *Суанд пае къэщынагъ.*

Вопросы парцелляции и парцеллированных конструкций в адыгейском языке изучены слабо. Их разработка поможет в разрешении некоторых проблем синтаксиса адыгейского языка.

მ. კ უ ნ ვ ა (მაიკოპი)

პარცელაცია და პარცელაციური კონსტრუქციები თ. კერაშევის ისტორიულ ნაწარმოებებში

პარცელაცია, როგორც უნივერსალური მოვლენა, ბუნებრივია, ახასიათებს ადიღურ ენებსაც. თ. კერაშევის ნაწარმოებებში პარცელაცია უფრო ხშირად გვხვდება ავტორისეულ მეტყველებაში, სადაც პარცელატებად პარალელურად გამოიყენება როგორც ცალკეული სიტყვა და შესიტყვება, ისე მთლიანი წინადადება.

მ. კ ო ბ ა ი ძ ე (ლუნდი)

სტატიკური და დინამიკური ზმნების შესახებ თანამედროვე ქართულში

ქართულში ერთმანეთისგან ფორმალური განსხვავების ტენდენციას იხეენ სტატიკური და დინამიკური ზმნები. შესაძლებლად ვთვლით, რომ სტატიკურების ფორმალურ ნიშნად ჩავთვალოთ მეშველზმნიანი წარმოება აწმყოს ვინის რიგის ფორმებში (ეწუხვარ, ვდგავარ), ხოლო დინამიკური ზმნების ნიშნად – უმეშველზმნო

წარმოება აწმყოში (ვაშენებ, ვთამაშობ, ვიმაღლები). დინამიკურები, თავის მხრივ, იყოფიან გარდაუვალი ყალიბის (-ებ-ი-სუფიქსიანი) და გარდამავალი ყალიბის (ბრუნვაცვალებადსუბიექტიან) ზმნებად.

მეშველზმნიანებსა და უმეშველზმნობს შორის გარდამავალ საფეხურზე დგანან -ი დაბოლოებიანი მარცვლოვანი ფუძის მქონე ის ზმნები, რომლებიც არ მთავრდებიან თანხმოვნისა და სონორის მიმდევრობით და იხევენ ტენდენციას, რომ მეშველზმნიანებში გადაინაცვლონ (ვტირი; შდრ.: ვფხაჭნი).

განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნიან დინამიკური ზმნების მესამე სერიის ფორმები, რომლებიც ერთდროულად დინამიკური ზმნის პარადიგმის გაგრძელებაა და თან მეშველზმნიანი წარმოება აქვთ. I შედეგობითში სტატიკურობის ნიშანი მეშველი ზმნა და დინამიკურობის დამახასიათებელი თემის ნიშანი ერთმანეთის გვერდით არის წარმოდგენილი: ავუშენ-ებ-ი-ვარ, ვძულ-ებ-ი-ვარ, დავბერ-ებ-ი-ვარ... იმ ფორმებში, სადაც თემის ნიშანს უშუალოდ (-ი-ინფიქსის ჩართვის გარეშე) მოჰყვება მეშველი ზმნა, თემის ნიშანი, ჩვეულებრივ, იცვლება -ი ინფიქსით (დავუხატ-ავ-ვარ → დავუხატ-ი-ვარ).

მეორე მხრივ, რელატიურ მეშველზმნიანებს პირველი სერიის ფორმებში უთემისნიშნო წარმოება ახასიათებთ, მესამე სერიაში კი ისინი სისტემატურად დაირთავენ (თუნდაც ამას ფორმების სესხება ერქვას) -ებ თემის ნიშანს (მყვარებია, მძინებია...). გამონაკლისს ქმნის რამდენიმე ზმნა, მაგალითად, -ენ და -ევ ელემენტზე დაბოლოებული ფუძეები, სადაც სწორედ ეს -ენ და -ევ ელემენტები ასრულებენ თემის ნიშნის ფუნქციას (მწყენია, მტკენია, მჩვევია...).

მოსხენებაში განხილულია აგრეთვე პირის ნიშნებისა და ხმოვანი პრეფიქსების ურთიერთმიმართების საკითხი მესამე სერიაში და, ზოგადად, მეშველზმნიან ფორმებში.

M. K o b a i d z e (Lund)

On the Dynamic and Stative Verbs in Georgian

Stative and dynamic verbs in modern Georgian show the tendency to establish the distinguished forms: Stative verbs form the present tense by means of auxiliary verbs, while dynamic verbs are formed by thematic suffixes. Dynamic verbs in turn are divided into two large groups: transitives (including so-called medioactives, e.g. tamašobs - "he is playing") and intransitives ending in the suffix **-eb-i** in the present tense.

A mediate stage is presented by one group of medioactives ending in the suffix **-i**. They tend to take auxiliary verbs in the present tense (**vicin-i** → **vicin-i-var** - "I am laughing").

The third series of dynamic verbs form a separate group: in the resultative I, the dynamic verbs take auxiliary verbs and, at the same time, they remain in the paradigm of the dynamic verbs. Both the thematic markers characteristic to dynamic verbs and the auxiliary verbs characteristic to stative verbs are presented in the resultative I of the dynamic verbs:

Transitive: **da-v-u-ber-eb-i-var** - "Apparently he has made me old".

Intransitive: **da-v-ber-eb-i-var** - "Apparently I (who belong him) have grown old".

On the other hand, verbs formed by the auxiliary verbs in the present tense, take thematic markers in the resultative I:

v-gul-var - "He hates me".

v-gul-eb-i-var - "Apparently he hates /hated me".

This fact is noteworthy although the resultative I of these forms is considered to be a loan form from the so-called prefixal passive voice verbs (**vezule-bi**).

Behaviour of other thematic markers, as well as the relations between vowel prefixes and person markers in the third series is also touched upon.

კ. ლ ე რ ნ ე რ ი (იერუსალიმი)

ქართლი – „გამაგრებული დასახლება“

“და ესე ქართლოს მოვიდა პირველ ადგილსა მას,
სადა შეერთვის არაგვი მტკვარსა, და განვიდა
მთასა მას ზედა <...> და პირველ შექმნა სიმაგრენი
მას ზედა, და იშენა მუნ ზედა სახლი. და უწოდა
მთასა მას <...> ქ ა რ თ ლ ი (ქც. 1955: 8)

1. ქართული ქ ა რ თ ლ ი ფონეტიკურ და სემანტიკურ მსგავსებას ამჟღავნებს არა ინდოევროპულ გრდ ძირთან (შდრ. სლავეური „გოროდ, გრად“), როგორც ამას გ. მელიქიშვილი ვარაუდობდა (ნარკ. I: 428-429), არამედ სემიტურ ქ რ თ ფუძესთან (შდრ. არამეული karta, ივრითული keret „ქალაქი“, მაგ., ქალაქ კართაგენის არამეულ-ებრაული სახელი kart'xadata/kart'xadasha, სიტყვასიტყვით „ახალქალაქი“).

2. პროტოსემიტურში ამ სიტყვით აღინიშნებოდა პრიმიტიული, მარტივი დაცვითი ნაგებობა, რომელიც ციხე-სიმაგრის გარეთ იყო განლაგებული და რომელსაც საქონლის სადგომად იყენებდნენ, მტრის გამოჩენის შემთხვევაში კი მასში ადამიანებიც პოულობდნენ თავშესაფარს; სწორედ ეს უძველესი სემანტიკა შემონახული ჩანს ზანურ თ ქ ო რ თ უ –ში „ნაბოსლარი, საბოსლე ადგილი“ (ი. ყიფშიძე).

3. სემიტურ ქ ა რ თ ფუძეს ძირად აქვს k'ir (დღევანდელი ივრით. „კედელი“), რომელიც აგრეთვე შემონახულია ქართულში (შდრ. კ ი რ ი და ქ ვ ი ტ კ ი რ ი, ან კიდევ ივრ. even-k'ir, ქართ. კ ი რ-ქ ვ ა).

4. თავისთავად ეს სემიტური ძირი k'ir შუმერულიდან არის ნასესხები, სადაც ცნობილია ფუძე gi r „კირი“ (შდრ. ივრით. gir „ცარცი“, და იქნებ სომხ. ორობითის ფორმა girik „წიგნი“, სიტყვასიტყვით „დაწერილნი“).

K. L e r n e r (Jerusalem)

K'a r t' l i – “Fortified Settlement”

“This K'art'los went first to the place were Aragvi joints the Mtkvari. He went up on the mountain <...> and first constructed fortress on it and built a house there, and he called that mountain K'a r t' l i (K' C' 1955: 8).

1. Georgian K'a r t' l i shows phonetical and semantical resemblance not to Indo-European root *grd*, cf. Slav. “город, град” (G. Melikishvili), but to Semitic stem *k.r.t.* (Aramaic *Karta*, Hebrew *Keret* “city”, for ex. Hebrew //Aramaic name for the city of Kartago – “Kartxadata // Kartxadasha *lit.* “ a new city”.

2. Ancient semantics of the stem evidently seems to be preserved in the West-Georgian *o k'o r t' u* “cattle-shed” (I. Qipshidze).

3. The root of the stem - *k.i.r.* (Hebrew *kir* “wall”) is also preserved in Georgian (cf. *kir* “lime“, or *k'vit'-kiri* “masonry”; Hebr. *even-kir*, Georg. *kir-k'va*).

4. Semit. root *k.i.r.* itself comes from Sumerian *gir* “lime” (cf. Hebr. *gir* “chalk”, and probably Armenian *girk* “book”).

ნ. ლ ო ლ ა ძ ე (თბილისი)

სამყაროს ენობრივი სურათი (ემოციები)

სამყაროს ენობრივი სურათი წარმოადგენს სინამდვილის ასახვის ერთიან სისტემას, რომელიც სავალდებულოა ამა თუ იმ ენობრივი კოლექტივისათვის. სინამდვილის კონცეპტუალიზაციის ენობრივი საშუალებები ნაწილობრივ უნივერსალურია, ნაწილობრივ კი ეროვნულად სპეციფიკურია. ეს თვალსაჩინოდ ვლინდება ემოციების ენობრივი გამოსატვის მაგალითზე.

ენის მიერ არახილვადი შინაგანი სამყაროს მოდელირება

ხილვადი, მატერიალური სამყაროს მიხედვით ხდება. ამდენად, არახილვადი სამყაროს კონცეპტების აგების ძირითად მექანიზმს მეტაფორა წარმოადგენს. ეს მეტაფორულობა განსაკუთრებით თვალნათლად ჩანს ფრაზეოლოგიზმებში. ამ ფრაზეოლოგიზმებში ძირითადად მონაწილეობს სხეულის ნაწილები, შინაგანი ორგანოები. ემოციის გამომხატველი ფრაზეოლოგიზმების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ემოციების ქართულენობრივი სურათის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი არის *გული*. გულის შემცველი ფრაზეოლოგიზმები სხვადასხვა ემოციას გამოხატავენ, მაგ.: *გული გაუსკდა* – ძალიან შეეშინდა; *გული მოუვიდა* – გაბრაზდა; *გული მიუვიდა ვინმეზე ან რამეზე* – მოეწონა.

ფსიქოლოგიაში ემოცია განიხილება როგორც რთული ფენომენი, რომელიც მოიცავს ნეიროფიზიოლოგიურ და სამოძრაო-გამომხატველობით (ნერვულ-კუნთოვან) კომპონენტებს და სუბიექტურ განცდას.

საგულისხმოა, რომ ენებში ეს კომპონენტები ასევე გარჩეულია, სახედობრ, ემოციის ლექსიკა ასახავს როგორც საკუთრივ ემოციას, ემოციურ გამოცდილებას, ისე გვიჩვენებს ორგანიზმის რეაქციას ამა თუ იმ ემოციაზე. ქართულში საკმაოდ ფართოდ არის წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ემოციების თანმხლებ ფიზიოლოგიურ ცვლილებებზე მიუთითებენ, მაგ.: *გული ყელში მიეჭრინა* – აღელვებისაგან სუნთქვა შეეკრა; *გული ამოუვარდა* – ძლიერი განცდისაგან გული ძლიერ აუტყვრდა.

ქართულ ენაში ემოციების გამოხატვის ენობრივი მექანიზმების მრავალმხრივი შესწავლა, დღეისათვის უკვე მიღებული შედეგების სისტემატიზაცია მნიშვნელოვანია როგორც ემოციათა ბუნების, მათი ენობრივი რეალიზაციის პრობლემათა კვლევების გასამდიდრებლად, ისე სამყაროს ქართულენობრივი სურათის წარმოსახენად.

N. Loladze (Tbilisi)

Linguistic Picture of the World (Emotions)

Linguistic picture of the world is a united system reflecting a reality that is necessary for certain language groups. Linguistic tools expressing reality conceptualization are partly of universal nature, and their other part has national specifications. This is clearly shown when emotions are expressed linguistically.

A language makes a modeling of internal invisible world in accordance with the material world. Therefore the major mechanism of forming invisible world's concepts is a metaphor.

The metaphoric nature is obviously shown in phrasal verbs that mainly include parts of the body, internal organs. Analysis of phraseology expressing emotion shows that the most significant component of Georgian language is a *heart*.

Physiology considers emotion to be a complex and difficult phenomena, that covers neurophysiologic and movement-expressive (nerve-muscle) components and subjective feelings.

Its worth noting, that languages deal with these components too. Namely, verbal elements expressing emotion cover emotion, emotional experience and show the reaction of the body regarding different emotions. The Georgian language contains number of verbal units that point at physiological changes while expressing emotions.

Study of language mechanisms expressing emotions in the Georgian language, systematization of current outcomes is important both for enriching emotion generally, researching its language realization challenges as well as for presenting Georgian language picture of the world.

რ. ლ ო ლ უ ა (თბილისი)

**კავკასიის ანბანური სამყაროს ისტორიიდან.
I. ერკათაგირის გენეზისისათვის**

სომხური ანბანის წარმოშობა-სადაურობის საკითხი უამრავი მეცნიერის კვლევა-ძიების საგანი გამხდარა. გამოითქვა ბევრი ჰიპოთეზა და ვარაუდი, მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ დღემდე ერკათაგირის გენეზისის საკითხი აუხსნელია.

ჯერ კიდევ 1928 წელს პროფ. პრ. აჭარიანს თავის ნაშრომში მოტანილი აქვს 35 მეცნიერის სხვადასხვა თვალსაზრისი სომხური ანბანის წარმომავლობა-სადაურობის თაობაზე. 1960-იან წლებამდე, ყველა არსებული ჰიპოთეზა წარმოიშვა შედარებითი მეთოდის საფუძველზე, ანუ ემყარებოდა ერკათაგირის ცალკეული ასო-ნიშნების მოხვედრებით მსგავსებას სხვადასხვა ანბანთა გრაფემებთან.

პირველად გრაფიკული ანალიზის მეტ-ნაკლებად წარმატებული ცდა განახორციელა პროფ. გ. სევაკმა (სევაკი 1962), თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ სომხური ანბანის გრაფიკულ ჯგუფებად მის მიერ დაყოფა არსებითად არასწორია.

ერკათაგირის გრაფიკული სტრუქტურის რაობის წარმატებული დადგენა ეკუთვნის რ.პატარიძეს (პატარიძე 1980) და ჩვენ რამდენიმე შენიშვნით ვიზიარებთ მას. მისი თეორია სომხური ანბანის წარმოშობის ბევრ საკითხს ჰყენს ნათელს, თუმცა, ბევრი კითხვა პასუხგაუცემელი რჩება.

საკვირველია, რომ სომხურ საისტორიო მწერლობაში დაცულ ცნობებს ე.წ. დანიელის ანბანის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადო ყურადღება არ მიჰქცევია. ამ ცნობების თანახმად ეს ანბანი 22 ასო-ბგერისგან შედგებოდა (კორიუნი, ღაზარ ფარპეცი, მოვსეს ხორენაცი და სხვა), ანუ სემური ტიპის ანბანს წარმოადგენდა. ჩვენი აზრით, ერკათაგირში ამ ანბანის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს ე. წ. ნალისებური გრაფემები.

ნალისებური გრაფემები ქმნიან მწყობრ, სიმეტრიულ სისტემას 5 სამწვერა და 4 ერთწვერა ჯგუფის შემადგენლობით: Ա // Ս,Մ,Կ // Ու,Ը,Թ // Ն,Ե,Կ // Ը,Բ,Ը // Դ,Ը,Պ // Գ // Ժ // Տ . ამ სისტე-

მაში აუცილებლად უნდა აღდგეს კიდევ ერთი სამწვერა ჯგუფი- „აღმა“ მარცხნივ ნაკლული გრაფემები (მათი ამოღება მაშტოცის რეფორმის შედეგი უნდა იყოს, კერძოდ, ჩვენი აზრით, ეს გამოწვეულია სამექის, სსადეს და ქოფის ადგილზე მყოფი ნიშნების ამოღებით), მით უფრო, რომ მათი გრაფიკული იდეა განხორციელებულია Ժ და S გრაფემების შემთხვევაში.

ნიშანდობლივია, რომ კავკასიის ალბანურ ანბანს მოეპოვება „აღმა“ მარცხნივ ნაკლულ გრაფემათა მთელი წყება, კერძოდ: №5 (* ებ), №9 (თას), №37 (ხამ ?), №42 (*რატ) შესაძლოა აგრეთვე №32 (ჯაა ?) და №48 (წაა ?). კავკასიის ალბანურში ამ გრაფემათა არსებობის ფაქტი გამოდგება იმის მტკიცებულებად, რომ ისინი სომხურშიც უნდა ყოფილიყვნენ, რადგან, ჩვენი აზრით, ეს გრაფემები მაშტოცის რეფორმის შედეგად სომხური ანბანიდან ამოღებულ გრაფემათა ჯგუფის გავლენითაა შექმნილი. არ გამოვრიცხავთ ზემოჩამოთვლილ გრაფემათა კავკასიის ალბანურ ანბანში მოხვედრის სხვაგვარ გზებსაც, მაგ.: №5 (*ებ) შეიძლება იყოს სომხ. Ե -ს ანტიფორმა...

უფიქრობთ, რომ ამ გრაფემათა გრაფიკული რაობის დადგენა უმნიშვნელოვანესია ალბანური „ასომთავრულის“ დათარიღებისათვის.

რამდენიმე დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ „ნალისებური“ გრაფემები და ერკათაგირის დანარჩენი ნაწილი არ შეიძლება ერთ დროს და ერთი პირის მიერ იყოს შექმნილი.

1. „ნალისებური“ გრაფემები ქმნიან სამწვერა გრაფიკულ ჯგუფებს, რაც არ ჩანს „რკალისებურ“ და მით უფრო „კუთხოვან“ გრაფემათა შემთხვევაში.

2. ერთ გრაფემას შეიძლება ერთდროულად ჰქონდეს როგორც ანტი, ასევე ინვერსიული ფორმები, მაგ.: Ե, Դ, Բ; Ը, Զ, Ը.

3. „ნალისებურთა“ სისტემაში გამოყენებულია მარტივი დამატებითი ნიშნები ჰორიზონტალური ან ვერტიკალური ხაზების სახით (გამონაკლისია Թ გრაფემა), შდრ.: Ի, Խ, Ծ, Զ, Զ, Ծ, Զ...

4. Ը გრაფემის შემთხვევაში მარჯვნივ მიმართული დამატებითი ნიშანი (რაც, ჩვენი აზრით, არქაულ მდგომარეობას უნდა ასახავდეს).

5. დამატებითი ნიშნების დისტრიბუცია ზემოდან- ქვემოთ (ნიშნობლივია, რომ ზედა დამატებითი ნიშანი ჰორიზონტალური ხაზის სახით გვხვდება მხოლოდ „ნალისებურ“ გრაფემებში: Ⴀ, Ⴁ).

6. ქვედა და ზედა ჰორიზონტალური დამატებითი ნიშნების სიმრავლე „ნალისებურთა“ გრაფიკაში, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ მათი შექმნისას მონუმენტურ დამწერლობათა პრინციპებია გათვალისწინებული : Ⴀ, Ⴁ, Ⴃ, Ⴄ, Ⴅ, Ⴆ, Ⴇ.

ყველა ეს ფაქტორი არსებითად განასხვავებს „ნალისებურ“ გრაფემებს ერკათაგირის დანარჩენი ნაწილისგან.

სომხური ანბანის 19 „ნალისებური“ გრაფემიდან 15-ის ანბანური რიგი და ფონემური მნიშვნელობა კლასიკური სემურის მსგავსია. მაშტოცის რეფორმის შედეგად ორ ასო-ბგერას Ⴄ -ს და Ⴆ -ს შეეცვალა ფონემური მნიშვნელობა, ორს კი Ⴃ -ს და Ⴇ -ს შეეცვალათ ადგილი.

არ ჩანს დამაჯერებელი „ნალისებურ“ გრაფემათა ეთიოპური წარმომავლობის თეორია (ოლდეროგე 1974, 202; პატარიძე 1980, 557). ჩვენი ვარაუდით, მათი პროტოტიპია ბერძნული θ (სიტყვა მცოდ – ის „ღმერთი“ გავლენით), რომელიც ნალისებურ გრაფემათა ოთხივე კომპონენტის გამაერთიანებელია : Ⴀ Ⴁ – (ამით, როგორც ჩანს, გამოწვეულია სომხური Ⴆ გრაფემის განსხვავებული გრაფიკული იერი).

სარწმუნოა რ.პატარიძის მოსაზრება მაშტოცის მიერ „რკალი-სებურ“ გრაფემათა ასომთავრულის „ან“-ისგან შექმნის შესახებ: ქართ. „ან“ -ი > Ⴄ > Ⴅ > Ⴆ? (კითხვის ნიშანი ჩვენია - რ. ლ.) > Ⴆ > Ⴇ > Ⴈ > Ⴉ (პატარიძე 1980, 543-544). გაუგებარია, თუ რატომ არ მოიაზრება ამ „ქართულ“ ჯგუფში გრაფემა Ⴆ, თუმცა, ჩვენი აზრით, იგი შექმნილია არა „ან“-ისგან, არამედ უშუალოდ ასომთავრულის იმავე მნიშვნელობის გრაფემისგან ზედა ელემენტის გართულებით (ასევე, საფიქრებელია Ⴆ > Ⴇ). „რკალისებურ“ გრაფემათა ჯგუფს, შესაძლოა, ასევე მივაკუთვნოთ გრაფემა Ⴉ-ს, რომელიც ასომთავრულის Ⴆ „დონ“-ის ინვერსიული ფორმა უნდა იყოს.

ე. წ. კუთხოვან გრაფემებს (Ⴊ, Ⴋ, Ⴌ, Ⴍ, Ⴎ, Ⴏ) ჯგუფი პირობითად შეიძლება ეწოდოს, რადგან მათი შექმნა-გამოგონების

გზები სხვადასხვაგვარია. ეჭვს არ იწვევს ორი გრაფემის Φ და Φ ბუნება. პირველი უდავოდ ნასესხებია ბერძნულისგან, ხოლო მეორე ქრისტეს მონოგრამას წარმოადგენს. ამ „ჯგუფის“ დანარჩენ ნიშანთა ძალზედ მარტივი მოხაზულობა მიგვანიშნებს მათი შექმნის ხელოვნურ ხასიათზე. ჩვენი აზრით, ამ რიგს დასაბამი მისცა სომხური ანბანის Σ „ნალისებურმა“ გრაფემამ : $\Sigma > \Xi > \Gamma > \Delta > (\text{I} \text{ ?})$. ბოლო გრაფემის შემთხვევაში თვალში საცემია მისი მსგავსება ასომთავრულის „ხან“ და „ვარ“-თან, რაც ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა შეამჩნია (ი. ჯავახიშვილი 1926).

თუ სომხური ანბანის გრაფიკულ სისტემებს („ნალისებურთ“, „რკალისებურთ“ და „კუთხოვანთ“) ერთმანეთს შევუდარებთ, დავინახავთ, რომ მათი შექმნა-გამოგონების მეთოდი არსებითად განსხვავებულია. „ნალისებური“ გრაფემების თანამიმდევრობას ანტიანბანური ფონემური მნიშვნელობა მიენიჭა, ე.ი. „ნალისებურთა“ სისტემაში გრაფიკა პირველადია, ხოლო ფონემური მნიშვნელობა მეორეულია.

რაც შეეხება „კუთხოვან“ და განსაკუთრებით „რკალისებურ“ გრაფემებს, აქ სრულიად სხვაგვარი ვითარება გვაქვს. მათ სისტემაში ფონემური მნიშვნელობა პირველადია და ამდენად გრაფიკა მეორეულია.

R. L o l u a (Tbilisi)

On the History of the Caucasian World of Alphabets. I. Towards The Genesis of Erkatagir (Armenian Alphabet)

It is surprising, that the information preserved in the Armenian historical writing so called Daniel's alphabet is not paid a relevant attention in a scientific literature. According to this information, this alphabet consists of 22 letters (Koriun, Movses Khorenatsi and others) or it was a semic type alphabet. We believe, that so called "horseshoe-shaped" graphemes are the remains of this alphabet in Erkatagir. Some observations make us to suppose, that "horseshoe-

shaped" graphemes and the other part of the Erkatagir could not be created in the same period and by the one person.

С. А. Л у г у е в (Махачкала)

О лексемах даргинского происхождения в разговорной речи лакцев сел. Балхар

Лакцы, как одна из народностей Дагестана, как этническая общность, имеют свои специфические черты материальной и духовной культуры, семейного и общественного быта, свой язык, состоящий из нескольких диалектов; сложились у них и свои этнопсихологические особенности. Со временем отдельные группы, части этноса, под влиянием ряда политических, экономических, социальных и других причин, территориально отделились от основного ядра этнической общности и, как самостоятельные этнические группы, обосновались на иноэтнических территориях, составляя компактную часть соответствующего социально-политического образования. Речь идет о жителях селений Балхар, Кхоли, Цуликана и Уллучара Акушинского района, а также селений Шадни Дахадаевского, Шали Чародинского, Бурши-Мака Курахского, Аракул и Верхний Катрух Рутульского районов РД. Переселение и освоение новых мест в основном происходило в период средневековья.

Данное сообщение посвящено разговорной речи жителей сел. Балхар. Длительное пребывание в иноэтническом (хотя и близком в генетическом, историко-культурном и др. отношениях) окружении, постоянные экономические, социальные и культурные контакты с этим населением привели к появлению феномена двуязычия местных лакцев, в большинстве своем освоивших и даргинский язык. Прямое следствие этого явления – насыщение родного (лакского) языка номинациями из даргинского, получившими «гражданство» в разговорно-бытовой речи наряду с лакскими (терминология из сферы социальных отношений, традиционного хозяйства, материальной и духовной культуры, семейного и общественного быта), например:

в области общественных отношений: фигурирование понятия

«къарбук» (от даргинского «хъярбуки диркья» – место схода под главенством акушинского кадия) в местных добропожеланиях; дарг. «халата» – «старшина», «старейшина»; сельские исполнители – «барлуарт» от даргинского «барлулес» и др.;

в области традиционного хозяйства: навоз – «цIаракI», мотыга – «шина», мякина – «хъаланна», коса – «къулкъу», косарь – «таракъян», вилы – «гала», грабли – «била», скирда – «гIеба», сеновал – «муруцI», цыпленок – «чикIа», отара – «дурзан», ягненок – «мукъара», ярка – «шан», коза – «гIежа», козленок – «бухца», телка – «кIарта», конь – «урчи», осленок – «дяга», пойло – «нерчь» и др.;

в области материальной культуры: мешок – «гавлаг», палас – «царка», носки – «динди», войлок – «варгьи», овчина – «гули», арба – «уркура», башня – «къубба» и др.;

из области семейного, общественного быта: невеста – «цIикIури», гость – «уртахъ», обычай взаимопомощи – «вука» и т.д.

Подобного рода явления характерны не только для балхарцев, но и для населения других лакских, аварских, даргинских, кумыкских, лезгинских, и прочих селений, длительное время находившихся в отрыве от основного этнического ядра в иноэтническом окружении. Исследования в этом направлении ведутся этнографами, лингвистами, историками.

S. L u g u e v (Makhachkala)

On Lexemes of the Dargwa Language in Colloquial Speech of Laks from Village Balkhar

The Laks, as one of the nationalities of Daghestan, as an ethnic group, have its specific features of material and spiritual culture, family and social culture, its language, consisting of several dialects; they also have their existing ethnopsychological peculiarities. In the course of time separate groups, parts of ethnos, under the influence of some political, economic, social and other reasons, separated geographically from the principal core of ethnic group and they settled on inoethnic territories as independent ethnic groups, forming

compact part of corresponding socio-political formation. It is a question about residents of villages Balkhar, Kholi, Tsulikana and Ulluchara of Akushin district, and also Shadni of Dakhadaev district, Shali of Charodin district, Burshi-Maka of Kurakh district, Arakul and Upper Katruk of Rutuli district of Republic of Daghestan. Migration and settling of new places took place mainly in the Middle Ages.

The given article describes the colloquial speech of residents of the village Balkhar. The long stay in inoethnic (though close in genetic, historical and cultural and other relations) surrounding, constant economic, social and cultural contacts with this nationality brought to the appearance of such a phenomenon as bilingualism of the local Laks, and most of them knew the Dargwa language. The direct consequence of this phenomenon – saturation of the native (Lak) language with nominations from Dargwa, having got “citizenship” in colloquial – common speech along with the Lak nominations (terminology from the sphere of social relations, traditional household, material and spiritual culture, family and social culture), for example: socially: notion “q̄arbuk” (from Dargwan “q̄ärbuki dirqa”- a place of gathering under the head of Akushin kadi) in local good-wishes; Dargwa “xalata”-“foreman”, “ancient”; village performers – “barlurart” from Dargwa “barlules”, etc.

In the sphere of traditional culture: dung – “çaraq”, hoe – “şina”, husk – “qalanna”, scythe – “q̄ulq̄au”, scytheman – “taraqän”, fork – “gala”, rake-“bila”, haystack – “œeba”, hayloft- “muruç”, chicken- “çiqa”, flock- “durzan”, lamb- “muçara”, young ewe – “şan”, goat – “œeža”, goatling- “buxca”, heifer- “qarta”, horse-“urç”, foal – “žaga”, slop – “nerç”, etc.

In the sphere of material culture: sack- “gavlag”, rug- “carka”, socks- “dindi”, felt – “varhi”, budge – “guli”, bullock-cart- “urkura”, tower – “q̄ubba”, etc.

In the sphere of family and social culture: bride – “çiçuri”, guest – “urtaq”, a custom of mutual help – “vuka”, etc.

Such phenomena are typical not only to residents of the village Balkhar, but also for people of other Lak, Avar, Dargwa, Kumyk, Lezghian and other villages, that were for a long time in isolation from the main ethnic core in inoethnic surrounding. Ethnographers, linguists, historians are carrying out researches in this direction.

М. М. Магамедова (Махачкала)

Гендерные особенности формул речи лезгинского языка

Как известно, лингвистическая гендерология занимается исследованием особенностей проявления социокультурного пола в языке. В последние десятилетия гендерные исследования в лингвистике получили столь бурное развитие, что выделяются в самостоятельное направление языкознания.

Однако кавказские языки в этом отношении представляют собой относительно малоисследованную, и притом предоставляющую богатейший материал для исследователя, область знания.

Проявления гендерного фактора в языке исследуются в разных аспектах. Интерес представляют гендерно детерминированная вариативность речи лиц мужского и женского пола, зафиксированные языком гендерные стереотипы, отражение в языковой картине мира гендерной асимметрии общества и др. (В. В. Потапов).

Как отмечают исследователи, наиболее очевидно гендерные особенности языка проявляются на его лексико-семантическом и фразеологическом уровнях (В. М. Алпатов, Т. Б. Крючкова, А. В. Кирилина, В. В. Потапов и др.). В этом отношении особый интерес для специалистов-гендерологов представляют так называемые языковые формулы речи, функционирование которых в большом количестве, наряду с фразеологичностью, метафоричностью, образностью лезгинского языка, является характерной ему особенностью.

Понятие «формулы речи» включает в себя воспроизводимые словесные комплексы следующих семантических групп: приветствия и прощания, пожелания, напутствия, модально-оценочные группы, междометные формулы, проклятия и т.д. (Гюльмагомедов 1990). Например: *жеч гьа!* (не может быть), *ма гила!* (вот тебе и на), *ирид хуър къисмет хьуй!* (чтоб семь раз вышла замуж), *кIвалер къени хьуй!* (да будет благословен ваш дом) и др.

Исследователи лезгинского фольклора уже в 70-е годы XX века, говоря о женском голосе в фольклоре, отмечают такие разговорные

формулы, как клятвы (*кьинер*), проклятия (*ахарар, кьаргъишар*), добропожелания (*кинар*) (Ф. Вагабова), причем отмечается детерминированная полом говорящего вариативность их употребления.

Среди формул речи можно выделить как обороты, свойственные преимущественно женской или мужской речи, так и гендерно-нейтральные. Так, в мужской речи чаще употребляются клятвы (*кьинер*), употребление различного рода проклятий (*ахарар, кьаргъишар*) характерно, преимущественно для женской речи. Благопожелания (*кинер*) можно отнести к гендерно – нейтральным формулам речи.

Фразеологические единицы – формулы речи имеют свои особенности построения, произношения, функционирования в речи: 1) они почти всегда произносятся с восклицательной интонацией; 2) глагол-сказуемое почти всегда находится в форме повелительного наклонения, будущего времени; 3) по модальности, как справедливо отмечают, формулы проклятий представляют собой «законченные императивные предложения с формальным сказуемым в конце конструкций» (Гюльмагомедов 1990).

Интересно, что формулы проклятий, как и другие фразеологические единицы языка, имеют внутрифразеологические связи. Так, они могут быть связаны явлениями полисемии и синонимии, могут обладать прямым и переносным значением.

Проклятия и добропожелания – жанр чрезвычайно подвижный и непостоянный. Законченных образцов нет, но рождаются они повсеместно и постоянно, и каждое из них представляет несомненный интерес как образец творчества.

Формулы речи представляют собой очень архаичный пласт фразеологии. Возникнув в глубокой древности вследствие наивной веры в силу слова, они сохраняются, изменяясь и развиваясь и в наши дни. Возможно, первоначально подобным оборотам приписывалось магическое, сверхъестественное значение, употреблялись они как заклятия, но со временем утратили это значение. В настоящее время формулы речи употребляются для выражения эмоций, гнева, возмущения и др.

Интересно, что в составе формул речи довольно часто встречается сакральное число «семь», причем встречается оно и в составе формул проклятий, и в составе формул благопожеланий: *ирид кьевцДин кьилел хьуй* – букв. чтоб была старшей из семи жен, *иридаз фий* букв. пусть семь

раз выйдет замуж, *ирид хуьре ирид кIвале хьуй* букв. пусть будет в семи селах, в семи домах 'пусть семь раз выйдет замуж', *ирид хва хьуй* букв. чтоб родила семерых сыновей. Это служит подтверждением мысли о том, что первоначально фразеологические единицы формулы речи функционировали в языке в качестве магических заклятий, которым приписывались сверхъестественные свойства.

Обобщая сказанное, можно сделать вывод о том, что комплексный анализ гендерной составляющей единиц фразеологического уровня языковой системы, в частности формул речи, позволит не только выявить и исследовать гендерные стереотипы, зафиксированные в языке, но также определить роль и возможности фразеологизмов в формировании национально-культурного мировосприятия, национально-культурных стереотипов, в трансляции социально и культурно значимой информации для следующих поколений.

M. M a g a m e d o v a (Makhachkala)

Gender Features Speech Formulas of Lezgian Languages

As it is well-known linguistic genderology attends to the investigation of features of manifestation which take place in socio-cultural sexes in a language. The gender investigation in linguistics had a violent development for last 10 years, which it got tower over as an independent trend of linguistics.

However, Caucasian languages are region of knowledge concerning investigated not enough and moreover are the richest material for investigators in this attitude.

The manifestation of gender factor investigates in different aspects in a language. Gender determinative variation in speech of male and female, fixed gender stereotypes by a language, reflection of gender symmetric of society, etc. in a language word picture present interest. [Potapov 2004].

As the researchers note the most obviously the gender features of language manifest on its lexico-semantic and phraseological levels. (Alpatov, Kruchkova;

Kirilina; Potapov, etc.) Language formulas of speech present a particular interest for the specialists of genderology such called language formulas of speech functioning if which are its specific on one level with phraseology, metaphor and image-bearing of Lezgian language.

The conception 'formulas of speech' include the recurrence word complex of the following semantic groups: greeting and farewell, parting words, modal and evaluation groups, interjectional formulas, damn etc.(Gulmagomedov 1990) For example, *žč ha!* (You don't say so!), *ma gila!* (It serves you right!), *irid xūr qismet huj!* (Let marry seven times), *kwaler qæni huj!* (Peace attend your house!), etc.

The researchers of Lezgian folklore note such colloquial formulas as oath (*qiner*), damn (*axarar, qarɣišar*), good wishes (*kinar*) in seventeen years of 20-th century, speaking about female voice (Vagabova), it notes determinative variation of its use by speaker's sex.

Amidst formulas of speech you may distinguish phrase peculiar either to female or male speech or gender neutral. So in male's speech use more often oath (*kiner*), the use of different kind of damn (*axarar, qarɣišar*) specify to female speech. Wishes for well-being (*qiner*) may attitude to the gender neutral formulas of speech.

The phraseological unit – formulas of speech have its features of building, pronunciation, functioning in the speech: 1) they nearly always pronounce with exclamatory intonation; 2) verb-predicate nearly always is in the form of imperative mood of future tense; 3) according to modality, as it fairly notes, represent "finished imperative sentences with formal predicate in the end of construction" (Gulmagomedov).

It is wonderful, that the formulas of damn as other phraseological units of language have inside phraseological connections. So, they can be connect by the phenomena of polysemy and synonymy, can possess direct and portable meaning.

The damn and good wishes is a genre which is excedentingly mobile and unstable. There are not finished models, but they arise everywhere and constantly and every of them present undoubted interest as the model of creation.

Formulas of speech represent a very archaic layer of the phraseology. After having aroused in deep antiquity due to ingenuous belief in the force of word, they preserve changing and developing in our days. Perhaps, originally to

such turn ascribed magic, overmastered meaning, they used as damns but with a time they lost their meaning. In present the formulas of speech use for expression of emotions, wrath, indignation, etc. It is interesting that in the structure of the formulas of speech frequently come across sacral figure “seven”, it meets in the structure of formulas of damns and in the structure of wishes for well-being: *irid gewçin gilel huj* – lit. "to be older one of seven wives", *iridaz fij* lit. "Let marry seven times", *irid xüre irid kwale x'uj* lit. "Let be in seven villages, in seven homes" 'Let marry seven times', *irid ha huy* lit. "Let give a birth to seven sons". It serves as an acknowledgment of idea about that which firstly phraseological units of the formulas of speech functioned in a language as a magic damn to which ascribed overmastered peculiarities.

Generalizing above mentioned we may come to conclusion that the complex analyze of gender units of phraseological level of language system specifically formulas of speech, let not only find out and investigate gender stereotypes fixed in a language but also define the part and possibilities of phraseologisms of national-culture perception of the world, national-culture stereotypes in broadcasting social and culture important information for the next generations.

М. А. Магомедов (Махачкала)

О структуре косвенной основы в аварском языке

Принято считать, что в аварском языке, как и в других дагестанских языках, основа слова совпадает с формой именительного падежа исконных слов. Отмечается, что форма именительного падежа не имеет падежного окончания. Как например, в индоевропейских, языках, форма номинатива (герср. «прямая основа») в кавказских языках, в частности, аварском языке не содержит конечных словоизменительных аффиксов (числа, падежа). Но, если в случае *вацц* «брат», *вас* «сын», «мальчик», *йацц* «сестра», *йас* «дочь», «девочка», *эбел* «мать», *эмен* «отец», *оц* «бык» можно говорить об идентичности прямой основы и формы именительного падежа, то как

объяснить такую же идентичность форм с вокалическим ауслаутом (*гьоко* «арба», *цIуле* «коза», *цIа* «огонь», *кьили* «седло», *чIалу* «бревно» (толстое), где конечные гласные в других падежных формах не сохраняются. Приходится говорить о том, что в отличие от индоевропейских языков, например, прямая основа в аварском, в частности, не образуется при помощи суффиксов, тогда как косвенная основа принимает те или иные суффиксы в зависимости от класса имени с некоторыми отклонениями, связанными со «сдвигами в истории грамматических классов» (Чикобава 1948). Не подпадают под это определение формы типа *вас-ав* «мальчик», *йас-ай* «девочка», у которых при словоизменении усекается только конечный согласный. Кроме конечных классно-числовых показателей в косвенной основе отсутствуют и конечные вокалические элементы, которые, видимо, также служат для оформления номинатива.

Косвенная основа или основа косвенных падежей в аварском едина как для основных, так и локативных падежей. Но она имеет две разновидности, которые по своему происхождению являются формами разного хронологического порядка. Первая из них – это по сути формы эргатива на *-сс* и *-льль* (в зависимости от грамматического класса имени), которые не претерпевают никаких изменений в корне (*вас* «мальчик», «сын» - эрг. *вас-а-сс*, род. *вас-а-сс-у-л*, род. *вас-а-сс-е*, лок. I *вас-а-сс-да*, лок. II *вас-а-сс-у-хъ* и т.д.). Вторая – косвенная основа, которая образуется при помощи различных суффиксов (детерминатов – по терминологии некоторых исследователей), причем, в большинстве случаев, путем различных фонетических (фономорфологических) изменений в корне и основе. «Последствия фонетических изменений нередко ставят исследователя в тупик: анализ таких систем осложняется и механизм склонения с трудом поддается осмыслению» (Топурия 1995). Вопросы, поднимаемые Г.В. Топурия, требуют более определенного ответа, без которого в аварском принципы основообразования не могут быть очерчены четко и последовательно. Подавляющее большинство имен существительных в аварском языке склоняются по принципу двух основ. Склонение по принципу одной основы или одноосновное склонение в аварском развито слабо и во многих именах существительных нарушается или в генитиве или в дативе или в локативе I. Основа имени существительного при склонении по принципу одной основы, совпадает

во всех падежных формах с формой номинатива. Сложнее обстоит дело со склонением по принципу двух основ. Принцип двух основ – по своей сути в каждом языке имеет свои особенности. Для аварского языка он заключается в том, что подавляющее большинство имен существительных (только имен существительных!) склоняется по такому принципу двух основ, в котором преимущественно форма номинатива является основой для образования форм остальных падежей. Небольшое количество имен существительных склоняется, как было отмечено выше, по такому принципу двух основ, в котором форма (только!) является основой для образования формы эргатива, которая, в свою очередь, является основой для образования форм других падежей. Таким образом, по нашему мнению, в аварском нужно различать две разновидности косвенной основы. Мы рассматриваем выдвигаемые здесь положения важными, узловыми для морфологического анализа в целом и для морфологического анализа в аварском и андийском языках. Вокалические и консонантные элементы выполняют схожие функции основообразования.

Способы образования косвенной основы обуславливают возникновение разнообразных суффиксов косвенной основы. В научной литературе (Чикобава, Церцвадзе 1962) существует разграничение между консонантными и вокалическими суффиксами косвенной основы. Первые называются «вставочными» согласными, вторые – соединительными гласными, т.е. в данной работе не рассматриваются в качестве суффиксов косвенной основы комплексы типа *-ду-*, *ро-*, *лу-* и т.д. данные комплексы Мадиева Г.И. называет слогами наращения. Элементы *-(а)сс*, *-(а)лълъ* А. Чикобава, И. Церцвадзе называют окончаниями эргатива, М. Алексеев – показателями косвенной основы. Отнесение данных элементов к косвенной основе, а не к эргативу в синхронном плане вызывает, на наш взгляд, необходимость признания отсутствия падежных суффиксов сразу двух падежных форм – номинатива и эргатива, что связано с затруднениями морфологического порядка. Поэтому в данном случае мы будем рассматривать в качестве суффиксов косвенной основы элемент *-а*, элементы же *-сс*, *-лълъ*, *-з* – в качестве суффиксов эргатива. Способы образования косвенной основы разнообразны. Выделяет следующие типы образования косвенной основы:

Суффиксы косвенной основы –а (*вас* – *вас-а* – «мальчик, сын»)

Суффикс косвенной основы –и- (*лъен – лъан-и-* «вилы»)

Суффикс косвенной основы –у- (*ракъ – ракъ-у* – «земля»)

Суффикс косвенной основы –о- (*нус – нос-о* – «нож»)

Суффикс косвенной основы –е (*ракI – рекI-е* – «сердце» – единич.

пример).

Суффикс косвенной основы –да (*рахъу – рахъ-да -*)«зола»

Суффикс косвенной основы –ду- (*рахъ – рахъ-ду-* «молоко»)

Суффикс косвенной основы –ди- (*зоб – зо-ди* «небо»)

Суффикс косвенной основы –до- (*квер – ко-до-* «рука»)

Суффикс косвенной основы –за- (*мугъ – мугъ-за* – «спина» – единич. пример).

Суффикс косвенной основы –зу (*бер – бер-зу* – «глаз»)

Суффиксы косвенной основы –ро, –лу (*моцIцI – моцIцI-ро* – «луна», *нух – нух-лу* – «дорога»)

Суффиксы косвенной основы –ду, –ди, –да, –до, видимо, восходят к одному суффиксу (или, скорее всего, вокалические элементы чередуются в зависимости от типа прямой основы). А.С. Чикобава и И.И. Церцвадзе не считают гласные принадлежностью данного суффикса косвенной основы, полагая, что консонантный суф. –д утрачен в форме номинатива. На это указывают, по их мнению, соответствия, как авар. род.п. *цIа-ду-л* «огня» - ахв. *чIари*, лак. род.п. *цIар-ал* и др. Если в данных формах номинатива исторически можно восстановить суф. –д-, то можно полагать, что в тех формах, где он ныне представлен (в именах со структурой СГС и СГСГ) его можно считать принадлежностью производной основы, а не корня, т.е. формы типа *цIцIад* «дождь», *гьад* «липа», *къед* «стена», *гьод* «спина», являются по сути застывшими косвенными формами, образованными от уже утраченных в языке форм без конечного –д. Это предположение как будто бы подтверждается большими словообразовательными возможностями суф. –д (ср. *цIцIад* «дождь» - *бецIцIизе* «сочиться»; *къед* «стена» - *къе-б-е-лги* «кузница» ← *къебед* «кузнец, мастер», ср. *ганчIил къебед* «каменный мастер», «мастер по камню»). Видимо, первичным нужно признать суф. эргатива по отношению к суффиксу косвенной основы. Суф. косвенной основы мог развиваться только от суффикса эргатива, когда последний выражал только значение действия субъекта (но не значение

причины, обстоятельства образа действия). Неправомерно называть –*ɔ* формантом эргатива только южных диалектов. И в северном диалекте можно обнаружить формы, которые употребляются только с этим суффиксом, хотя некоторые из них являются застывшими ныне формами эргатива.

M. A. M a g o m e d o v (Makhachkala)

On the Structure of the Indirect Stem in Avar Language

In Avar language the stem coincides with the form of nominative case. The form of nominative case has no case ending. The indirect stem takes suffixes depending on class of the noun with some deflections. In the indirect stem besides absence of final class-number indexes there are no also final vocal elements that may be used apparently for taking shape of the nominative.

The indirect stem is common either for principal or for locative cases. However it has two varieties, which on their origin are forms of different chronology. The first of them is forms of ergative on *-s*, and *-l*, the root of which does not change. The second forms with the help of different suffixes. The majority of nouns in Avar language declines according to the principle of two stems. The one stem decline in Avar language weakly developed and in many nouns it is broken either in genitive or in dative or in locative I. The stem of noun when it declines according to the principle of one stem coincides with form of the nominative in all case forms. The principle of two stems for Avar language is that the form of the nominative is the stem for creating forms of the rest of cases. In our opinion it is necessary to distinguish in Avar language two varieties of the indirect stem. Vocal and consonant elements carry out similar functions of stem-forming.

Ways of forming of the indirect stem cause origin of different suffixes of the indirect stem. Suffixes of the indirect stem *-du*, *-di*, *-da*, *-do*, apparently, go back to one suffix (or, most likely, vocal elements alternate depending on type of the direct stem). Seemingly it must be admitted that the suffix of ergative is

primary in respect of the suffix of the indirect stem. The suffix of the indirect stem may be formed only from the suffix of ergative, when it expressed only the meaning of the subject's action (but not the meaning of cause, adverbial modifier of manner).

М. И. Магомедов (Махачкала)

А. С. Чикобава и дагестанское языкознание

Свое высокое положение и престиж в научном мире кавказоведение приобрело благодаря трудам выдающихся ученых, среди которых представители различных народов и стран. Среди этих имен – П. К. Услар, Н. Я. Марр, Н. С. Трубецкой, А. Дирр, И. А. Джавахишвили, Р. Ачарян, Ж. Дюмезиль, В. И. Абаев и многие другие. Среди них ярко горит и звезда академика Арнольда Степановича Чикобава – выдающейся интеллектуальной фигуры нашего времени.

Еще в тридцатые годы XX века А. С. Чикобава поставил задачу подвергнуть все без исключения иберийско-кавказские языки фронтальному описательному анализу, уделяя при этом серьезнейшее и первоочередное внимание изучению их диалектов и говоров.

Грузинские кавказоведы и ученые из республик и областей Северного Кавказа, в том числе и Дагестана, активно включились в эту работу, причем А. С. Чикобава первым подает пример: в 30–40-х годах он трижды приезжает в Дагестан и на месте исследует аварский язык и его говоры.

А. С. Чикобава уделял большое внимание изучению не только дагестанских языков, но и их диалектов. Диалектологические исследования в Дагестане были обобщены в трех докторских и множестве кандидатских диссертациях. Опубликованы десятки статей и несколько монографических исследований по диалектам дагестанских языков. Та же картина наблюдалась и в других научных центрах Северного Кавказа.

Широко развернулись и работы по монографическому исследованию дагестанских бесписьменных языков. Грузинскими учеными под

руководством А. С. Чикобава исследованы и опубликованы монографии по таким языкам, как андийский, ботлихский, багвалинский, кубачинский, удинский, арчинский, дидойский (цезский), гинухский, агульский, ахвахский, каратинский, что само по себе способствовало написанию аналогичных исследований и в самом Дагестане, где опубликованы книги по бежтинскому, годоберинскому, арчинскому и рутульскому языкам.

Значительное место в трудах А. С. Чикобава занимают вопросы дагестанских языков, в особенности аварского. Наряду множеством статей, посвященных вопросам структуры и истории аварского языка, а также древнейшей истории дагестанских языков, грузинско-аварской эпиграфике, он вместе с другим известным авароведом проф. И. И. Церцвадзе издал на грузинском языке превосходную монографию «Аварский язык» (Тбилиси, 1962), где подытожены практически все наши знания об этом языке. В настоящее время сотрудники Института языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы Дагестанского научного центра РАН работают над переводом этой книги на русский язык.

За 50 лет своего существования кафедра иберийско-кавказских языков, основанная А. С. Чикобавой, проделала поистине огромную работу как по научному изучению этих языков, так и по организации подготовки высококвалифицированных ученых-кавказоведов. На отделении иберийско-кавказских языков прошли научную подготовку немало дагестанцев, которые сегодня успешно решают задачи дагестанского языкознания. Среди них есть и доктора, и кандидаты наук.

Многие дагестанские ученые-кавказоведы прошли аспирантскую подготовку в Тбилиси под непосредственным руководством А. С. Чикобава. Число же докторских и кандидатских диссертаций по дагестанским языкам, защищенных в Тбилиси и рекомендованных к защите А. С. Чикобава, исчисляется десятками.

В 60-е годы стала остро ощущаться необходимость в диалоге, дискуссии, общении между кавказоведами. По инициативе и под непосредственным руководством А. С. Чикобава учреждается «Региональная научная сессия по изучению системы и истории иберийско-кавказских языков», проводимая раз в два года, председателем постоянного оргкомитета которой он являлся со дня её учреждения. Честь проведения 1-й сессии была предоставлена в 1965 году многоязычному Дагестану, где уровень лингвистической науки был представлен достаточно серьезно. Потом она, «посетив» другие столицы республик Северного Кавказа, в 1981 году снова «вернулась» в Махачкалу, начав отсчет второму кругу

этих форумов кавказоведов.

Бурное развитие кавказоведения в 60-е и 70-е годы XX века, стимулом для которого во многом явились названные региональные сессии, выдвинуло на повестку дня учреждение печатного органа лингвистов-кавказоведов и зарубежных ученых. А. С. Чикобава снова выступает инициатором и настойчивым организатором этой огромной важности работы. В 1974 г. выходит 1-й том «Ежегодника иберийско-кавказского языкознания», главным редактором которого являлся сам А. С. Чикобава, а ответственным секретарем редакции наш земляк, известный ученый-кавказовед, профессор А. О. Магометов.

За 60 лет научно-исследовательской деятельности А. С. Чикобава опубликовал 20 книг и 300 статей по самым различным проблемам и вопросам языков. Он автор ряда учебников предназначенных для ВУЗ-ов, в том числе первого советского курса «Введение в языкознание», который, выдержав в СССР несколько изданий, был позже издан как учебник для 1-го курсов филологических факультетов в других странах. А. С. Чикобава известен и как выдающийся лексикограф и лексиколог грузинского языка.

Заслуги А. С. Чикобава перед наукой высоко оценены. Он награжден многими орденами и медалями. Его именем назван Институт языкознания Академии наук Грузии.

За большие заслуги перед дагестанским народом в развитии дагестанского языкознания А. С. Чикобава в 1968 году присвоено звание «Заслуженный деятель науки ДАССР».

M. I. M a g o m e d o v (Makhachkala)

A. S. Chikobava and Daghestanian Linguistics

The role of Academician A.S. Chikobava in study of Daghestanian linguistics is shown in the article.

In last thirties of the 20th century A.S. Chikobava came to Daghestan, visited its mountain regions and there studied Daghestanian languages, its dialects and non-written languages.

Problems of Avar languages take considerable place in scientific works of prominent scientist.

А. К. Магомедова (Махачкала)

Локально-темпоральные наречия даргинского языка¹

Наречия неоднородны по своему значению. Это не позволяет располагать все группы наречий на одной плоскости. Необходимость выделения различных видов наречий еще усугубляется тем, что имеющиеся семантические различия определяют у разных типов наречий наличие ряда словообразовательных особенностей, а также особых грамматических свойств. Так, например, с точки зрения словообразования наблюдается преимущественная связь отдельных типов наречий с той или иной частью речи (качественных наречий — с именами прилагательными, количественных наречий — с именами числительными и т. п.). При образовании темпоральных наречий даргинского языка более всего задействованы указательные местоимения, выражающие локализацию объекта в той или иной части ориентира.

Местоимение **иш** «этот (рядом с говорящим)» служит производящей основой для следующих темпоральных наречий: **иш=хIе-ли** «в данное время», «нынче», «сегодня»; **иш=хIей-с** «к данному времени», «к нынешнему времени», «к сегодняшнему времени»; **иш=хIел-ла** «данного времени», «сегодняшнего времени», «нынешнего времени»; **иш=хIе-ли-л** «нынче же», «сегодня же».

Местоимение **ил** «тот (рядом с адресатом)» служит производящей основой для следующих темпоральных наречий: **ил=хIе-ли** «тогда», «в то, известное адресату время»; **ил=хIей-с** «к тому, известному адресату, времени», «к (э)тому, известному адресату моменту»; **ил=хIел-ла**

¹ Работа выполнена при поддержке Российского гуманитарного научного фонда (РГНФ), проект № 07-04-00248а.

«с (э)того, известного адресату, времени»; **ил=хIе-ли-л** «в (э)то же, известное адресату, время», «в (э)тот же, известный адресату момент».

Местоимение **ит** «тот (вдали от говорящего и адресата)» служит производящей основой для следующих темпоральных наречий: **ит=хIе-ли** «в то время», «тогда»; **ит=хIей-с** «к тому времени»; **ит=хIел-ла** «того времени», «того периода»; **ит=хIе-ли-л** «в то же время», «в тот же момент».

Присоединением этих же суффиксальных комплексов **хIе-ли**, **хIей-с**, **хIел-ла**, **хIе-ли-л** к пространственным наречиям типа **иша-КП** (КП – классный показатель) «здесь рядом с говорящим», «там, рядом с адресатом», **ита-КП** «там, вдали от говорящего и адресата», **икIа-КП** «там, наверху», **иха-КП** «там, внизу», образуются наречия времени, в которых темпоральная семантика наслаивается на локальную, например: **иша-КП=хIе-ли** «когда находился здесь», **ила-КП=хIе-ли** «когда находился там, в известном адресату месте», **ита-КП=хIе-ли** «когда находился там, вдали по горизонтали от говорящего и адресата», **икIа-КП=хIе-ли** «когда находился наверху», **иха-КП=хIе-ли** «когда находился внизу» (З. Г. Абдуллаев).

Посредством семантической конверсии локальные наречия превращаются в темпоральные, например: **гъалаб** «впереди» (в пространственном значении) и «прежде» (во временном значении); **гIелаб** «позади» (в пространственном значении) и «после» (во временном значении). По диалектам даргинского языка принцип семантической конверсии работает не везде, так в хайдакском диалекте даргинского языка темпоральные наречия образуются от соответствующих пространственных наречий путем суффиксации, например: **сагъли** «впереди» – **сагълелли** «раньше», **мугъла** «сзади», «позади» – **мугълелли** «после», «позже» (С. М. Темирбулатова).

Временные отношения играют исключительно важную роль в познании окружающего нас мира. Они относятся к числу вопросов, которые заслуживают самого серьезного внимания в силу большой разветвленности и сложной взаимосвязи языковых средств выражения этих отношений. Временные связи между различными явлениями и процессами объективной реальности находят выражение в специфических формах языка. Разнообразные и многочисленные средства выражения временных

отношений – морфологические, синтаксические и лексические – образуют систему языкового (лингвистического) времени.

Наречия времени обозначают различные временные отношения к моменту речи.

A. M a g o m e d o v a (Makhachkala)

Local-Temporal Adverbs in the Dargwa Language

Adverbs are not unique in their meanings. This fact doesn't allow putting them on one and the same level. The need in differentiation of various types of adverbs is aggravated by the fact that semantic differences of adverbs identify their lexical meanings and peculiarities, as well as special grammar features. In the formation of temporal adverbs in the Dargwa language, demonstrative pronouns play the most important role as they express the location of the object in this or that place.

Pronoun **iš** "this" plays as a derivational basis for such temporal adverbs: **iš-xeli** "now", "today", "by now"; **iš-xejs** "by today", "for the present time"; **iš-xella**, **iš-xellil** "right now", "just today".

Pronoun **il** "that" is used as the derivational basis for such temporal adverbs as **il-xeli** "then", "that time"; **il-xeis** "by that time", "by today"; **il-xella** "since that time", "since today"; **il-xelil** "in the certain moment", "that certain moment".

Pronoun **it** "that" is used as the derivational base for such temporal adverbs: **it-xeli** "then", "that time"; **it-xeis** "by that moment", **it-xella** "of that time"; **it-xelil** "just at that moment".

By adding the same suffixes to adverbs of place we can form adverbs of time, in which temporal semantics lays on local semantics with the help of class identifier (CI): **iša-CI + -xeli**; **ita-CI + -xeli**; **ila-CI + -xeli**, etc.

By means of semantic conversion local adverbs turn into temporal: **halab** "in front of", **oelab** "behind of", "after".

Temporal connections play a very important role in the cognition of our environment. They belong to those problems which deserve our serious attention.

on due to complex interrelations between lingual means of expressing these relations. Temporal relations between different matters and processes of real world find their expressiveness in specific forms of the language. Different and various means of expressing temporal relations - morphological, syntactical and lexical - form together the system of lingual time.

The adverbs of time denote temporary relations to the moment of speech.

П. А. Магомедова (Махачкала)

Опыт семантической интерпретации синтаксиса аварского глагола

1.Обобщая результаты комплексного исследования семантики и синтаксиса аварского глагола, проведенного нами, констатируем, что глагол, занимая центральное место в системе исследуемого языка, с одной стороны, отражает в своем значении все сферы семантического пространства языка, с другой стороны, формально выражает фрагмент модели поверностного синтаксиса естественного языка.

Принимая во внимание тот факт, что самобытность семантической системы отдельно взятого естественного языка раскрывается посредством индивидуализации семантики суперлексем, отражающих типичные признаки целого класса глаголов, нами представлен комплексный анализ тех или иных парадигм глаголов через индивидуальный анализ ядерных лексем, что проявилось в виде валентностного словаря, статьи которого включают как информацию логико-семантического плана, так и морфолого-синтаксического².

² К примеру, *БАТИЗЕ* –

1₁) (*неперех.*) становится видимым; находиться, найтись; отыскаться; обнаружиться, обнаружиться => *билараб т/агъур батана* пропавшая шапка отыскалась;

1₂) (*перех.*) делать видимым; находить, найти; отыскать, разыскать, обнаруживать, обнаружить; выявить, проявить(синоним *загырльизе*) => *гIарац батизе* 'найти деньги'; *тIалаб гьабурасда батулэб* (погов.) 'кто ищет, тот и находит';

2₁) (*неперех.*) встречаться, встретиться; существовать; бытовать; находиться; быть в наличии => *нижеер умумузул кици батана* 'у наших предков бытовала поговорка';

2₂) (*перех.*) встречать, встретить кого-что-либо; *нухда ратизе* 'на дороге встретить';

2. Расширение фактора коммуникативного «спроса» и недостаточность адекватного языкового «предложения», вызвавшие масштабную семантическую деривацию (полисемию лексем), обусловили наличие в исследуемом языке глагольных лексем с обширной обобщенной семантикой, чем лексем с конкретным значением, что объясняет наличие в аварском языке многочисленных диффузных (лабильных) глаголов (около 25% от всех глаголов).

3. Семантическим принципом, лежащим в основе дифференцированности глагольной лексики в аварском языке является фундаментальное противопоставление двух сфер: физического действия (т. н. энергетической сферы деятельности человека) и экспериенциальности (сферы внутренних состояний человека). Указанная оппозиция объясняет, как показало исследование, наличие в аварском языке существующей дифференциации в синтаксических структурах (наличие эргативной, номинативной, аффективной, локативной и др. типов конструкций); специфику глагольного управления полисемного глагола; определенные ограничения на употребление тех или иных ролевых актантов при предикате и т.д. Например, «под крышей» одного глагола *ккeze* существуют лексико-семантические варианты, описывающие как ситуацию физической сферы (движение, нахождение): *Дов вачлинаго берталъе ккана* 'Он, возвра-

3₂) иметь, владеть чем-либо => *Досул глемерал мунагьал ратула* 'Он имеет много грехов';

4) (модальное значение) а) неожиданность действия для говорящего => *хъван батун буго доба* 'оказалось было там написано' б) на неуверенность, предположительность действия => *босун батилаха* 'наверно, взял'.

Структурный образец: толкование → контекст:

x (N_{ном.}) s(N_{зсс.})V_{интр.}: 1₁ в процессе А <x> стал в поле зрения в месте <s> → *Эбелалъу клаз бусада батана* 'Мамин платок нашелся в постели';

2₁) процессе Б <y> есть в наличии в месте <s> → *Кисиниб гларац батула* 'В кармане есть/можно найти деньги';

x (N_{ген.}) y (N_{ном.})V_{интр.}: 2₂ в процессе Д <x> владеет <y>-ом → *Гъезул жодорго глемераб боцли батана* 'Они сами имеют много скота';

x(N_{зсс.}) y(N_{ном.}) s(N_{зсс.})V_{тран.}: 1₂ <x> каузирует процесс видимости <y> → *Дида риларал махал ратана* 'Я нашла/отыскала потерянные бусы'; аналогичное толкование у значения 3₂: → *Студентазул жодорго глемерал суалал ратана* 'У студентов самих оказалось много вопросов'; В 4) модальном значении, употребляясь с деепричастиями, финитными формами других глаголов, этот глагол способен грамматикализироваться, что приводит к потере семантической индивидуальности и функционирования как вспомогательной единицы → *Дов шагьаралде инехъин ватила* 'Он, наверно, собирается ехать в город'; *Мун унтун ватила* «букв. Ты заболел есть/наверное».

щаясь, попал на свадьбу'; *Доб заманялъ цо къварилъи ккана* 'В то время одно несчастье произошло', так и сферы внутреннего (ментального, эмоционального) состояния человека: *Дида ккун буклана гъавуравго вас, васлъун вуклунила жиндирго инсуй* (Р.Гамзатов) 'Я думал/мне казалось, что как только рождается сын, он становится сыном своему отцу'; *Ва гленеккаразул глицкъу ккун буго каранлъан бачунуб Исбатил гъаркъихъ* 'Слушающие влюбились в душевный (исходящий из сердца) голос Исбата'. С позиций функционально-синтаксического поведения, такого рода глаголы-предикаты реализуются в конструкциях различного типа (номинативного, локативного и др.).

P. M a g o m e d o v a (Makhachkala)

Experience of Semantic Interpretation of Syntax of the Avar Verb

1. Generalizing results of complex research of semantics and syntax of an Avar verb lead by us, we ascertain, that a verb, taking the central place in system of investigated language, on the one hand, reflects in the value all spheres of semantic space of language, on the other hand, formally expresses a fragment of model of superficial syntax of a natural language.

Considering that fact, that originality of semantic system of separately taken natural language reveals by means of an individualization of semantics of the superlexemes reflecting typical attributes of the whole class of verbs, we present the complex analysis of those or other paradigms of verbs through the individual analysis of nuclear lexemes that was showed in the form of a valence dictionary which clauses{articles} include as the information of the semantic plan, and grammatic plan-syntactical.

2. Expansion of the factor of communicative "demand" and insufficiency of the adequate language "offer", caused a scale semantic derivation (multiple-valued lexemes), have caused presence in investigated language of verbal lexemes with extensive generalized semantics, than lexemes with concrete value that explains presence in Avar language numerous labile verbs (about 25 %

from all verbs).

3. The semantic principle underlying splittings verbal lexicon in Avar language is fundamental opposition of two spheres: physical action (so-called power field of activity of the person) and experiential spheres of inwardnesses of the person. The specified opposition explains, how has shown research, presence in Avar language of existing differentiation in syntactic structures (presence ergative, nominative, affective, locative, etc. types of designs); specificity of verbal management a multiple-valued verb; the certain restrictions on the use of those or other role actants at a predicate, etc. For example, « under a roof » one verb *kæze* exist the lexico-semantic variants describing as a situation of physical sphere (movement, a finding): *Dow wačnago bertal'e kəna* ‘ It{He}, coming back, has got on wedding ’; *dob zamanajal'əco gwaril'i kəna* ‘ At that time one misfortune has occurred{happened} ’. And spheres internal (mental, emotional) conditions of the person: *dida kən buqana hawurawgo was, wasl'un wuğunila žindirgo insəj* (R.Gamzatov) ‘ I thought it seemed, that as soon as the son is born, {he} becomes the son to the father ’; *wa wənekərazul wišqu kən bugo karan'an bačəneb Isbatil harfliq* ‘ Listening have fallen in love in sincere (starting with heart) Isbat's voice ’. From positions functionally-syntactic behavior such verbs-predicates are realized in designs of various type (nominative, locative, etc.).

Х. Н. Магомедова (Махачкала)

Лексико-грамматические средства выражения темпоральности в аварском языке

В лингвистике уже давно практикуется попытка при исследовании тех или иных проблем объединить грамматические и лексические факты. Известный датский лингвист Отто Есперсен расширяет применение этого способа в отношении всех языков мира, набрасывая схему понятийной сравнительной грамматики. Конечная цель – установить, «как каждое из

основных понятий, свойственных всему человечеству, выражается в различных языках» (Есперсен 1958).

Понятие времени, как известно, относится к основным понятиям, свойственным всему человечеству и так или иначе представлено во всех языках мира. Время в языке выражается не только временными формами глагола, но и многочисленными темпоральными распространителями, которые принято делить на наречные и именные. Наречные распространители выражают время лексически, а именные – грамматически. Иногда системы наречной и именной темпоральности могут накладываться друг на друга, но никогда не совпадают. Наречия могут заменять именной темпоральный распространитель, но все же между ними есть существенные различия в оттенках значения.

Имена существительные, выражающие временные отношения, можно разделить на две большие группы, исходя из их темпоральной семантики: 1) имена существительные, называющие неопределенные промежутки времени; 2) имена существительные, называющие конкретные отрезки времени, ограниченные определенными рамками, т.е. астрономические единицы времени.

К группе имен существительных, называющих неопределенные промежутки времени относится, прежде всего, слово **заман** «время». Это слово имеет широкий диапазон употребления, оно очень емко по семантике и его можно назвать ядром временной лексики.

К именам существительным, называющим неопределенное время, можно отнести и слово **гӀумру** «жизнь», также в значении «время жизни». Временные рамки этих слов могут как расширяться, так и сужаться, в зависимости от каждого конкретного случая.

К этой же группе, пожалуй, можно отнести слова, представленные во всех языках, в том числе и в аварском, не имеющие лексического значения времени, но приобретающие это значение в контексте, т.е. при употреблении с существительными, обозначающими время. Это такие слова, как: **ахир** «конец», **авал** «начало» и др.

К этой же группе относятся и существительные, которые приобрели семантику времени в связи с тем, что они обозначают действие, происходящее в один и тот же временной промежуток, например: **къадеквен** «обед», **бакъаникак** «послеобеденный намаз» и т. д. Эти существитель-

ные не называют непосредственно время, а указывают на него косвенно, т.е. обозначают явления, проявляющиеся в одно и то же время. Существительные, косвенно указывающие на время, непроизвольно ассоциируются у нас со временем их проявления. А время их проявления ограничено определенными рамками.

Во вторую группу входят имена существительные, называющие ограниченные временные единицы, строго обозначенные отрезки времени, из которых каждая последующая содержит в себе определенное количество предыдущих. Прежде всего, это имена существительные, называющие часовое время: **секунда**, **минута** или **дакъикъа**, **сагІат** «час».

В эту же группу входят имена существительные, называющие более крупные отрезки времени, например: **къо** «день», **анкъ** «неделя», **моцІи** «месяц» и т.д.

Характеризуя глагол, наречия времени обозначают время совершения действия. Наречия времени можно разделить на следующие группы:

1. Наречия, определяющие абсолютное время действия: **жакъа** «сегодня», **метер** «завтра» и т. д.

2. Наречия, определяющие относительное время действия: **ццебе** «прежде», **хадуб** «после» и т.д.

Наречия, определяющие абсолютное время действия, могут характеризовать действие или признак с указанием исходного момента, конечного временного момента и временного момента в различные периоды года, суток, временного момента в различные дни, временного момента общего периода, количества времени, длительность регулярного (нерегулярного) временного момента.

Выразительные возможности слов категории времени весьма обширны. Они превосходят возможности передачи временных отношений, передаваемые морфологическими средствами языка. Часто временная лексика употребляется для конкретизации грамматического времени, например:

Вас вачІун вуго «мальчик пришел».

Вас сон вачІун вуго «мальчик вчера пришел».

Вас сон радал вачІун вуго «мальчик вчера утром пришел».

Вас сон радал сагІат анкъгоялда вачІун вуго «мальчик вчера утром в семь часов пришел».

Вас гъабсаГат вачІун вуго «мальчик только что пришел».

Наибольшая точность временной ориентации достигается с помощью группы существительного. Только они могут передать точное измерение времени и датировку.

K h . M a g o m e d o v a (Makhachkala)

Lexical-Grammatical Means of Expressing Temporality in the Avar Language

As it is known, the definition of "time" is referred to as one of the main terms of all the humanity, and this way or another, is presented in all the languages of the world. Time can be expressed not only by the temporary forms of the verb, but also by various temporary distributors, which are usually parted into adverbial and nominal.

Nouns denoting temporary relations can be divided into two big groups according to their temporary semantics: 1) nouns denoting uncertain periods of time; 2) nouns denoting certain periods of time.

To the first group we can include the word **zaman** "time". This word has a wide variety of usage, it is very rich in semantics and it can be called the core of temporal vocabulary.

To this group we can also add such words as **ω'umru** "life-time", **axair** "end", **awal** "start" and others. Temporal boundaries of these words can vary in accordance with every concrete case. Very often these words acquire temporal meaning of time in special context.

Here also belong nouns with the temporal semantics, denoting time in one and the same period of time: **qadekwen** "dinner", **baqanikak** "after-dinner prayer", etc. These nouns don't denote time exactly, but show it by chance, i.e. they express things taking place in the same time every day. These nouns, of course, are limited by certain periods of time.

The second group includes nouns denoting limited time periods, first of all, such nouns as **sekunda** "second", **minuta** "minute", **daqıqa, sawat** "hour".

This group also includes nouns denoting longer periods of time: **qo** "day",

anṭ "week", **moç** "month".

In general, adverbs of time can be divided into two big groups:

1. adverbs denoting absolute time of action: **žaga** "today", **meter** "tomorrow", etc.

2. adverbs denoting relative time of action: **caebe** "before", **xadub** "after", etc.

Adverbs denoting absolute time of action, can express the action or quality with the certain denoting of time of day, time of action in general, the general amount of the time spent to do this or that action, etc.

Expressive abilities of the words denoting time are many. They surpass the ways of expressing temporary relations by morphological means. Very often temporary words are used to make certain the grammar time of the action:

Was waçun wugo "The boy has come";

Was son waçun wugo "The boy came yesterday";

Was son radal waçun wugo "The boy came yesterday morning";

Was son radal sawat anṭgojalda waçun wugo "The boy came yesterday at seven o'clock".

М. М. Магомедханов (Махачкала)

О функциональных перспективах дагестанских бесписьменных языков

В Конституции Дагестана бесписьменные языки (андо-цезская группа, арчинский, кубачинский, кайтагский) не упоминаются, а их статус не определен.

В предпринимаемых за последние годы инициативах по созданию для бесписьменных языков букварей, введению этих языков в школьное образование в качестве предмета или языка начального обучения, нет ничего противоправного.

Судя по имеющимся на арчинском и андийском языках письменным материалам XIX в., носители бесписьменных языков и раньше располагали достаточным знаниями для транслитерации своих родных языков на

арабскую графику. Но подобные опыты не стали традицией по той причине, что носители бесписьменных языков в религиозно-обрядовой, культурной, творческой жизни пользовались письменностью более крупных народов Дагестана: аварской (андо-цезские народы и арчинцы), даргинской (кубачинцы, кайтагцы), тюркской (цахуры, рутульцы).

Сферы применения языков определяются не только волей их носителей, но и сложившейся этноязыковой ситуацией, обстоятельствами и факторами внеязыкового характера. Наивно полагать, что на дагестанском или российском уровнях могут быть поддержаны проекты по возложению на языки народов Дагестана заведомо непосильных социально-культурных функций (например, использование в сфере высшего образования, науки, создание для всех без исключения народов Дагестана «национальных» театров, телекомпаний и т. п.).

Современная этноязыковая ситуация в Дагестане складывается таким образом, что выполнение национальными языками знаковых, социальнопрестижных функций представляется менее актуальным, чем то, что родные языки выходят даже из семейно-бытового употребления. В этой связи, призывы к самоизоляции носителей ряда бесписьменных языков от авароязычной коммуникативной и культурной среды вряд ли можно рассматривать как эффективное средство упрочения их этноязыковой идентичности.

По всем дагестанским языкам имеются академические грамматики, словари и т.д. Поэтому, с сугубо лингвистической точки зрения, составление азбук, букварей, учебных пособий или издание газет на любом из бесписьменных языков не составляет особых проблем. Однако, известный тезис о том, что любой из языков народов мира можно развить до наивысших социально-коммуникативных и социально-культурных уровней, не следует понимать буквально.

M. M a g o m e d k h a n o v (Makhachkala)

On Perspectives of Development of “Non-written” Languages of Daghestan

So called “non-written” languages of Daghestan (Ando-Tsezian group, Archi, Kubachi, Kaitag languages) are not mentioned in the Constitution of Daghestan Republic and their status is not certain.

Recent attempts to prepare primers in languages which did not use have written traditions and introduce them into schools as a subject or language of instruction at the level does not contradict the law.

In the past the speakers of “non-written” languages used to have enough intellectual potential to transliterate their mother tongues on the basis of Arabic graphic or Russian alphabet. However, these works did not lead to a written tradition in those languages. The reason is in practicality of such written forms as the speakers of the “non-written” languages used to turn to the written system of large nation of Daghestan in their religious, ceremonial, cultural and creative spheres, so such languages as Avar (Ando-Tsezian nationalities and the Arches), Dargwa (the Kubaches, the Kaitags) and Turkic (the Tsakhurs, the Rutuls).

The analysis of recent tendencies of ethno-linguistic processes shows that the social functions and spheres of usage of native languages with firmly established written traditions are steadily reducing and tend to be limited within family circles and rural areas. In this context a statements that any language including one without a written form can be developed to the highest social communicative and social cultural levels should not be taken at its face value.

З. М. Маллаева (Махачкала)

**Синтаксические конструкции, образуемые
падежами локализации
APUD «возле ориентира» в дагестанских языках³**

В дагестанских языках имеет место явно выраженная «синтаксизация» пространственных падежей, т. е. локативные падежи используются не только для выражения определенной пространственной семантики, но и для выражения синтаксических отношений.

Среди всех пространственных падежей чаще всего в непространственном значении употребляются падежи локализации APUD. *«Особенностью же локализации APUD является то, что для нее как раз пространственные употребления характерны в меньшей степени, тогда как непространственных употреблений выделяется достаточно много, причем они весьма интересны с типологической точки зрения»* [Ганенков, Майсак, Мерданова 2006].

Исходное значение апудэссива – это локализация ‘возле’, ‘около’ ориентира. Данная семантика представлена в агульском, арчинском, табасаранском, лезгинском, аварском, андийском, багвалинском, годоберинском, ботлихском, каратинском, чамалинском, тиндинском, гинухском языках.

Форманты апудэссива в большинстве дагестанских языков обнаруживают материальную общность: в табасаранском – **-хь** и **-гь**: **унари-гь** (**унари-хь**) «у ворот»; **рягъни-гь** (**рягъни-хь**) «возле мельницы»; **халайи-хь** (**халайи-гь**) «около тети» и т.д.; в аварском – **-хь**: **гъуру-хь** «у реки», **коло-хь** «у хутора», **ваццассу-хь** «у брата»; в гинухском – **-гьо**: **гъемегьо** «около мельницы».

Формант апудэссива во всех дагестанских языках восходит к послелогу соответствующей пространственной семантики: лак.: **къатлу-чIа** «рядом с домом», **чIира-чIа** «около стены», **ламу-чIа** «около моста» (**-чIа** **чIарав** «около», «рядом», «у»); авар.: **коло-хь** «у хутора», **хIори-хь** «у пруда», (**-хь** **одахь** (диал. «около», «рядом») и т. д.

³ Работа выполнена при поддержке Российского гуманитарного научного фонда (РГНФ), проект № 07-04-00248а.

Наиболее распространенная абстрактная семантика, передаваемая апудэссивом, это: 1) семантика временного обладания и 2) семантика ненамеренного действия.

Если актант, оформленный апудэссивом, выражен неразумным именем существительным, он выражает семантику локализации 'возле', 'у' ориентира. Если актант, оформленный апудэссивом, выражен разумным именем существительным, он выражает семантику временного обладания, например:

Васассу-л гГарац буго.

мальчик (ген.) деньги (абс.) есть
«У мальчика есть (имеются) деньги».

Васассу-хь гГарац буго.

мальчик (апудэссив) деньги (абс.) есть
«У мальчика есть (находятся) деньги».

Почти все дагестанские языки разграничивают семантику постоянного и временного обладания путем использования разных падежных форм актанта:

- Ав.: (а) **Дицца васассе тГехь кьуна.**
я (эрг.) сыну (дат.) книгу (абс.) дать (аорист)
«Я сыну книгу дал».
- (в) **Дицца васассухье тГехь кьуна.**
я (эрг.) сыну (апудлатив) книгу (абс.) дать (аорист)
«Я сыну книгу дал».
- Таб.: (а) **Узу бализ китаб тувунза.**
я (эрг.) сын (дат.) книга (абс.) дать (аорист)
«Я сыну книгу дал (на совсем)».
- (в) **Узу балихьна китаб тувунза.**
я (эрг.) сын (апудлатив) книга (абс.) дать (аорист)
«Я сыну книгу дал (на время)».

Несмотря на одинаковый перевод, эти предложения несут различную информацию. В примере (а) имеется в виду, что я дал сыну книгу, и она принадлежит ему. То есть, ав. **васассе**, таб. **бализ** «сыну» – это реципиент, адресат (получатель) книги. В примере (в) имеет место пере-

дача книги промежуточному лицу, а не во владение. То есть, ав. **васас-сухье**, таб. **балихьна** «сыну» – это не реципиент, а комплетив.

Посредством различных конструкций осуществляется также различие намеренного и ненамеренного действия, например:

- Ав.: (а) **Дицца цІер бекана.**
я (эрг.) стекло (абс.) разбить (аорист)
“Я разбил стекло”.
- (в) **Дихьа цІер бекана.**
я (апудэлатив) стекло (абс.) разбить (аорист)
“Я разбил стекло (нечаянно)”.
- Лак.: (а) **На шуша гьагъав.**
я (абс.) бутылка (абс.) разбить (аорист)
«Я разбил бутылку».
- (в) **Туща шуща гьаргъунни.**
я (апудэлатив) бутылка (абс.) ломать (аорист)
«Я разбил бутылку (ненароком)».

Если речь идет о преднамеренном действии, то употребляется эргативная конструкция предложения. Если же имеется в виду действие нечаянное, случайное, непреднамеренное, то предпочтительна локативная конструкция, вернее ее подвид – апудэлативная конструкция. Подобные конструкции в лезгинском языке М. Хаспельмант квалифицирует как «конструкции с ненамеренным агенсом» (*the Involuntary Agent Construction*) (Haspelmath 1993). Данные конструкции, как правило, возможны от лабильных глаголов, допускающих как переходное, так и непереходное употребление.

Z. M a l l a e v a (Makhachkala)

Syntactical Constructions, Formed by Cases of Localization APUD “Near the Orientation” in Daghestanian Languages

In the Daghestanian languages there is an obviously expressed “syntaxisation” of spatial cases, i.e. the locational cases are used to express not only definite spatial semantics, but syntactical relations either.

Among all the spatial cases the cases of localization APUD are used more often than other cases in non-spatial meaning. “The peculiarity of localization APUD consists in the fact that the spatial usages are less typical, while cases of non-spatial usage are rather numerous and they are very interesting from the typological point of view” [Ganekov, Maysack, Merdanova 2006].

The initial meaning of APUD – is the localization “by”, “near”, “close to” the orienteer. This semantics is presented in the Agul, Archin, Tabassaran, Lezgian, Avar, Andy, Bagvalian, Godoberian, Botlikh, Karatian, Chamalian, Tindy, Ginukh languages.

The APUD formants in the majority of the Daghestanian languages display the material community: in the Tabassaran language - **-x** and **-h**: **unari-h** (**unari-x**) “near the gate”; **räyni-h** (**räyni -x**) “near the mill” etc.; in the Avar language - **-q**: **ouru-q** “near the river”, **kolo-q** “near the farm”, **wacassu-q** “by brother”; in the Ginukh language - **-ho**: **heme-ho** “near the mill”.

The APUD formant in all the Daghestanian languages goes back to the postposition of the corresponding spatial semantics: in the Lack language **qatlu-ča** “near the house”, **čira-ča** “near the wall”, **lamu-ča** “near the bridge” (**-ča > čarav** “near”, “by”, “close to”); in the Avar language : **kolo- q** “near the farm”, **hori-q** “near the pound”, (**-q oda-q** (“near”, “by”), etc.

The most common abstract semantics, expressed by APUD, is: 1) the semantics of temporary possession, 2) the semantics of a non-intentional action.

If the actant, formed by APUD, is expressed by a non-rational noun, it shows the semantics of the localization “near”, “by” the orienteer. If the actant, formed by APUD, is expressed by a rational noun, it shows the semantics of temporary possession, e. g.:

- (a) **wasassu-l ɔarac bugo.**
 boy (gen.) money (abs.) have
 “The boy has (has got) money”.
- (b) **wasassu-q ɔarac bugo.**
 boy (apudessive) money (abs.) have
 “Boy has (there is) the money”.

Nearly all the Daghestanian languages differentiate the semantics of constant and temporary possession through using different case forms of actant:

In Avar language:

- (a) **dicə wasasə ɬexʼ ɬuna.**
 I (erg.) to my son (dat.) book (abs.) give (aorist)
 “I gave the book to my son”.
- (b) **dicə wasassuqe ɬexʼ ɬuna.**
 I (erg.) to my son (apudelative) book (abs.) give (aorist)
 “I gave the book to my son”.

In Tabassaran language:

- (a) **uzu baliz kitab tuvunza.**
 I (erg.) son (dat.) book (abs.) give (aorist)
 “I gave the book to my son (for his possession)”.
- (b) **uzu balixna kitab tuvunza.**
 I (erg.) son (apudelative) book (abs.) give (aorist)
 “I gave the book to my son (for his temporary use)”.

In spite of the same translation, these sentences carry different information. In the example (a) it is meant, that *I gave the book to my son*, and it belongs to him. This means that the Avar **wasasə**, Tabassaran **baliz** – are the recipients, addressees (receivers) of the book. In the example (b) there is a transmission of the book to an intermediate person, but not for possession. This means that the Avar **wasassuqe**, as well as Tabassaran **balixna** – is not a recipient, but a completive.

Difference between intentional and non-intentional action also is carried

out by means of different constructions e.g.:

In the Avar language:

(a) diça çer bekana.

I (erg) glass (abs.) break (aorist)

“I broke the glass”.

(b) diqa çer bekana.

I (apudelative) glass (abs.) break (aorist)

“I broke the glass” (by accident).

In the Lack language:

(a) na shusha γayav.

I (abs) bottle (abs.) break (aorist)

“I broke the bottle”.

(b) tuša šuša γaryunni.

I (apudelative) bottle (abs.) break (aorist)

“I broke the bottle” (by accident).

If the conversation is about an intentional action, the ergative construction of the sentence is used. If an accidental, casual action is meant, the locative construction is preferable or rather its subtype – APUD-elative construction. M.Haspelmath classifies such constructions in the Lezgian language as “the Involuntary Agent Construction” (Haspelmath 1993). These constructions, as a rule, are formed from labil verbs, which have transitive and intransitive usage.

ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი (თბილისი)

**თურმეობითა წარმოება ენგურისა და კოდორის
ხეობათა მოსახლეობის მეტყველებაში**

სვანური ზმნის უღლებაში თურმეობითი განსაკუთრებით რთული დროა როგორც წარმოების, ასევე სემანტიკური ნიუანსების მრავალფეროვნების თვალსაზრისით.

ვ. თოფურია სვანურში “თურმეს” გაგების შემცველ ოთხ მწკრივს გამოყოფს; ქართული I და II თურმეობითის ბადალ მწკრივებს – ნამყოსრულსა და ნამყო წინარეწარსულს (რეზულტატიური I და II) III სერიაში განიხილავს, ხოლო სპეციფიკურ, საკუთრივ სვანურ I და II თურმეობითს – I სერიაში;

1. I თურმეობითის ფორმა შედგება აწმყოს საზედაო ქცევა + -ინ-ა (ბზ.), -უნ-ა (ბქ.) სუფიქსებისაგან (**ხ-წ-ბმ-ინ-ა** (ბზ.), **ხ-წ-ბმ-უნ-ა** (ბქ.) – “აბამდა თურმე”).

განსაკუთრებით თავისებური შედგენილობისაა II თურმეობითის ფორმები: **ლგ+მა+აწმყოს ფუძე+-უნ-ე** და მეშველი ზმნა, რომელიც III პირში ზოგჯერ არც დაერთვის (**ლგ-მ-გწმ-უნ-ე ლი** || **ლგმგწმუნ** – “აშენებდა თურმე, ნაშენება”).

მიუხედავად დიდი განსხვავებისა, ვ. თოფურია I და II თურმეობითთა შორის ბევრი საერთოს არსებობასაც ადასტურებს: უნახავის გადმოცემა, აწმყოს ფუძის გამოყენება, ფუძეში ფონეტიკური პროცესები; ჩვენი აზრით, მოქმ. გვარის ზმნათა თურმეობითებში სუფიქსთა -ინ-(ბზ.), -უნ- (ბქ.) იდენტურობაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი.

2. ნამყოსრულის მაწარმოებელია სუფიქსი -ა, რომლის წინაც ა- პრეფიქსიან გარდაუვალ და აწმყოს სტატიკურ ფორმებს ხშირად ჩაერთვის -ენ/-ენ სუფიქსი: **ხწმთქჷ-ენ-ა** “ხწვევია, ხწვეოდა თურმე”. ვ. თოფურია აღნიშნავს, რომ მსგავსი მოვლენა ქართულშიც შეინიშნება და საკითხს, თუ რომელია უფრო ძველი, **ჰგონია** თუ **ჰგონებია**, **ხწმთქჷ-ა** თუ **ხწმთქჷ-ენ-ა**, ღიად ტოვებს, ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ **ჰგონია** და **ხწმთქჷ-ა** ამოსავალი ფორმებია.

ა. ონიანის აზრით, რადგანაც I თურმეობითის მაწარმოებელი ასეთ ფორმებშიც -ა არის, ამიტომ ელემენტები -ენ, -ენ უნდა წარმოადგენდნენ ფუძის ერთ-ერთი ვარიანტის კუთვნილებას. ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული ელემენტები მაინც სუფიქსებია, განვითარებული მას შემდეგ, რაც სტატიკური ვნებითის აწმყომ, როგორც ნ. ნათაძე აღნიშნავს, “მნიშვნელობის ევოლუციის შედეგად, **თურმე**’ს გაგება შეიძინა”; თუმცა, მისივე აზრით, ამ ფაქტმა “ასახვა ვერ პოვა ფორმაში რომელიმე მაწარმოებლის სახით.” ჩვენი აზრით, არ გამოირიცხება, რომ მოცემულ შემთხვევაში -ენ/-ენ სწორედაც ამ საჭიროების საფუძველზე განვითარებულიყო,

თუმცა პარალელური ფორმები (**ხარა** || **ხარენა** “ჰქონია”, **ხადგარა** || **ხადგარენა** “მოჰკვდომია”) დღემდე არსებობს.

3. ა. შანიძე განმარტავს, რომ მწკრივის შიგნით იცვლება პირი და რიცხვი; **უცვლელია დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა** (ხაზი ჩვენია – ქ. მ.).

შვენიშნავთ, რომ სვანურ I თურმეობითში (რეზულტატიური D) აქტისადმი დამოკიდებულება განსხვავებულია ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებში; თუ ქართულში **უკრეფია – მოუკრეფია, უშენებია – აუშენებია** მხოლოდ ასპექტური ოპოზიციითაა (ეს ფორმები უნახაობის აქტს კონტექსტის გარეშე ცალსახად და მყარად ვერ გამოხატავენ), სვანურში ანალოგიური მდგომარეობა მხოლოდ **უზმნისწინო** ფორმებშია: ერთი და იგივე ზმნური ფორმა, კითხვითი, უკუთქმითი თუ წართქმითი კონტექსტის გათვალისწინებით, შეიძლება ატარებდეს უნახაობის სემანტიკას ან მოკლებული იყოს მას; ძირითადპრევერბიანი ან რთულპრევერბიანი ზმნები მხოლოდ უნახაობის აქტის გამომხატველად გვევლინება აღნიშნული მწკრივის ფორმაში.

4. კოდორის ხეობაში მცხოვრებთა მეტყველებაში, რომელიც ინტერფერენციულობით ხასიათდება, ხშირია ბალსქვემო სვანეთიდან ოდესღაც გადასახლებულთა მიერ ბალსზემოური თურმეობითის ფორმების გამოყენება და პირიქით. ინტერფერენციითვე უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ ნამყოსრულის საზედაო ქცევის ფორმებში წარმოდგენილი **-ენ/-ენ** ელემენტი, რომელიც, ჩვეულებრივ, ბალსზემოურის ნამყოწინარეწარსულში უგულებელყოფილია (ვ. თოფური: **ხალჲენნ** “ჰქონოდათ”, **ხახლენნ** “სცოდნოდათ”), კოდორელ ბალსზემოელთა მეტყველებაში ხშირად დასტურდება:

ძარად ხეკჲეს ბზათ ხალჲენნენ – “იარაღი მზად უნდა ჰქონოდათ”;

ამის ესერ მაჲ ფას ხაზ, ეჯ’ესერ ხეკჲეს ჩუ ხახლენნენ – “ამას რა ფასი ადევს, ის უნდა გცოდნოდათ”.

პრევერბის ა-, რომელიც ბალსქვემოურში **ო-**დ არის წარმოდგენილი, ხშირად კოდორელი ბალსზემოური კილოს წარმომადგენლების მეტყველებაშიც იჩენს თავს და ბალსზემოური **ამჰკე ელის** “ამოწყვეტილან”, **ჩჲალშიხელი** “დამწვარა” ფორმების ადგილას გვხვდება გრძელი ხმოვნებით გაფორმებული თურმეობი-

თის ბალსქვემოური ფორმები: **ომჰკე ელის, ჩჷოლშისნლი...**

5. იდიომატურ გამოთქმებში, რომლებიც დალოცვას, წყევლას, ნატვრას გულისხმობენ, დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში ზმნის კავშირებითი კილოს ფორმები იხმარება: “ბედნიერად გველოს”, “მიწა გაგისკდეს”... სვანური კი კიდევ უფრო მეტ არქაულობას ავლენს, ძველი ქართულისთვის ჩვეულ **-მცა** (სვ. **-უ** (ბზ.) **-ოღ** (ბქ.) ნაწილაკიან კონსტრუქციას იმეორებს და კვლავაც თურმეობითის ფორმებს იყენებს:

ხოჩა ლირდეჷ ოთვიდახ – “კარგი ცხოვრებამცა გაუტარებიათ = კარგი ცხოვრება გაატარონ”;

მიჩა ლადელუ ესერ ესქემა მწარისხ – “მისი დღემც შემატებიაო მარესხ = მისი დღე შემატოსო მარესხ”.

K. Margiani - Subari (Tbilisi)

Formation of Perfects in the Speech of the Population of the Enguri and Kodori Gorges

In the conjugation of a Svan verb Perfect is especially a complete tense from the viewpoint of formation as well as diversity of semantic nuances.

V. Topuria distinguishes four screeves containing **turme** in Svan: equal screeves to Georgian I and II Perfect – he discusses Past Perfect and Past Preperfect (Resultative I and II) in III series and specific, proper Svan I and II Perfect – in I series.

1. A form of I Present Perfect consists of a superessive version + **-in-a** (UB), **-un-a** (LB) siffixes (**x-ä-bm-in-a** (UB), **x-ä-bm-un-a** (LB) – ‘He/she supposedly has been binding’).

Especially the forms of II Past Perfect is of specific structure: **lə+ma+a present stem + -un-e** and an auxiliary verb which sometimes is not added in the 3rd person (**lə-m-gäm-wn-e li // ləmgämwin** - ‘He/she supposedly has been building’).

Regardless of a great difference, V. Topuria attests existing of much

common between I and II Perfect: expressing of not seeing, using of a present stem, phonetic processes in a stem. We believe, that identity of the suffixes **-in** (UB), **-un** (LB) in Perfects of active voice verbs is not accidental.

Perhaps it is better to unite the mentioned screeves under the name of Present Perfect I and under the following interpretation: the screeve which is formed differently for the verbs of a superessive and objective version, on the one hand and a subjective and neutral version, on the other hand.

2. The suffix **-a** is a formative suffix of Past Perfect before of which **-ēn/-en** suffix is often occur in the transitive and present static forms with **-a** prefix: **xāmtkw-en-a** ‘He/she supposedly was used to’. V. Topuria notes, that a similar phenomenon is observable in Georgian, too and the question – which is older **hgonia** or **hgonebia**, **xāmtkw-a** or **xāmtkw-ēn-a**, he remains opened.

According to A. Oniani’s view, as **-a** is formative of I Present Perfect even in such forms, accordingly the elements **-ēn/-en** must be property of one of the variants of a stem. Must we suppose, that the mentioned elements are however suffixes, which were developed after that, when the present of a static passive, as N. Natadze remarks “after evolution of a meaning, gained the understanding of **supposedly**”? Though according to his view, this fact “could not reflect any formative character”. We believe, that it is not excluded, that in the given case **-ēn/-en** was developed just on the bases of this necessity, though the parallel forms (**xara** // **xarena** - ‘He/she had had’, **xadgara** // **xadgarena** - ‘He/she had died smth. (smb.)’ exist up today.

3. A. Shanidze explains, that a number and a person is changed within a screeve; **tense, mood, multiplicity, act, sequence** are **unchangeable** (italics mine – K. M.).

We note, that in Svan I Present Perfect (Resultative I) the attitude toward act is different in the forms with a preverb and without a preverb. If in Georgian **uk̄repia** – **mouk̄repia**, **ušenebia** – **aušenebia** are only aspective oppositions (these forms can not express not seeing act without context), an analogous situation is in Svan only in the forms **without a preverb**: the same verbal form can have or not the semantics of not seeing taking into account interrogative, prohibitive or affirmative context. The verbs with principal preverb or compound preverb occur to express only not having seen act in the form of the mentioned screeve.

4. In the Kodori gorge population’s speech which is characterized by in-

terferenceness, using of the forms of Upper Bal Perfect by the population deported from Lower Bal Svan, often occur and on the contrary. The fact must be explained by interferenceness, that in the forms of supressive version of Past Perfect the **-ēn/-en** element which usually is disregarded in Upper Bal Past Imperfect (V. Topuria: **xaywēnx** - ‘if they had had’, **xaxlēn** - ‘if they had had known’), is often attested in the speech of Kodorian Upper Bal population: **jaräy xekwes bzat xaywēnēnx** - ‘They had to had weapon ready’; **amis eser mäj päš xäz, ež’ēser xekwes ču xaxlēnēnx** - ‘What value it has, you had to had known’.

Preverbial **a-**, which occurs in Lower Bal as **-o**, often appears in the speech of the representatives of Kodorian Upper Bal sub-dialect and on the place of Upper Bal **ämčkežēlix, čwalšixēli** forms, Lower Bal forms of Perfect formed through long vowels occur: **omčkežēlix, čwolšixēli**

5. In the idiomatic expressions, which imply blessing, cursing, yearning, in the modern literary Georgian the forms of subjunctive mood are used. Svan manifests more archaism, it repeats the construction with **-mca** (Sv. **-u** (UB.), **-oγ** (LB) particle characteristic for the old Georgian and uses again the forms of Perfect: **xoča lirdew otqidax** ‘Let them have good life’; **miča ladeyu eser eskema märixs** - ‘Let Marekhi has got long live’...

6. მ ა ჭ ა გ ა რ ი ა ნ ი (თბილისი)

ფრინველთა აფხაზური სახელწოდებების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი

ენის ლექსიკური ფონდის ამა თუ იმ უბანში ადამიანთა ყოფის სხვადასხვაობაა უკუფენილი. ყოფის სხვადასხვაობა განსაზღვრავს იმ მრავალფეროვნებასა და თავისებურებებს, რომლებიც სხვადასხვა ენის ლექსიკური ფონდის შინაგან დანაწევრებაში შეინიშნება.

აფხაზური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სოლიდური ნაწილი ფრინველთა სახელწოდებებს მოიცავს.

სემანტიკური თვალსაზრისით ფრინველთა ლექსიკა შეიძლება

დაიყოს: შინაურ და გარეულ ფრინველთა მდედრობით, მამრობით და ნაშიერთა სახელწოდებებად.

ცალკეა გამოსაყოფი ფრინველთა სადგომის, სხეულის ნაწილების, ხმინობისა და დაავადებების აღმნიშვნელი ლექსიკა, რომელიც მრავალ საინტერესოს იძლევა ფრინველთა ლექსიკის შესწავლისა და, ზოგადად, ენობრივი ერთობის ეთნოლოგიურ-კულტუროლოგიური ასპექტების გათვალისწინებისათვის.

სტრუქტურული თვალსაზრისით ფრინველთა ლექსიკაში გამოიყოფა სხვადასხვა მოდელები:

- ფრინველთა სახელწოდებანი წარმოდგენილია გაუფორმებული ფუძით: ა-ფსაა „ფრინველი“ (ზოგადი სახელწოდება), ა-ყზ „ბატი“, ა-პყა „წერო“...

- ფრინველთა სახელწოდებების დიდი ნაწილი მიიღება კომპოზიციით: ანც⁰არწგს „ბულბული“, ზედმიწ: „ღმერთის (მათი) ჩიტი“, რომელშიც ანც⁰ა „ღმერთია“, -რ მესამე პირის მრავლობითობის გამომხატველი კუთვნილების ნიშანი, (ა)წგს „ჩიტი“, ა-მზენყზ „გედი“, ზედმიწ: „ზღვის ბატი“, რომელშიც ა-მზენ „ზღვაა“, (ა)ყზ „ბატი“, ა-შშაღ^ღგნ „წიწკანა“, რომელშიც ა-შშა „ქონია“, (ა)ღ^ღგნ „ქურდი“.

- მამრობითი სქესის ფრინველთა სახელწოდებები დაირთავს მამრობითობის აღმნიშვნელ სიტყვა-სუფიქსს -არბაღ^ღ „მამალი“, რომელიც დამოუკიდებელი მნიშვნელობითაც იხმარება (ზოგადად) „მამლის“ აღსანიშნავად. აკ⁰ტგ „ქათამი“ (ზოგადი სახელწოდება), აკ⁰ტარბაღ^ღ „ქათამ-მამალი“.

- მდედრობითი სქესის ფრინველთა სახელწოდებები დაირთავს მდედრობითობის აღმნიშვნელ სიტყვა-სუფიქსს არცგნა: აკ⁰ტგ „ქათამი“ (ზოგადი სახელწოდება), აკ⁰ტარცგნა „დედალი“, ზედმიწ: „ქათამ-დედალი“.

- ნაშიერთა სახელების გადმოსაცემად ფუძეს ერთვის -ს სუფიქსი: ა-წგს „ჩიტი“; ეს სახელწოდება ასევე გამოიყენება ზოგადად ნაშიერთა (არა მარტო ფრინველთა) სახელწოდებებშიც: აკ⁰ჭგშ^შ აკ⁰ტწგს „წიწილა“. ნაშიერთა -ს სუფიქსიან სახელებს მრავლობითში -ს ჩამოსცილდება და მის ადგილს იჭერს -რა (კრე-

ბითობის სუფიქსი): აწეს „ჩიტ“, აწარა „ჩიტები“.

- ფრინველთა სიმრავლე აღინიშნება კრებითობის -რა სუფიქსით: აკჭა-რა „წიწილები“... ან ნივთთა (არაგონიერთა) მრავლობითობის -ქა სუფიქსით: აყზ-ქა „ბატები“. ზოგჯერ ეს სუფიქსები ერთადაა წარმოდგენილი: აკჭა-რა-ქა „წიწილები“...

- ფრინველთა სადგომის, შემოზღუდული სივრცის აღსანიშნავად ფრინველის აღმნიშვნელ ფუძეს ერთვის -რთა/-თრა სუფიქსი: აწეს-თრა „ჩიტის ბუდე“, აკგტგ-რთა „საბუდარი“.

- ფრინველთა ხმიანობის აღსანიშნავად გამოიყენება ხმაბაძვითი სიტყვები, მაგ., ა-ჭერჭერა „ტიკტიკი“.

მოსენებაში განხილულია აგრეთვე ფრინველთა სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი და ფრინველთა ლექსიკის სემანტიკურ ველში შემავალი ზოგიერთი სხვა სიტყვა, წარმოდგენილია აღნიშნულ წარმოებათა სისშირე, გამოვლენილია ზოგი სახელწოდების მოტივაცია, გამოყოფილია ნასესხები ფუძეები.

N. M a c h a v a r i a n i (Tbilisi)

Semantical and Structural Analysis of Abkhaz Names of Birds

Variety of human's life is reflected in this or that sphere of a language lexical fund. Variety of life defines those peculiarities and diversity, which are observable in inner fragmentation of a lexical fund.

A large part of a basic Abkhazian lexical fund is the names of birds. From the semantic viewpoint birds vocabulary can be divided: the names of female, male and descendants of domestic and wild birds.

The vocabulary denoting birds' dwelling place, parts of a body, sound and diseases must be distinguished separately. This vocabulary gives much noteworthy information on studying the birds' vocabulary and generally, taking into account ethnological and cultural aspects of a language.

From the structural viewpoint, different models are distinguished in

birds' vocabulary:

- the names of birds are represented through an unsigned stem: **a-psaa** 'a bird' (general name), **a-qəz** 'a goose', **a-pqa** 'a crane'...

- a large part of birds names are formed through composition: **anc^oarçəs** 'a nightingale', exactly: 'the God's (their) bird', in which **anc^oa** is 'the God', **-r** a possessive marker of the 3rd person plural, **(a)çəs** 'a bird', **a-mšəŋqəz** 'a swan', exactly: 'a sea goose', in which **a-mšəŋ** is 'a sea', **(a)qəz-** 'a goose', **a-ššayəč** 'a greenfinch', in which **a-šša** is 'fat', **(a)γəč-** 'a thief'.

- A word-suffix **-arbay** 'a cock' denoting male is added to the names of male birds and which is also used with independent meaning (generally) for denoting a cock; **ak^otə** 'a hen' (a general name), **ak^otarbay** 'a hen-cock'.

- A word-suffix **arcəna** denoting female is added to the names of female birds: **ak^otə** 'a hen' (a general name), **ak^otarçəna** 'female', exactly: 'a hen-female'.

- A suffix **-s** is added to a stem for denoting the names of descendants: **a-çəs** 'a bird'; this name is used in the names of descendants, generally (not only of birds): **ak^oçəš** < **ak^oətçəs** 'a chicken'. In plural in the names of descendants **-s** is changed into **-ra** (a collective suffix): **açəs** 'a bird', **açara** 'birds'.

- Plurality of birds is expressed by a collective suffix **-ra**: **ak^oça-ra** 'chickens'... or by a plural suffix **k^oa** of things (of insentients): **aqəz-k^oa** 'geese'. Sometimes these suffixes are represented together: **ak^oça-ra-k^oa** 'chickens'...

- The suffix **-rta/-tra** is added to the stem denoting a bird for expressing a dwelling-place of birds: **açəstra** 'a bird's nest', **ak^oətə-rta** 'a dwelling'.

- Onomatopoeic words are used for denoting sounds of birds: **a-çərçərra** 'twittering' and others.

The paper discusses also the words denoting bird's parts of body and some words entering in the semantic field of bird's vocabulary, also the frequency of the mentioned formations is represented, motivation of some names are manifested, borrowed stems are distinguished.

თ. მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე (თბილისი)

დესტინაცია და ერგატიულობა

დესტინაციის ლინგვისტური მოვლენა მჭიდრო კავშირშია ერგატიულობასთან როგორც სემანტიკური, ისე გრამატიკული პარამეტრების მიხედვით. ორივე არის ობიექტის კატეგორია. ერგატიულობა მწყობრ მორფო-სინტაქსურ სისტემებს ქმნის იმ ენებში, სადაც იგი გამოვლინდება. ასეთი ენები ორ ძირითად ტიპად – წმინდა ერგატიულ და ნაწილობრივ ერგატიულ ენებად იყოფა. პირველი ტიპის ენებში ყოველი გარდამავალი ზმნის სუბიექტი არის მუდამ ერგატიულ ბრუნვაში. ასეთია ბასკური ენა. მეორე ტიპის ენები კი, რომელთაც მიეკუთვნება ქართული, გარკვეულ თავისებურებებს გვიჩვენებს. ასეთ ენებში სხვადასხვა ზმნური ფაქტორი განსაზღვრავს გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვას. ის ხან ერგატივია, ხან ნომინატივი, ან იშვიათად – დატივი. ხშირად ნაწილობრივი ერგატიულობის ენებში ძირითად თავისებურებებს ინტრანზიტული ერგატიულობა წარმოქმნის.

საგულისხმოა ის, რომ რიგ ენებში ერგატიულობა და დესტინაცია (ისევე, როგორც სხვა მრავალი ძირეული მორფო-სემანტიკური კატეგორია) სახელებსა და ზმნებში ერთნაირი მორფემებით გვაქვს წარმოდგენილი. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ერგატიულობისა და დესტინაციის მოვლენები არის უძველესი ენობრივი ფაქტები, რომლებიც ჯერ კიდევ ზმნასა და სახელს შორის მორფოლოგიური ზღვრის გაჩენამდე არსებობდა. შესაძლებელია, რომ ერგატიულობა და დესტინაცია წინ უსწრებდეს ენათა ფლექსიურ და აგლუტინაციურ ტიპებად ჩამოყალიბების პროცესებს. ამავე დროს უდავოა, რომ ტიპოლოგიური მიდგომა ერგატიულობის საკითხისადმი ერთადერთი და სწორი მეთოდია.

სავარაუდოა, რომ ზოგადად ერგატიულობისა და ნომინატიურობის სისტემათა ზმნურ დიათეზას ფონო-სემანტიკურ ან მორფო-სემანტიკურ ეტიმოლოგიურ საფუძვლად ედოს სუბიექტის კლასის ნიშანი. ამ თვალსაზრისით, ინტერესს მოკლებული არ იქნებოდა კავკასიურ ენათა სისტემების ტიპოლოგიური ანალიზი, რამდენა-

დაც ამ ენებში გვაქვს კლას-კატეგორიათა მორფოლოგიური რეფერენცირება. როგორც არნ. ჩიქობავა წერს, “ერგატიულ კონსტრუქციას დასაბამი ეძლევა კლასოვან უღვლილებაში“. ვფიქრობთ, რომ კლასოვანიდან პიროვან უღვლილებაზე გადასვლამ განაპირობა ქართველურ ენებში ერგატიულ კონსტრუქციათა გარკვეული სხვადასხვაობაც. ამ ენათა სინქრონიულ დონეზე შესამჩნევად გაფერმკრთალებულია სემანტიკური ზღვარი კლასისა და პირის კატეგორიათა შორის.

ზმნის გარდამავლობა, ანუ ის სემანტიკა, რომ მოქმედება სრულდება სამოქმედო საგნით, შესაძლოა აკუზატივით ან ინსტრუმენტალისითაც იყოს გადმოცემული. ის შეიძლება იყოს მორფოლოგიურად ზმნის გარეთაც, ანუ იყოს მხოლოდ სემანტიკური, არარეფერენცირებული ზმნური პირი, როგორიცაა, ვთქვათ, ინდოევროპული ტრანზიტული ზმნების შემთხვევაში. მაგრამ აუცილებელია მოქმედის რეფერენცირება, რაც სხვადასხვა ფორმის მარკირებითაა წარმოდგენილი სხვადასხვა ენაში. პირის ძირითადი არსი მდგომარეობს ადამიანი-ნივთის სემანტიკური ოპოზიციის გამოხატვაში. აქ ეს არის ყველაზე მნიშვნელოვანი. **ერგატიული სუბიექტი არის რეალურად აქტიური აქტანტი – ადამიანი, ანუ ვინ-სულიერობის კატეგორიის მქონე მოაზროვნე სუბიექტი.** ეს ტერმინი თავის თავში მოიცავს სხვაობას აგენსსა და პაციენსს შორის. ენათა მიდგომა ვინ-რა კატეგორიათა მიმართ დიდწილად განაპირობებს ერგატიულობისა და ნომინატიურობის დიათეზის შინაარსის ახსნას. ჩვენი ვარაუდით, სუბიექტის რა-უსულო კატეგორია ნომინატიური ბუნებისაა და ვინ-სულიერი კატეგორია კი ერგატიული, აქტიური შინაარსით ხასიათდება.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ერგატიულობისა და დესტინაციის კატეგორიების ჩამოყალიბებას, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველება-აზროვნების კოგნიტიური მოდელები განაპირობებენ. კონსტრუქციათა ზემოსხენებული სხვაობები რეალურად არის კოგნიტიური სისტემების სხვადასხვა ტიპის ფორმათა ლინგვისტური პროექციები.

T. M a k h a r o b l i d z e (Tbilisi)

Destination and Ergativity

Destination and ergativity both are the object categories with specific relationship between each other according to their semantic and grammar parameters.

General semantic opposition in the category of person is who-what opposition and it's very important for ergativity and destination. The ergative subject is who-category, animated subject. This is a real acting argument. We offer a new term for the ergative subject – the “thinking subject”. The point is the distribution of semantics of the who-what category in the subject. The thinking subject of who animated category is in ergative and what-conversional subject is in nominative.

To our opinion ergative and nominative constructions diachronically may show the parallel development.

The different constructions mainly expose the diversities of different speaking-thinking cognitive models.

დ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

არნოდდ ჩიქობავას თვალსაზრისი ქართული ზმნის გვარის შესახებ და გვარის გრამატიკული კატეგორიის თეორიის პრობლემები

გვარის კატეგორია ზოგადთეორიული გრამატიკის ურთულეს ადსაწერ და შესასწავლ ობიექტს წარმოადგენს. როგორც უნივერსალური კატეგორია, იგი ძირითადად სემანტიკური ნიშნით განისაზღვრება, რასაც კონვერსიის მოვლენა უდევს საფუძვლად. კონკრეტულ ენებში გვარის განსაზღვრისას თითქოს დაძებნილია გრამატიკული (მორფო-სინტაქსური) კრიტერიუმები (ფუძის განსხვავებული მოდელეები, განსხვავებული პირის ნიშნები, პირდაპირი დამატების ქონა-არქონა), მაგრამ ირკვევა, რომ ენათა ერთ წყებაში (რომელსაც ქართული ენაც მიეკუთვნება) ზმნური ფუძის ესა თუ ის მოდელი სრულიადაც არ არის დაკავშირებული ერთ რომელიმე

გვართან და საზიაროა მეორესთან; ენათა მეორე წყებაში (რომელსაც, ვთქვათ, ბერძნული და რუსული ენები მიეკუთვნება) პირის ნიშნები საზიაროა სხვადასხვა გვარისათვის; ამავე დროს, გვარის განსაზღვრების არც სემანტიკური და არც სინტაქსური კრიტერიუმში (პირდაპირი დამატების ქონა-არქონა) სრულიადაც არ იძლევა საფუძველს საშუალო გვარის გამოყოფისა. ამ კრიტერიუმებით შეიძლება გამოიყოს რეფლექსიური გვარი აქტიური, სუბიექტისკენ ორიენტირებული მოქმედებით (ამის გამო სვამენ გვარის სტატუსის საკითხს ძირითადად სემანტიკურად განსხვავებული, მაგრამ ერთნაირი ფორმის მქონე ზმნათა ჯგუფების მიმართ). მაგ., რუსული ენის გრამატიკის აკადემიურ გამოცემაში შემოაქვთ ძირითადად სემანტიკურად და არა გრამატიკულად (მორფოლოგიური ნიშნით) განსხვავებული სხვადასხვა სახეობის გვარი: რეციპროკი, რეფლექსივი – ამასთან, რეფლექსივის სხვადასხვა – ფორმით ერთი, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული სახე, და სხვ.

ამგვარად, ზოგადენათმეცნიერულ თუ კერძო ენათა გრამატიკულ ლიტერატურაში გვარის ცნების ერთიანი გაგება არ არის გამომუშავებული. დიდი სირთულეები ახლავს გვარის განსაზღვრასა და აქტივ-პასივის, მედიუმ-რეფლექსივის, როგორც გვარის საოპოზიციო ცალკების გამოყოფის ფორმალური თუ სემანტიკური ობიექტური კრიტერიუმების დადგენას.

გვარის კატეგორიის ასეთი ბუნდოვანი და ხშირად საპირისპირო ინტერპრეტაცია, როგორც ჩანს, დიონისე ტრაკიელის “გრამატიკის ხელოვნებიდან” (სადაც დარღვეულია ცნების დაყოფის წესი და მორფოლოგიურ-სემანტიკური კრიტერიუმით სამი დიათეზაა გამოყოფილი – აქტივის, პასივის და მედიუმისა) გავრცელდა და დამკვიდრდა ევროპული ენების აღწერითს გრამატიკებში. თანამედროვე ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში გვარის კატეგორიასთან დაკავშირებით იგივე მოუგვარებელი და გადაუჭრელი პრობლემები დგას, რადგანაც კლასიფიკაცია იმავე პრინციპებითა და სქემით ხდება, როგორც ტრაკიელის გრამატიკაში. აკაკი შანიძემ თითქოს წარმატებით სცადა კლასიფიკაციისათვის სემანტიკურთან ერთად მორფოლოგიური კრიტერიუმიც გამოეძებნა: *ებ/ობ/ევ/ემ/-ი* ენებითის მოდელისათვის, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ამ მოდელის ზმნურ ფორმათა უმრავლესობაში სუბიექტი აქტიურია

და, მაშასადამე, ამ კლასიფიკაციაში პასივის დეფინიციასა და ფორმას შორის შესაბამისობა დარღვეულია. გვარის საყოველთაოდ მიღებული დეფინიციიდან თუ ამოვალთ, ეჭვს იწვევს საშუალო გვარის გამოყოფის მართებულობაც და ა. შანიძის კონცეფციაც ამ ტიპის ზმნებში ი- პრეფიქსის აქტივის “სათავისო” ქცევის ფორმათაგან ნასესხობის შესახებ. ამიტომაცაა, რომ არნ. ჩიქობავა ამ ზმნებს უგვარო სტატიკურ ზმნათა რიგში განიხილავს როგორც ისტორიულად, ასევე თანამედროვე ქართულშიც. ებ-ი სტრუქტურის ზმნათაგან კი ‘თბება’ ტიპის ზმნებს ისტორიულად უგვარო დინამიკურ ზმნებად მიიჩნევს, თუმცა თანამედროვე ქართულში ვნებითი გვარის ზმნათა რიგში ათავსებს.

ამ პრობლემების გადაჭრის მიზნით გასული საუკუნის 60-70-იან წლებში ლენინგრადის ენათმეცნიერულ სკოლაში დაიწყო დიათეზისა და გვარების უნივერსალურ-ტიპოლოგიური კონცეფციის დამუშავება, რასაც არაერთი კონფერენცია, კოლექტიური თუ ინდივიდუალური შრომა და კრებული მიეძღვნა; მუშაობაში მოსკოვისა და სსრკ-ს სხვა ქალაქების, სხვა ქვეყნების ლინგვისტებიც ჩაებნენ, მაგრამ პრობლემა, ვფიქრობთ, მოუგვარებელი დარჩა, რასაც თვით ამ კონცეფციის მონაწილენიც აღიარებდნენ.

ვფიქრობთ, რომ ეს კვლავ და კვლავ კლასიფიკაციის პრინციპების (კრიტერიუმების) აღრევის შედეგია: აღნიშნული კონცეფციის მიხედვით გვარი განსაზღვრულია (გაგებებულია), როგორც “ზმნაში გრამატიკულად მარკირებული დიათეზა”, ხოლო დიათეზის გაგება კი ეფუძნება – სუბიექტ-ობიექტის, ანუ სემანტიკური პლანისა და – ქვემდებარე-დამატების, ანუ სინტაქსური დონის ურთიერთშესაბამისობას (ა.ა.ხოლოდოვიჩის განსაზღვრებით, “დიათეზა – ეს არის სინტაქსურ დონესა და სემანტიკურ დონეს შორის შესაბამისობის სქემა”). აქ აღრეულია გვარ-სახეობრივი დამოკიდებულება: საკლასიფიკაციო სქემაში დიათეზის, როგორც გვარობითი ჯგუფის გამოყოფის საფუძველი უნდა იყოს მორფო-სინტაქსური პრინციპი, სემანტიკური კი მასზე დაქვემდებარებული სახეობითი ჯგუფებისა. ასეთ შემთხვევაში მოიხსნება ის აპორიები, რომლებიც ახლავს ფორმისა და შინაარსის შეუსაბამობას.

მოსხენებაში ქართული ზმნის მაგალითზე მოცემულია ამ

პრობლემის გადაჭრის გრამატიკული – მორფო-სინტაქსური კრიტერიუმი, რომელიც საშუალებას იძლევა ლოგიკურად გამართული კლასიფიკაციის პირობებში სათანადო ადგილი მიუჩინოს “გვარის” (რომელიც განსაზღვრულია სუბიექტის აქტივობა-პასივობის მიხედვით) ფორმებს: საკლასიფიკაციო პრინციპად აღებულია დიათეზა, რომელიც განსაზღვრულია, როგორც მორფოლოგიური სტრუქტურისა და სინტაქსური კონსტრუქციის ურთიერთშესაბამისობა, ხოლო გვარი, როგორც დიათეზის ქვეკატეგორია, რომელიც სემანტიკური ნიშნითაა დიფერენცირებული.

ამგვარად, დიათეზა არის ქართული ზმნის ძირითადი გრამატიკული – მორფო-სინტაქსური კატეგორია, რომელიც მორფოლოგიური სტრუქტურისა და სინტაქსური კონსტრუქციის ერთიანობით ხასიათდება. ამ ერთიანობის მიხედვით გამოიყოფა სამი დიათეზა:

I R-Ø სუბიექტის ცვალებადბრუნვიანი ნომინატიურ-ერგატიულ-დატიური კონსტრუქცია;

II R-Ø სუბიექტის სტაბილურბრუნვიანი ნომინატიური კონსტრუქცია;

III დიათეზა რომლის I ქვეჯგუფი წარმოადგენს ძირეულ, მარტივი სტრუქტურისა და განმცდელი, სუსტი ნებელობის მქონე სუბიექტის დატიურ კონსტრუქციას, II ქვეჯგუფი კი ნარევი სტრუქტურის (R-Ø, R-ი) დატიური კონსტრუქციის მქონე დიათეზაა, რომელიც მიღებულია I და II დიათეზის ზმნათა ინვერსიის შედეგად.

I დიათეზა

სტატიკური გვარი: ავტოაქტივი//რეფლექსივი სტრუქტურა ძირეული R - Ø; ი-/უ-R [ე/ი]- Ø; prev.-R-Ø	დინამიკური გვარი: აქტივი სტრუქტურა ძირეული, წარმოქმნილი ა-/ი-/უ -R-Ø; ა-/ი-/უ - R [ე/ი]-Ø;
---	--

ა-/ი-/უ-R-th suf.- Ø კონსტრუქცია არასრული [ის – მან ; ის მას – მან მას]	ა-/ი-/უ- R-th suf.- Ø კონსტრუქცია სრული [ის მას – მან ის; ის მას მას – მან მას ის]
--	---

II დიათეზა

სტატიკური (აბსოლუტური სემანტიკა) (უგვარო) სტრუქტურა ძირეული Ø-/ ი-/უ-R-ი კონსტრუქცია არასრული [ის – ის]	დინამიკური გვარი: აგტოაქტივი, აქტივი, პასივი სტრუქტურა ძირეული, წარმოქმნილი Ø-/უ-R-ებ-ი; Ø-/უ-R-დ-ებ-ი; ა-R-th.suf.-ი; ე-R-ებ-ი ი/ე-R-ებ-ი კონსტრუქცია სრული [ის – მას; ის მას – ის მას]
--	--

III დიათეზა

სტატიკური სტრუქტურა ძირეული ი-/უ- R-Ø ი-/უ- R-ი კონსტრუქცია სრული, არასრული [მას – მას; მას ის – მას ის]	სტატიკური, დინამიკური სტრუქტურა წარმოქმნილი ა-R-ებ-Ø ე-R-ებ-ი კონსტრუქცია არასრული, სრული [მას – მას; მას ის –მას ის]
--	--

D. Melikishvili (Tbilisi)

Arnold Chikobava's Standpoint on a Voice of a Georgian Verb and the Problems of Theory of a Voice Grammatical Category

The category of voice is the most difficult object for study and description in general-theoretical linguistics. As the universal category, it is defined mainly by a semantic sign, which is founded on the phenomenon of conversion. In concrete languages, when the category of voice is being defined, there seems to be found grammatical (morphological-syntactic) criteria (different models of stem, different signs for definition of persons, presence or absence of direct object). However, study reveals that in some group of languages (to which also Georgian belongs) this or that model of verbal stem is in no way linked to exclusively one certain voice, but is common with other voice; in other group of languages (to which belong, for instance Greek and Russian) the personal signs are common to different voices; at the same time, neither semantic nor syntactic (presence or absence of the direct object) criteria of voice definition provides us any basis for isolating voice; criteria can isolate reflexive voice by action directed towards subject (that is why the issue of the status of voice is raised in connection with that group of verbs that are the semantically different but have similar form. For instance, in academic editions of Russian grammar are introduced mainly semantically and not grammatically (with a morphological sign) divergent voices of different types: *reciprocals*, *reflexives*; moreover, in case of reflexives are introduced semantically different but in form similar types etc.

Thus, both in general linguistics and in grammatical literature related to particular languages there has not been elaborated a unitary understanding of the notion of voice. Much difficulty is connected with definition of voice and establishment of formal or semantic objective criteria through isolating active-passive, medium-reflexive forms as oppositional units of the voice.

Such an ambiguous and oftentimes contradictory interpretation of the category of voice, as it seems, has been spread and established in descriptive grammars of European languages through Dionysius of Thrace's "Art of Grammar" (where the rule of division of notion is violated and by morphological-semantic criteria are singled out three diatheses: active, passive and medium).

In the modern Georgian grammatical literature there stay the same unre-

solved problems, because the classification follows the schemes and principles set by Dionysius of Thrace. Akaki Shanidze has made, as it seemed to be, a successful attempt to find, besides semantic, also a morphological criterion for classification of voice: *eb/ob/ev/em* for passive model; however, it turned out that in majority of verbal forms within this model subject is active and, therefore, in this classification the correspondence between the definition of passive and the form is not sustained. If we start with the generally accepted definition of voice, the correctness of isolation of medium voice and Akaki Shanidze's conception that in verbs of this type the *i-* prefix is "borrowed" from the reflexive forms is also questionable. That is why Arnold Chikobava lists those verbs in the group of voice-less static verbs both in historical perspective and in modern Georgian. As to the *eb-i* structure verbs, Chikobava considers them historically as voice-less dynamic verbs, however in the modern Georgian he lists them among the verbs of passive voice.

For resolution of those problems in 60-ies and 70-ies of the past century in Leningrad School of Linguistics was initiated elaboration of universal-topological conception of diathesis and voices. Numerous conferences, collective or individual articles and monographs had been dedicated to those issues. Linguists from Moscow and other cities of the Soviet Union were also involved in the researches initiated by the Leningrad school. However, the problem remained unresolved, the fact acknowledged by the creators of this conception themselves.

In our opinion, the failure stems again from blurring the criteria (principles) of classification: according to the just mentioned conception the voice is defined as "grammatically marked diathesis in verb", whereas the understanding of diathesis itself is based upon mutual correspondence of subject-object on the semantic level and subject-object on the syntactic level (by definition of A. A. Kholodovich, "diathesis is a scheme of correspondence between syntactic and semantic levels"). Within such a definition generic-typological relationships are blurred: in the classification scheme the basis for isolation of diathesis as of the generic group should be provided by a morphological-syntactic principle, whereas semantic principle should be applied to the typological groups that are subordinated to it. In this case will be removed those *aporiae* that are linked with incongruity between form and meaning (substance).

The presentation provides grammatical – morphological-syntactic – criterion for solution of this problem. The criterion makes it possible – the condition

of logically coherent classification provided – to give proper place to forms of “voices”: as the classification principle is taken diathesis, which is defined as mutual correspondence between morphological structure and syntactic construction, whereas “voice” is defined as subcategory of diathesis, that is differentiated by a semantic sign.

ო. მ ე მ ი შ ი შ ი (ბათუმი)

მიმღეობის წარმოება ლაზურში

ლაზურში მიმღეობის წარმოება გაცილებით შეზღუდულია, ვიდრე ქართულში, მეგრულსა და სვანურში.

ლაზურში მოქმედებითი გვარის მიმღეობის ფორმები შემორჩენილია რთულფუძიან სიტყვებში – კომპოზიტებში, სადაც სიტყვის პირველი ნაწილი წარმოდგენილია გენეტივით (მეტწილად ბრუნვის ნიშანი არა ჩანს).

სასუბიექტო მიმღეობა ლაზურ კილოებში იწარმოება აორისტის ფუძისაგან მ- -უ (კურკა-მ-ტა-ხ-უ („კურკის მტეხელი“), მ-მა- -აღ (მ-კიდ-აღ-ე „მშენებელი“, „მასწავლებელი“) აფიქსებით. -აჯ სუფიქსიანმა ფორმებმა (მ-კიბინ-აჯ-ე/ი „მკებნელი“) ფართო გავრცელება ვერ პოვა. -აჯ მეგრული -ენჯ (-ანჯ, -ინჯ) სუფიქსის ფარდია.

საობიექტო მიმღეობა წარმოების თვალსაზრისით ლაზურში სამი ტიპისაა: სუფიქსიანი, პრეფიქსიანი და პრეფიქს-სუფიქსიანი.

ნამყო დროის მიმღეობის საწარმოებლად გამოიყენება ყველაზე უფრო გავრცელებული -ერ (-ელ) სუფიქსი, რომელიც მეტწილად მოუდის აორისტის ფუძეს (მეტახ-ერ-ი „მოტეხილი“ ჭარ-ელ-ი „დაწერილი“).

ნამყო დროის პრეფიქსიან მიმღეობათაგან ლაზურში მხოლოდ ნო- პრეფიქსიანი წარმოება დასტურდება (ნო-ჭარ-ე „ნაწერი“, ნო-ყაზ-ე „ნათალი“).

მყოფადი დროის მიმღეობა ლაზურში პრეფიქს-სუფიქსურია; გამოიყოფა ორი ტიპი: **თ-** – **-აღ** (**თ-ქან-აღ-ე** „საჭერი, დასამაგრებელი“, **დოლო-ციგ-აღ-ე** „ჩასასობი“), **თ-** – **-ონ** (**თ-ხენ-ონ-ი** „გასაკეთებელი“, **მე-რჩ-ონ-ი** „დასაგები“).

მიმღეობის მეორე ტიპი დაკავშირებულია მასდარის ფორმებთან. ლაზურში მასდარი იწარმოება **თ-** – **-უ** აფიქსებით (**თ-ჭკირ-უ** „ჭრა“, **თ-ჭარ-უ** „წერა“), რომელიც ქართულში ცნობილ **სა-** – **-ა** ტიპის ეკვივალენტია – **სა-ღმობ-ა-ღ** (არნ. ჩიქობავა).

ლაზური მყოფადი დროის მიმღეობის გამოსახატავად იყენებს ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ მასდარს, რაც ქართულში ზოგჯერ მასდართვე გადმოიცემა, ზოგჯერ კი მყოფადის მიმღეობის შესაბამისია (**თ-თქ-უ-ში** „თქმისა“, „სათქმელი“, **მო-შვაჯინ-უ-ში** „დასვენებისა“, „დასასვენებელი“).

უარყოფითი მიმღეობა **უ-** – **-უ** აფიქსებით იწარმოება (**უ-გიბ-უ**), ოღონდ ზმნისწინიან ფორმებში **უ-** პრეფიქსი მოქცეულია პრევერბის წინ.

O. M e m i s h i s h i (Batumi)

Formation of Participle in Laz

In Laz a subjecting participle is formed from a stem of an aorist with **-m** prefix and **-u** suffix.

There are three kinds of subjecting participle: suffixal (**-er**), prefixal (**no-**), prefix-suffixal (**o – al, o – on**). Laz uses masdar in a genitive case to express a future participle.

A negative participle is formed by **u – u** prefix-suffix.

თ. მ ე ს ხ ი (თბილისი)

ტოპონიმ „ატენის“ ეტიმოლოგიისათვის

ტოპონიმ „ატენის“ წარმომავლობასთან დაკავშირებით ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ს. მაკალათია, ატენის ხეობა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი) ასეთი აზრია გამოთქმული: „ტანა ნაწარმოებია სიტყვისაგან „ტინი“, რაც ნიშნავს სალ კლდეს. „ტანა“-დან წარმოებულია „ატენი.“ მკვლევარი ევრდნობა სულხან-საბას განმარტებას: „ტინი არს კლდე დიდი, მაგარი და დაუმშხალველი.“

„ატენი“ ტოპონიმის მნიშვნელობით არაერთგზის დასტურდება როგორც ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში, ასევე ლაპიდარულ წარწერებში. მათგან უძველესი ჯვრის კვარცხლბეკის VIII საუკუნით დათარიღებული წარწერაა, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ვეჟან ატენელ მამასახლისის მოსახსენებელი წარწერის სახელითაა ცნობილი.

ატენში გამოვლენილი ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები და სამაროვნები მოწმობს, რომ ატენის ხეობა უძველესი დროიდან ყოფილა დასახლებული. არსებობს ვარაუდი, რომ იბერიის სამეფოს წარმოქმნის შემდეგ ატენი სპასპეტის საგამგებლოში შედიოდა და ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა. ეს ადმინისტრაციული ერთეული კი IV-VII საუკუნეებში „ტანის ხევის“ სახელითაა ცნობილი.

იბადება კითხვა: რამ განაპირობა VIII საუკუნიდან „ტანის ხევის“ „ატენის ხევად“ შეცვლა და დამკვიდრება?

ატენის ხეობა შიდა ქართლისათვის უმოკლეს გზას წარმოადგენდა ბიზანტიასთან დასაკავშირებლად. ჩვენი აზრით, სწორედ ბიზანტიასთან მჭიდრო კავშირმა განაპირობა „ტანას ხევის“ „ატენით“ შეცვლა.

საქმე იმაშია, რომ ტოპონიმი „ატენი“ (Ατένι) საბერძნეთში, კუნძულ ანდროსზეც გვხვდება. ერთადერთი ვარაუდი, მის ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით, ასეთია: ძველად ამ ადგილს ეწოდებოდა Αθηναίον (ათინეონ), ვინაიდან ძვ.წ 339 წლიდან ათენელების სა-

კმაოდ დიდი კოლონია დამკვიდრდა ანდროსზე. რომაელთა ბატონობისას სახელმა გარკვეული ცვლილება განიცადა და დამკვიდრდა *Ατένι* – ატენი (დ. პასხალისი).

ჩვენი აზრით, ბერძნული ტოპონიმი *Ατένι* (ატენი) მომდინარეობს ზმნიდან *ατενίω* – **ვხედავ, ვჭვრეტ**. ამის სასარგებლოდ მეტყველებს: I. კუნძული ანდროსი ბიზანტიურ პერიოდში იმპერიის საბაჟოს წარმოადგენდა. გამორიცხული არ არის, ატენის ყურეში ერთ-ერთი საკონტროლო პუნქტი ყოფილიყო განთავსებული. II. ანდროსის მდებარეობა და მთაგორიანი რელიეფი. ატენი ზღვის დონიდან 60 მ-ის სიმაღლეზე მდებარეობს. იქედან ადვილი შესაძლებელია კუნძულის აღმოსავლეთი და დასავლეთი სანაპიროების კონტროლი. ანდროსს ძალიან ხშირად აწიოკებდნენ სარკინოზი მეკობრეები. სრულიად დასაშვებია, იქ საგუშაგო ჰქონოდათ.

ამ აზრს გვიბეჭითებს მსგავსი სემანტიკური მნიშვნელობის ბერძნული სიტყვა *αγνάτι* // *αγνάτιο* (το) – (აღნანდი//აღნანდიო), რომელიც XI ს-ის შემდეგ დამკვიდრდა ბერძნულში და ნიშნავს **ამაღლებულ ადგილს, სათვალთვალს**. *αγνάτι* მომდინარეობს ზმნიდან *αγνατεύω*. ზმნები *αγνατεύω* და *ατενίω* სინონიმებია. ლექსიკოგრაფები ამ ზმნებს ასე განმარტავენ: „თვალს ვადევნებ რაღაცას შორიდან ან მაღლობიდან; მთის მწვერვალიდან ვზვერავ ზღვას“. სიტყვა *αγνάτι* არაერთხელ გვხვდება ტოპონიმადაც. ასე მაგ.: *Αγνάτι* ჰქვია თესალონიკის ბიზანტიური პერიოდის გალავნის ერთ-ერთი კოშკის მიმდებარე ადგილს; *Αγνατία* ჰქვია აგრეთვე კონტინენტური საბერძნეთის რამდენიმე სოფელს. აქედან გამომდინარე, როგორც *αγνάτι* წარმოიქმნა *αγνατεύω* - დან, ისევე წარმოიქმნებოდა *ατενίω* - დან *Ατένι*.

ახლა კი ვნახოთ: შეიძლებოდა, თუ არა, ანდროსის ატენის გავლენით დარქმეოდა ტანას ხეობას „ატენი“?

უცხო ტოპონიმების ქართულ სინამდვილეში გადმონერგვა ძირითადად ორი ფაქტორით აიხსნება: I. ხალხთა მიგრაციები და II. ტოპოგრაფიული „ასლების“ შექმნა. ატენთან მიმართებაში ორივე მოვლენა დასაშვებია.

I. ანდროსელები საკმაოდ კარგად ყოფილან დახელოვნებული ვაჭრობაში. კონსტანტინეპოლსა და მცირე აზიის სანაპირო ქალა-

ქებსა და დაბებში ჰყიდდნენ თავიანთ პროდუქციას: ზეთუნის ზეთს, ღვინოს, აბრეშუმის ქსოვილებს. არ არის გამორიცხული, ანდროსელებს ტანას ხეობაშიც შემოეღწიათ თავიანთი პროდუქციით და იქვე დასახლებულიყვნენ.

II. ანდროსზე ოცამდე დიდი და მცირე ბიზანტიური პერიოდის მონასტერია აღწერილი. ამათგან უმეტესი ატენის მახლობლად მდებარეობს. ისტორიული წყაროების თანახმად, ანდროსის მონასტრები VII-VIII საუკუნეების ბიზანტიის ნამდვილ საგანმანათლებლო კერებს წარმოადგენდნენ, ვინაიდან იმ დროს კონსტანტინეპოლი ვეღარ ასრულებდა ფუნქციას იმ ადრინდელი სულიერების ცენტრისა, სადაც შორეული პროვინციებიდან მიდიოდნენ ცოდნის დასაუფლებლად. არ არის გამორიცხული, ქართველ მოღვაწეებს, რომლებიც უთუოდ იცნობდნენ ანდროსის ატენს, სწორედ ბიზანტიასთან დამაკავშირებელ ცენტრალურ მაგისტრალზე, ტანას ხეობაში დაეარსებინათ მსგავსი სულიერების ცენტრი სახელწოდებით „ატენი“, შემდეგ კი, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება, იგივე სახელი ადგილსაც შერქმეოდა.

Ατένι (ატენი), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნიშნავს **ამაღლებულ ადგილს, სათვალთვალს** (მომდინარეობს ზმნიდან ατενίζω – **გჭვრეტ**). ვფიქრობთ, მრავლისმეტყველია ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა: „**დანახვისი** დგას მაღალსა მთასა ზედა, ეკლესია წმიდისა გიორგისა **მჭურეტი** ქართლისა.“ უკეთესი თარგმანის, უკეთესი შესატყვისის პოვნა შეუძლებელია.

ქრისტიანული ტოპონიმების ქართულ სინამდვილეში გადმონერგვა სრულიადაც არ არის უცხო და მოულოდნელი. გავისხენოთ მცხეთისა და თბილისის მიდამოების ბიბლიური და წმიდა ადგილების მიკროტოპონიმები: ბეთლემი, თაბორი, ელეონი, გეთსიმანია, გოლგოთა, ბეთანია, სიონი და ა. შ.

„ატენის“ ჩვენეული ინტერპრეტაციის ფონზე, იმის დაშვებაც შეიძლება, რომ ატენის სიონთან არსებობდა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრი, რომელიც ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა გელათისა და იყალთოს აკადემიებს.

T. M e s k h i (Tbilisi)

Toward the Etymology of the Toponym “Athens”

Such viewpoint is formulated on the etymology of toponym “Athens” in the Georgian scientific literature (S. Makalatia “Athens gorge – historico-ethnographic study”): “**Tana** is formed from the word ‘*ṭini*’, which means ‘a cliff’, ‘**Athens** is originated from ‘*ṭana*’. The researcher based on Sul Khan Saba’s explanation: “*ṭini* is a big, firm rock”.

As a toponym **Athens** is repeatedly attested in the old Georgian written monuments as well as in a lapidary inscriptions. Among them the inscription of the Jvari plinth dating back to the 8th century is the oldest. In the special literature this inscription is known as commemorate inscription of the Abbot Vezhan from Athens.

The ruined dwellings and graveyards of the Bronze Age discovered in Athens testify, that the Athens gorge was populated since the ancient times. An assumption exists, that after foundation of the Iberian Kingdom, Athens was incorporated into the domain of army commander-in-chief and was a separate administrative unit. This administrative unit was well-known under the name of **Tani gorge** in the 4th-7th cc.

A question arose: What caused the changing and establishing of **Tani gorge** into **Athens gorge** since the 18th c.?

Athens gorge was the shortest way for contacting to Byzantium for Shida Kartli. We believe, that just this close contact with Byzantium caused the changing of **Tani gorge** into **Athens gorge**.

The point is that, the toponym **Athens** (Ατῆνι) is found in Greece, in an island Andros. The only assumption on its etymology is the following: in old times this place was called Αθηναίον (Athineon), as a large colony of Athenians settled on Andros since 339 B. C. During the ruling of the Romans the name underwent some changes and Ατῆνι – Athens was established (D. Paskhalis).

We believe, that the Greek toponym Ατῆνι (Athens) is originated from ατενίζω – ‘**I see**’, ‘**I watch**’. This is supported by: 1. an island Andros was a custom-house of the Empire in the Byzantine period. It is not excluded, that one

of the control areas was in the Athenian gulf. II. Location and hilly relief of Andros. Athens is situated on 60m height from a sea level. From there it was easy to control the eastern and western coasts of the island. The Saracenic pirates often devastated Andros. It is supposed, that they had a guardpost there.

This viewpoint is supported by a Greek word *αγνάντι* // *αγνάντιο* (το) with the similar semantic meaning, which was established in Greek after the 11th century and means a **high place, an observation point**; *αγνάντι* is originated from a verb *αγναντεύω*. The verbs *αγναντεύω* and *ατενίζω* are synonyms. Lexicographers explain these verbs as the following: "I observe smth. from far away or upland; I spy out a sea from a peak of a mountain". The word *αγνάντι* is often occur as a toponym, e. g.: *Αγνάντι* is the name of a nearby place of one of the towers of Thessalonian town-wall (Byzantine period); *Άγναντα* is the name of some villages of continental Greece. Issuing from this, as *αγνάντι* was originated from *αγναντεύω*, in the same way *Ατέντι* would have been originated from *ατενίζω*.

Now let's see: was it possible or not to give the name **Athens** to **Tana gorge** through influencing of Athens of Andros?

Translating of foreign toponyms into Georgian is explained by two factors: I. peoples' migrations and II. creating the topographic copies. Both factors are supposed with regard to **Athens**.

I. Androsians were well skilled in trading. They sell their productions: olive oil, wine, silk material in Constantinople and in the coast countries of Asia Minor. It is not excluded, that the Androsians reached to Tana gorge with their production and settled there.

II. On Andros about twenty big and small monasteries of the Byzantine period are described. Most of them are nearby of Athens. According to historical sources, the Andros monasteries were the educational cradles of Byzantium in the 7th-8th centuries, as at that time Constantinople could not fulfilled the function of educational centre of that old time, where everybody came from far provinces for acquiring knowledge. It is not excluded, that the Georgian public and state figures, who undoubtedly knew Athens of Andros, would have had founded a similar educational centre under the name **Athens** in the Tana gorge just on the arterial road which contacted them to Byzantium and then, as it happens, the same name was given to a place.

Ατέντι "Athens", as we mentioned means a **high place, an observation**

point (originated from a verb ατενίζω 'I watch'). We believe, that Vakhushti Batonishvili's information is eloquent: "**danaxvisi** dgas mayalsa mtasa zeda, ekleisia çmidisa giorgisa **mçureçi** kartlisa". It is impossible to translate better and to find a better equivalent.

Translating the Christian toponyms into Georgian is not unfamiliar and unexpected. Let's remember micro-toponyms of Biblical and Saint places nearby Mtskheta and Tbilisi: Bethlehem, Tabori, Eleoni, Getsemane, Golgotha, Bethany, Sioni and others.

On the background of our interpretation of **Athens**, it is supposed, that a cultural and educational centre was at the Sioni of Athens, which chronologically outruns the Gelati and Iqalto Academies.

ლ. მ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

დიდი ენათმეცნიერის ტალანტის მრავალმხრივობა

დიდმა ენათმეცნიერმა არნოლდ ჩიქობავამ ლიტერატურის-მცოდნეობის თვალსაზრისითაც განუზომელი შრომა გასწია. სხვას ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, მარტო მისი უშუალო ხელმძღვანელობით და მონაწილეობით მომზადებული “ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის” რვატომეულიც ხომ სავსებით საკმარისია ქართული მწერლობისათვის მისი განუზომელი ღვაწლის ცხადსაყოფად.

არნ. ჩიქობავას მეცნიერულ ინტერესებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ქართული ენის, საერთოდ, და, კერძოდ კი, ქართული სალიტერატურო ენის, მწერლის სტილის პრობლემების შესწავლას.

მხატვრული ლიტერატურის შესახებ წერის დროსაც არ ტოვებდა იგი ენათმეცნიერის პოზიციას. მწერლობა მას, პირველ ყოვლისა, აინტერესებდა ენობრივი თვალსაზრისით. ამ თვალთ ზომავდა რუსთაველსაც და სულხან-საბა ორბელიანსაც, ილიასაც და აკაკისაც, ვაჟასაც და გალაკტიონსაც, გიორგი ლეონიძესაც და

სიმონ ჩიქოვანსაც. ხალხურ ცოცხალ მეტყველებასთან კავშირი მწერლისათვის, საერთოდ სალიტერატურო ენისათვის, სასიცოცხლო მნიშვნელობისად მიაჩნდა. არნ. ჩიქობავას თქმით, **ლექსიკა-სა და ფრაზეოლოგიას** მწერლის ენაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. აქ გამოჩნდება, რა სათქმელი ჰქონდა მწერალს და როგორ შეძლო მისი თქმა. მხატვრული სტილი შემოქმედის ინდივიდუალობას განსაზღვრავს, ხოლო სტილის რაობა-რაგვარობაში **ლექსიკა-ფრაზეოლოგიას** გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნის. მწერლის ენის შესწავლა, უწინარეს ყოვლისა, ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის შესწავლას გულისხმობს”. დიდი მეცნიერის ამ რიგის მოსაზრებებს მეთოდოლოგიური ხასიათი აქვს.

განსაკუთრებით ფასეულია ლიტერატურისმცოდნეობისათვის არნ. ჩიქობავას ნაშრომები სტილის პრობლემის საერთოდ და, კერძოდ, მხატვრული სტილის შესწავლის თვალსაზრისით.

როგორც გარკვევით მიუთითებენ, სტილის საკითხები ლიტერატურისმცოდნეობით პრობლემათა ცენტრში იდგა და ამჟამადაც დგას. მხატვრული ლიტერატურა ხელოვნების სხვა დარგებისაგან იმით გამოირჩევა, რომ მისი გამოხატვის საშუალებას ენა წარმოადგენს. ამდენად ლიტერატურის, კონკრეტულად მხატვრული ქმნილების სტილის შესწავლაც მეოცე საუკუნის მანძილზე პრაქტიკულად ერთი მიმართულებით, ერთი ნიშნით წარიმართა – კერძოდ, სტილისტიკური დახასიათება დაუქვემდებარდა ლინგვისტიკურ ინტერესებს. მხატვრული ნაწარმოები განიხილებოდა როგორც ტექსტი, ფაქტობრივად ლიტერატურულ-ესთეტიკური მიზნებისაგან მოწყვეტით. ყურადღების ცენტრში დადგა ლიტერატურული ნაწარმოები არა როგორც გარკვეული პიროვნული ბიოგრაფიის მქონე ავტორის შემოქმედების ნაყოფი, არამედ როგორც ენობრივი ფაქტი; როგორც აღნიშნავენ, “ნაშრომები სტილისტიკაში ძალიან ხშირად დაქვემდებარებული არიან ვიწრო აღწერით ამოცანებს” (უელეკი და უორენი).

უნდა გარკვევით ითქვას, რომ არნ. ჩიქობავა არის ის დიდი ენათმეცნიერი, რომელმაც ერთ-ერთმა პირველმა განაცხადა, რომ ოდენ ლინგვისტიკური ინტერესებით ტექსტის კვლევა არ გულისხმობს ამ ნაწარმოების შესახებ ესთეტიკური შთაბეჭდილების შექ

მნის პირობას; არნ. ჩიქობავამ მოითხოვა ენათმეცნიერული და ლიტერატურისმცოდნეობითი მიდგომების გამიჯვნა. მან პირველმა დაუკავშირა მხატვრული ნაწარმოები ავტორს, მის პიროვნებას, მის მხატვრულ ინტერესებს. არნ. ჩიქობავას სიტყვებით, “პოეტური სტილისტიკა შეისწავლის მხატვრული ნაწარმოების ენას, როგორც მხატვრული შინაარსის გამოვლინების საშუალებას, მისი საგანია პოეტური ენის ექსპრესიული ფუნქცია.” თავად დიდმა მეცნიერმა მოგვცა მხატვრული მეტყველების სტილის ანალიზის თვალსაჩინო ნიმუში ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა პერსონაჟების მეტყველების მაგალითზე (ლელო ღუნია, გლახა ჭრიაშვილი). ქართულ სინამდვილეში მხატვრული სტილის პრობლემებზე ფუნდამენტური ნაშრომის ავტორი გრიგოლ კიკნაძე თავის “მეტყველების სტილის საკითხებში” ენათმეცნიერთაგან საგანგებო ყურადღების საგნად სწორედ არნოლდ ჩიქობავას მოსაზრებებს იხდის, მის ამოსავალ დებულებებზე დაყრდნობით ავითარებს თავის თვალსაზრისს. სტილის რაობის, ენათმეცნიერული და პოეტიკური სტილისტიკის საზღვრებისა და ამოცანების დადგენის ურთულეს პრობლემებზე მსჯელობისას.

განუზომელი მნიშვნელობისაა არნ. ჩიქობავას ის წერილები, რომლებიც ცალკეული მწერლის როლს ეხება ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების თვალსაზრისით და ამ მწერალთა სტილის საკითხებს ამა თუ იმ ასპექტით ახასიათებს.

დიდი მეცნიერი თავის წერილებში ლიტერატურისმცოდნეებს დაბეჯითებით შეახსენებს, რომ მწერლობა მხატვრულ-ენობრივი ფენომენია და მისი კვლევისას არ უნდა მოვწყდეთ ენის წიაღს, როგორც ჭეშმარიტ საყრდენს.

არა მარტო სიტყვის უჩვეულო გრძნობით და თქმის ძალით, არამედ თავისი პიროვნებით, ცოცხალი ურთიერთობებით ბატონი არნოლდი დიდ ზემოქმედებას ახდენდა ქართველ მწერლებზე და, საერთოდ, ლიტერატურაზე.

L. M i n a s h v i l i (Tbilisi)

Versatility of a Great Linguist's Talant

Arnold Chikobava rendered a great work from the viewpoint of literature. "Georgian Explanatory dictionary", prepared under his leadership and direct participating, is sufficient for demonstrating his unmeasurable works for the Georgian literature.

Arn. Chikobava's works are especially valuable for literary studies from the viewpoint of studying of the style problems, generally and in particular, of a creative style.

Almost during the 20th century stylistic characterization of literature was subordinated the linguistic interests. Works of art was discussed as an independent text broken off from literar-aesthetic interests.

Arnold Chikobava was that great scholar, who firstly demanded the disassociating linguistic and literery studies approaching. A great scholar personally gave as an obvious model of stylistic analysis of a creative speech on the examples of Ilia Chavchavadze's characters (Lelt Gunia and Glakha Tchriashvili).

მ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე (თელავი)

**გრამატიკული კლას-კატეგორია წოვა-თუშურში
ინტერფერენციის თვალსაზრისით
(წოვა-თუშურ-ქართული ორენოვნების მასალების მიხედვით)**

წოვათუშურ-ქართული მრავალსაუკუნოვანი ორენოვანი სიტუაცია მდიდარ მასალას იძლევა ინტერფერენტულ პროცესთა მასშტაბებისა და შედწევადიობის სიღრმის საკითხთა კვლევისათვის. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს გრამატიკული კლასის კატეგორია, როგორც სისტემებრივად ყველაზე შეკრულ-შემოსახული რგოლი წოვა-თუშურის მორფოლოგიისა.

ინტერფერენციულ პროცესთა გაფლენით გრამატიკულმა კლასმა, როგორც სემანტიკურმა კატეგორიამ, გარკვეული ცვლილებები განიცადა:

ა) გართულდა ნასესხებ სახელთა კლასებს შორის განაწილება, რადგან მათი ბგერითი და შინაარსობრივი მხარეები ხშირ შემთხვევაში ურთიერთსაწინააღმდეგო აღმოჩნდა წოვა-თუშური ენობრივი ფსიქოლოგიისათვის. ამ მიზეზით კლასი ნასესხები სახელისა აზრთა სხვაობის საგანი ხდება ბილინგვთა შორის. მაგალითად: სიტყვა **ბორჯომ** (ბორჯომი, მინ. სასმ.წყალი) სოფლის ერთ უბანში ბგერითი ანალოგიით ნივთის „ბ“ კლასს მიაკუთვნეს, მეორე უბანში კი წყალთან შინაარსობრივი ანალოგიით ნივთის „დ“ კლასში მოაქციეს; ამავე მიზეზით აღმოჩნდა სიტყვა **ბორშ** (ბორში, სუფი) ორ სხვადასხვა „ბ“ და „დ“ კლასებში...

ბ) დაიწყო ქალისა და მამაკაცის კლასების ადამიანის ერთ ზოგად კლასად უნიფიცირების საინტერესო პროცესი. განზოგადების საშუალებად გამოყენებულ იქნა ნივთის კლასის ნიშანი „დ“, რაც არაა შემთხვევითი, რადგან „ნივთის კატეგორია აბსტრაქტულობის გამოხატვას გაცილებით უკეთ ეგუება, ვინემ ადამიანის კატეგორია“ (არნ. ჩიქოვაბა).

განზოგადების ეს პროცესი ხელობისა და მოსაქმეობის სახელებს ეხება და განვითარების სამ საფეხურს წარმოგვიჩენს:

ზოგი სახელი მხოლოდ განზოგადებული კლასის ნიშნით იხმარება; ზოგიერთ სახელთან კონკრეტული და განზოგადებული კლასები პარალელურად გამოიყენება; ზოგიერთ სახელს ეს ინტერფერენტული ინოვაცია ჯერ არ შეხებია.

I საფეხური: ლაწმარ (ავადმყოფი), ღათთაგ (მონა), ტუსად, მაყარ... („დ“ კლასი);

II საფეხური: ნაყბისტ (მეგობარი), მასპინძელ, მდგმურ, მეხოხელ... („დ“ // „კ“, „დ“ კლასები);

III საფეხური: უჩიტელ, ინუინერ, დირექტორ, ნოქარ... („ვ“ და „დ“ კლასები).

სხვა მდგომარეობაა, როცა კლას-კატეგორიას მორფოლოგიის თვალსაზრისით ვიხილავთ; ინტერფერენტული პროცესები დღემდე უძლური აღმოჩნდა რაიმე სახის ცვლილება შეეტანა მასში. მიუხე-

დავად იმისა, რომ კლასის კატეგორიას ანალოგიური, ზმნასთან აქტანტთა დაკავშირების ფუნქციით გვერდში ამოუდგა დიდი ხნის წინ შექმნილი პირის კატეგორია, ამ უკანასკნელმა ვერ შეძლო კლას-კატეგორიის შეცვლა, უფრო მეტიც: სახელის კლასის აღნიშვნა ზმნაში ისევე სავალდებულოა, პირის აღნიშვნა კი კვლავ ალტერნატიული რჩება.

M. M i k e l a d z e (Telavi)

Grammatical Class Category in Tsova-Tushian Language According to the Interference

(according to Tsova-Tushian-Georgian bilingual materials)

The ancient bilingual characteristics of Tsova-Tushian-Georgian give valuable material for researching the issues regarding the interference and penetration. The most significant appears to be grammatical category which is the most completed circle of Tsova-Tushian morphology. Under the influence of interference processes grammatical class as a semantic category undertook certain changes:

- a) The distribution of the borrowed words among the classes became complex, as their phonetic and contextual sides appeared controversial to Tsova-Tushian lingual psychology in certain cases. Thus, there are different opinions about the class of borrowed words among the bilinguals.
- b) The interesting process of uniting male and female classes under the general class has started. The marker **d** indicating the class of things became the means of generalization. Such cases are not accidental as “the category of the thing acquires the expression of abstract phenomenon more easily than the category of human”(Arn.Chikobava).

The process of generalization concerns handicraft which offers three stages of development. Some names are used only under the marker of generalization. In some cases the names of concrete and generalized classes are used in parallel degree. But some classes have not taken abovementioned innovation of interference yet.

There are some other cases defining class category according the morphological viewpoint: the process of interference appeared unable for realizing any kind of changes in it. Notwithstanding the fact that the category of class acquired the analogical pattern of the category of form the function of connecting verb actant. The category of for could not change the class category, moreover: indication the marker of the names is still obligatory, as for indication of form markers still remains alternative.

М. К. М у с а е в а (Махачкала)

К изучению семантики терминов родства (на примере хваршинского языка)

За последние десятилетия, в связи с пробуждением общественного интереса к генеалогической проблематике, исследователи все чаще стали обращать внимание на семантику и прагматику некоторых ключевых понятий родства.

Система родства, будучи исторически сложившейся организацией отношений и поступков, обязанностей и прав внутри социума, выступает как базовое условие человеческой жизни, как мощный фактор защиты социальных и этнических общностей от нравственного и физического вырождения.

Подчеркивая значение изучения системы родства по устоявшейся в этнографии описательной традиции, заметим, что обращение к лингвосемиотическим и лингвокультурологическим методам анализа позволяет полнее представить существенные детали и нюансы специфики родственных отношений и социальной самоорганизации конкретных народов. Ведь родство выражается не только в номенклатуре терминов родства, но и, прежде всего, в их понятийном, семиотическом, знаковом и иных значениях. Представления о различных функциях и отношениях родства выступают в данном случае в роли пропозиций, задающих определенные правила языкового и неязыкового поведения. А взаимное соответствие пропозиций и стандартов поведения во временной и

пространственной определенности позволяет говорить о наличии своего рода «цепи» лингвокультурогенеза.

По кавказской традиции каждый (особенно мужчина) обязан знать восходящую линию своего родства (то есть свою родословную) в идеале до седьмого колена. В результате образуется круг наиболее близких и дальних родственников, для обозначения которых используются соответствующие синтагмы родства. Самыми близкими у хваршин, одного из малочисленных народов Дагестана, считались родственники до 4-го поколения (**къенлъи**): **ыс** – брат, **ыс** – сестра различаются по контексту; **вацагъав** – двоюродный брат, **яцагъав** – двоюродная сестра; **себегъав** – троюродный брат, **себагъай** – троюродная сестра; **клебагъав** – четвероюродный брат, **клебагъай** – четвероюродная сестра.

Люди одного корня (**къибилос**) у хваршин составляли группу родственников – **тухум**. В тухуме различали: **къемыс** – родственники; **къем-кIакIас** – люди нашей головы и ног; **божи-боркъи** – люди, которым доверяем (семейные дела); **михъесло къенлъи** – дальние родственники; **къенлъи литIгIу** – люди, стоящие в конце родства (отдаленные родственники).

Хотя у хваршин и существуют специальные термины, обозначающие отношения родства по браку (**холус ищу** (свекровь), **гъинас ищу** (теща), **музо** (зять), **хосус ыс** (деверь); **гъинас ыс** (шурин) и т.д.), используются они только в косвенной речи. Использование этих слов при прямом обращении к свойственникам считается неприличным.

Термины родства имеют групповое значение и охватывают широкий круг лиц. Причем, каждой группе родственников, при проведении различных семейных или тухумных (фамильных) мероприятий отводится определенная обычаями роль. Родственные группы и обозначающие их языковые единицы (эквиваленты, термины) в обыденном сознании хваршин ассоциируются с конкретными лицами, представляющими эти группы.

M. M u s a e v a (Makhachkala)

The Study of Semantics of Cognation Terms (on the example of Khvarsh)

In the later decades, researchers more often begin to pay attention to semantics and pragmatics of some key notions of cognation, in connection with awakening of public interest to genealogical problems.

The system of relationship, historically formed organization of relations and behavior, duties and rights within society, acts as a basic condition of human life, as a powerful force of protection of social and ethnic communities from moral and physical degeneration.

Emphasizing the importance of study of cognation system according to established descriptive tradition in ethnography, we must notice that reference to linguosemeiotic and linguoculturological methods of analysis allows producing essential details and shades of specificity of kin relations and social self-organization of some concrete nations. Kin relations are expressed not only in nomenclature of cognation terms, but first of all in its notional, semeiotic, sigh-oriented and other meanings. The ideas of different functions and kin relations act in this case as propositions, setting concrete rules of lingual and non lingual behavior. Mutual correspondence of propositions and standards of behavior in temporary and spatial clearness allows to speak about the presence of something like “a chain” of linguoculturegenesis.

By a Caucasian tradition every person (especially man) must know his ascending line (namely his family-tree) theoretically to the seventh generation. As a result there formed a circle of close and distant relatives, and to denote them they use corresponding syntagma of cognation. The closest relatives that the Khvarshins (one of the thin ethnic group of Daghestan) had were relatives to the fourth generation (**qenl'i**): **əs-** brother, **əs-** sister, differs in context; **wacahaw** – cousin, **jacahaw-** cousin; **sebehaw**-second cousin, **sebehaj-** second cousin; **ķebahaw-** third cousin; **ķebahaj-** third cousin.

People of one root (**ṭibilos**) of the Khvarsh made a group of relatives-**tuxum**. In **tuxum** there were: **qeməs-** relatives; **qem-ķaķas-** people of our head and feet; **boži-bortṭi-** people, whom we trust (family affairs); **miqeslo qenl'i-**

distant relatives; **genl'i liḡu**- people who are at the end of kinship (distant relatives).

Though the Khvarshes have special terms, denoting cognation terms of marriage (**xolus iḡu** (mother in law), **ḡinas iḡu** (mother in law), **muzo** (son-in-law), **xosus əs** (brother-in-law); **ḡinas əs** (brother-in-law), etc.), they are used only in indirect speech. The usage of these words in direct speech is considered to be impolite.

The cognation terms have a group meaning and seize a wide circle of people. Every group of relatives has its own customs during different family or tukhum holidays. Relative groups and denoting them units of language (equivalents, terms) in ordinary consciousness of the Khvarshes are associated with concrete persons, representing these groups.

С. М. М у с а е в а (Махачкала)

К вопросу о личных именах в дагестанских языках

Первым источником, где были собраны дагестанские женские имена, является “Справочник личных имен народов РСФСР”, где приводятся 84 женских имени (Справочник личных имен, 1965). Представленный там список дагестанских имен имеет ряд недостатков. Некоторые лезгинские имена написаны с буквой **XI**, отсутствующей в лезгинском алфавите: **XIабибат**, **XIурун**, **РайхIанат**. Правильным было бы написание этих имен с буквой **Гь**, что соответствовало бы и произношению данных имен лезгинами. Нет в лезгинском языке также звука, передаваемого в русском языке буквой **Щ**, ни женского имени **Щемия**, приведенного в справочнике. Вызывает недоумение отсутствие в списке целого пласта женских имен-концептивов, восходящих к русскому и другим европейским языкам и активизировавшихся в последние 30-40 лет: **Роза**, **Света**, **Ангела**, **Эльвира**, **Жаклин**, **Рагнеда**, **Вера**, **Жанна**, **Эльмира**, **Эсмירה**, **Аида**, **Надя**, **Людмила**, **Татьяна**, **Сабрина** и др.

Большое количество женских имен арабского происхождения образовано от соответствующих мужских имен: **Даир** – **Даират**, **Амин** –

Аминат, Забит – Забидат, Летиф – Летифа, Фазил – Фазилат, Галим – Галимат и другие. Представляют интерес комментарии автора относительно вариантов одного и того же восточного имени в дагестанских языках, напр.: **Беневша** “фиалка”- персидское женское имя. Этим именем называли в Дагестане смуглых девочек. У аварцев приняло оно форму **Манарша**, ввиду того, что в аварском языке отсутствует звук **ф**, он заменился звуком **н**, а по законам фонетики аварского языка **н** перед любым согласным переходит в **р**. У даргинцев, заимствовавших это имя у аварцев, в имени **Манарша** звук **р** исчез, так появился вариант этого имени – **Манаша**. У лезгин - только **Беневша** (Сафаралиева 1993).

Имя *Фиалка* довольно часто встречается у лачек, а *Резеда* – у кумычек, даргинок и лачек. Некоторые имена снабжены культурологическими справками: **Индира** - очень популярное в Дагестане женское имя. Дают его в честь борца за свободу индийского народа Индиры Ганди. Встречается у всех народностей Дагестана (Сафаралиева 1993).

Имя Патимат, аварский вариант арабского имени Фатима, и по сей день является у аварцев излюбленным. Причем, это имя дается в одной семье нескольким лицам. Так, Патимат зовут мать, а дочь и внучка тоже носят это имя. В другой семье две родные сестры носят это имя. Как быть? Для того, чтобы различать тезок в семье, к имени прибавляют имя отца, мужа. Так, одна сестра названа в честь бабушки, которую по имени мужа звали **Омарилпатимат**, другую сестру называют в быту **Саидилпатимат**, по имени отца **Саида**. Это, конечно, затрудняет обращение в обиходе. Все имена с религиозной окраской в настоящее время не воспринимаются как религиозные. Они даются новорожденным по традиции, с целью закрепить память о своих предках.

Чтобы девочки были нежными, красивыми, в дагестанских семьях родители сравнивают их: а) с цветами: **Тегь** - “цветок”, **манарша** - “фиалка” у даргинцев - **Манаша**, у лезгин - **Беневша** [Сафаралиева 1993], **Гюль** – тюркское цветок, **Десте** – персидское цветок, **Лала** – мак, **Шукуфа** – бутон.

б) девочек сравнивают с драгоценными камнями и металлами: **Зумруд**, **Алмаз**, **Фируза**, **Мерджан**, **Якут**, **Дурия**, **Гумюш** и другие.

Среди женских имен можно встретить аварские **Берцинай** –

красивая, **Ахбазанай** – подобная абрикосу, **Чакар** - сахарная; лезг. **Иера** – красота, **Гюзел** – прекрасная, **Ичер** – подобная яблоку, **Неки** – земляника.

в) девочек сравнивают также с красивыми птицами, которые привлекают ярким оперением, изяществом: **Туту** – попугай, **Тавус** – павлин.

г) с грациозными животными: **Джейран** – лань, **Марал** – горная серна, **РитІучІ** – лань.

S. M u s a e v a (Makhachkala)

To a Question on Personal Names in the Daghestanian Languages

The first source, where the Daghestanian female names were assembled, is "the Directory of personal names of the peoples of RSFSR ", where 84 female names are resulted (the Directory of personal names, 1965). The submitted here list of the Daghestan names has a number of lacks. Some Lezginian. names are written with the letter XI, absent in Lezgian. the alphabet: **XIабибат**, **XIурун**, **РайхІанат**. The spelling of these names with the letter **Гъ** would be correct, that would correspond also to pronunciation of the given Lezgian names. There is no in Lezgian language also sound transmitted in Russian by the letter **Щ**, female name **Щемия**, given in the directory. Causes bewilderment absence in the list of the whole layer of female names - concept ascending to Russian and other European languages and active in last 30-40 years: **Роза**, **Света**, **Анжела**, **Эльвира**, **Жаклин**, **Рагнеда**, **Вера**, **Жанна**, **Эльмира**, **Эсмира**, **Аида**, **Надя**, **Людмила**, **Татьяна**, **Сабрина** etc.

The plenty of female names of the Arabian origin is formed from the appropriate man's names: **Ваир** - **Ваират**, **Амин** - **Аминат**, **Забит** - **Забидат**, **Летиф** - **Летифа**, **Фазил** - **Фазилат**, **Галим** - **Галимат** and others. The comments of the author concerning variants of same east name in the Daghestanian languages are of interest: for example: **Беневша** "violet" - Persian female name. By this name named in Daghestanian of the swarthy girls. Avar has taken the form **Манарша**, whereas in Avar language there is no sound "ф", it was

replaced by a sound "н", and under the laws of phonetics of Avar language "н" before any agreeable passes in "р". Dargwa, borrowed this name from Avar, in a name **Манарша** the sound "р" has disappeared, so has appeared variant of this name - Манаша. In Lezgian - only **Беневша** (Safaralievа 1993).

The name **Фиалка** rather often meets in Lak, and **Резеда** - in Kumikh, Dargwa and Luk. To some names are given and cultural of the information: **Индира** - female name, very popular in Daghestan. Give it in honour of the fighter for freedom of the Indian people Indira Gandy. It is found in all peoples of Daghestan (Safaralievа 1993).

The name **Патимат**, Avar variant of the Arabian name **Фатима**, and to this day is in Avar favourite. And, this name is given in one family to several persons. So, **Патимат** call the mother, and the daughter and granddaughter too carry this name. In other family two native sisters carry this name. How to be? What to distinguish the namesakes in family, to a name add a name of the father, husband. So, one sister is named in honour of the grandmother, which on a name of the husband called **Омарилпатимат**, other sister name in a life **Саидилпатимат**, on a name of the father **Саида**. It, certainly, complicates the reference in use. All names with religious coloring now are not perceived as religious. They are given newborn on tradition, with the purpose to fix memory of the ancestors.

That the girls were gentle, beautiful in the Daghestan families the parents compare them:

а) With colours: **Тегь** - "flower", **манарша** - "violet" in Dargwa - **Манаша**, in Lezgian - **Беневша** (Safaralievа 1993), **Гюль** - Turkish flower, **Весте** - Persian flower, **Лала** - poppy, **Шукуфа** - bud.

б) The girls compare to jewels and metals: **Зумруд**, **Алмаз**, **Фируза**, **Мерджан**, **Якут**, **Вурия**, **Гумюш** and others.

Among female names it is possible to meet Avar **Берцинай** - beautiful, **Ахбазанай** - similar to an apricot, **Чакар** - sugar; Lezgian. **Иера** - beauty, **Гюзел** - perfect, **Ичер** - similar to an apple, **Неки** - wild strawberry.

в) The girls compare also to beautiful birds, which involve bright feather, grace: **Туту** - parrot, **Тавус** - peacock.

г) With graceful animals: **Джейран** - deer, **Марал** - mountain chamois, **РитГучИ** - deer.

ს. მუჯირი (თბილისი)

ფოკუსური დომინანტი ზეპირი ტექსტის ტიპებში ფსიქოლოგისტური კონცეფციის შუქზე

1. მეტყველება ორმხრივი აქტია. მოლაპარაკე და მსმენელი ერთი სოციალური ინტერაქციის პარტნიორებს წარმოადგენენ. ამიტომ მეტყველების ანალიზის დროს გათვალისწინებული უნდა იყოს როგორც მეტყველი პირის ინტენცია, ასევე ადრესატის აღქმის შესაძლებლობა.

გერმანელი და რუსი ფსიქოლინგვისტები: გ. ამანი, ზ. დრახი, ა. ზანდმანი, ვ. ვუნდტი, ვ. პანფილოვი, ნ. ჟინკინი, ა. ნოვიკოვი, ა. სოკოლოვი და სხვები ექსპერიმენტულ მონაცემებზე დაყრდნობით ავითარებენ კონცეფციას ტექსტის “ჩანაფიქრისა” და აღქმის შესახებ. ჩანაფიქრი მომავალი ტექსტის ანტიციპაციური მოდელია, რომელიც განსაზღვრავს მის გეგმას, შინაარსს, ტექსტის ელემენტთა შერჩევის, განაწილებისა და სინთეზის პროცესს. ტექსტის ავტორი წინასწარ გეგმავს ტექსტის თემა-რემატულ და პროსოდიულ სტრუქტურას.

2. ზეპირი ტექსტის ადეკვატური აღქმის პროცესში გადამწყვეტ როლს თამაშობენ მისი დისკრეტული აკუსტიკური სიგნალები, რიტმულ-ინტონაციური სტრუქტურა, რომლებიც წარმოადგენენ მეტყველი პირის კომუნიკაციური ინტენციის ინდიკატორს. ისინი მსმენელს მნიშვნელოვნად უადვილებენ ტექსტში კომუნიკაციურ-ინფორმაციული ცენტრების გამოყოფას, ავტორის კომუნიკაციური განზრახვის დეკოდირებას. ტექსტის გაგების დროს არ ხდება ჩანაფიქრის ყველა რგოლის ენობრივი რეპრეზენტაცია. შესაძლოა ტექსტის მსჯელობის საგანიც კი იმპლიციტურად იყოს ნაგულისხმევი. ტექსტის გაგების პროცესში მსმენელი ასეთ “ღია ადგილებს” თავად აღადგენს მისი ცოდნისა და კულტურული გამოცდილების შესაბამისად.

3. ზეპირი ტექსტის კომუნიკაციურ და პროსოდიულ ორგანიზაციაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობს სემანტიკურ-კომპოზიციური ელემენტი – “ტექსტის მსჯელობის საგანი”. მასთან მჭიდ-

როდაა დაკავშირებული ტექსტის თემა-რემატულ მწკრივთა სემანტიკა და პროსოდიული მარკირების ხარისხები. “მსჯელობის საგანი” ტექსტის სტრუქტურირების საშუალებაა, რომელიც მსმენელისაგან მოითხოვს მის შესახებ აზრის გამოთქმას და მსჯელობას. “ტექსტის მსჯელობის საგანი” ტექსტში მოითხოვს “ღია ადგილების” ინფორმაციით შევსებას, რასაც თან სდევს მისი შემდგომი დაზუსტება და სპეციფიკაცია. “ტექსტის მსჯელობის საგანი” შეიძლება ლოკალიზებული იყოს ტექსტის საწყის წინადადებაში. მაგრამ იგი შეიძლება განაწილდეს ტექსტის რამდენიმე წინადადებაშიც. მის მიმართ გამოთქმული ყველა თვალსაზრისი და შემოთავაზებული ალტერნატივა წარმოჩენილია პროსოდიული მანიფესტაციით. რაც უფრო მეტად ხდება “ტექსტის მსჯელობის საგნის” სპეციფიკაცია, მით უფრო “ვიწროვდება” მისი თემატური ჩარჩო, ანუ ინფორმაციულად ამოიწურება მის შესახებ საუბარი და ტექსტიც მთავრდება.

4. “ტექსტის მსჯელობის საგანთან” მჭიდროდ არის დაკავშირებული ტექსტის რეფერენციულად იდენტური თემატური სეგმენტები, რომლებიც ტექსტში ქმნიან **ტოპიკალურ ჯაჭვს**. ტექსტის კომუნიკაციურად მნიშვნელოვანი და, შესაბამისად, **პროსოდიულად წარმოჩენილი ფოკუსური სეგმენტები** პასუხობენ ტექსტის მსჯელობის საგანთან დაკავშირებულ კითხვებს. ისინი **ტექსტში განივრცობიან როგორც ლინეარულად**, ტექსტის თითოეული წინადადების ფოკუსით, **ასევე ვერტიკალურად**. ტექსტის ვერტიკალურ ჭრილში ფოკუსური სეგმენტები ქმნიან ფოკუსურ მწკრივს, რომელიც შედგება გრამატიკულ-სემანტიკურად ერთგვაროვანი წევრებისგან და ქმნის ტექსტის ინფორმაციულ და პროსოდიულ დერძს. ფოკუსს ორმაგი ფუნქციური მიმართულება აქვს. წინადადების შიგნით იგი უპირისპირდება თემას და ამავე დროს აერთიანებს ძველ და ახალ, კომუნიკაციურად მნიშვნელოვან ინფორმაციას. წინადადების ფარგლებს გარეთ კი ყოველი წინადადების ფოკუსი აზრობრივ კავშირს ამყარებს მეზობელი წინადადებების ფოკუსებთან და **ქმნის ტექსტის ფოკუსურ დომინანტს**, რომელიც განაპირობებს ერთი მხრივ, ფოკუსთა სემანტიკურ ერთიანობას, მეორე მხრივ კი ტექსტის დანაწევრებას გამონათქვამებად.

5. თუ ტექსტის ფოკუსური სეგმენტები აღნიშნავენ აღსაწერი გარემოს საგნებსა და ადგილსამყოფელს, მაშინ ტექსტში წარმოიქმნება სემანტიკურ-გრამატიკულად ერთგვაროვანი **საგნობრივი ფოკუსური დომინანტი**. ტექსტში ძლიერი მახვილით გამოყოფილია ფოკუსური სეგმენტები, რომლებიც ასახელებენ პიროვნების ან საგნის თვისებებს. ასეთი ტექსტის ფოკუსურ დომინანტს ეწოდება **თვისებრივი**. თუ ტექსტში, პროსოდიულად წარმოჩენილია დინამიკურად ერთმანეთის შემცვლელი მოქმედებები, მაშინ ამგვარი სახის ტექსტი ხასიათდება **აქციონალური ფოკუსური დომინანტით**. ტექსტში მდგომარეობისა და მისი ცვლილების აღმნიშვნელი, პროსოდიულად გამოყოფილი ფოკუსური სეგმენტები ქმნიან **დინამიკურ ფოკუსურ დომინანტს**. ტექსტის ტიპში, რომელშიც გარესამყარო აღწერილია სუბიექტის ემოციური აღქმის რაკურსში, ფოკუსური სეგმენტები ქმნიან **იმპრესიულ ფოკუსურ დომინანტს**.

გერმანული და ქართული ტექსტის ტიპების და მათი მახასიათებელი ფოკუსური დომინანტების შედარებითი კვლევა პერსპექტიულად მიგვაჩნია ზეპირი ტექსტის სემანტიკური და პროსოდიული თანაფარდობის შესწავლისათვის. თემატური და ფოკუსური მწკრივები და მათი პროსოდიული გაფორმების საშუალებები ტექსტის კოპერენტულობის შემქმნელ რეალურ ფაქტს წარმოადგენენ.

S. Mujiri (Tbilisi)

Focal Dominant in Types of Oral Text in the Light of the Psychologist Conception

1. Speech is a two-way act. The speaker and the listener are partners of a single social interaction. Therefore, in the analysis of speech, the intention of the speaker as well as the addressee's comprehension ability should be taken into consideration.

German and Russian psycholinguists G.Amman, S.Drach, A.Sandmann, W.Wundt, V.Panfilov, N.Zhinkin, A.Novikov, A.Sokolov and others on the

basis of experimental data, elaborate the conception on the “intention” and comprehension of the text. The intention is the anticipatory model of the future text, which defines its plan, contents, the process of the selection, distribution and synthesis of the text elements. The author of the text plans beforehand the theme-rheme and prosodic structure of the text.

2. In the process of the comprehension of an oral text, its discrete acoustic signals, rhythmic-intonational structure, which are the indicators of the speaker’s communicative intention, play the crucial role. They considerably assist the listener in the identification in the text of the communicative-informational centres and decoding the author’s communicative intention. At the time of the text comprehension, the linguistic representation of all the links of the intention does not occur. Even the object of the discussion of the text may be implied implicitly. In the process of the text comprehension, the listener himself reconstructs such “gaps” according to his knowledge and cultural experience.

3. In the communicative and prosodic organization of an oral text, the semantic-compositional element – “**the object of discussion of the text**” plays a special role. The semantics of the theme-rheme strings of the text and degrees of prosodic marking are closely linked with it. “The object of discussion” is a means of structuring the text, which requires from the listener expressing his opinion about it and discussing. “The object of discussion of the text” requires filling the “gaps” in the text with information, which is accompanied by its further specification. “The object of discussion of the text” may be localized in the first sentence of the text. However, it may be distributed in several sentences of the text as well. All the opinions expressed and alternatives offered concerning it are represented with the prosodic manifestation. The more specification of “the object of discussion of the text” occurs, the “narrower” its thematic frame becomes, i.e. the discussion about it is exhausted informationally and the text ends.

4. The referentially identical thematic segments of the text, which in the text create the **topical chain**, are closely linked with “the object of discussion of the text”. The communicatively significant and accordingly **prosodically represented focal elements** answer the questions linked with “the object of discussion of the text”. They **are extended in the text linearly**, with a focus of each sentence of the text, **as well as vertically**. In the vertical section of the text, focal segments form a focal string, which consists of grammatically-semantically

homogeneous members and creates the informational and prosodic axis of the text. The focus has a double functional direction. Inside the sentence it opposes the theme and at the same time it unites the old and the new, communicatively significant information. Outside the sentence the focus of each sentence establishes the semantic connection with the focuses of the neighbouring sentences and **forms the focal dominant of the text**, which determines, on the one hand, the semantic unity of focuses, and on the other one, the division of the text into expressions.

5. If focal segments of the text denote the objects and location of the environment to be described, a semantically-grammatically homogeneous **object focal dominant** is formed in the text. Focal segments which name the qualities of a person or an object are marked with the strong stress in the text. Such a focal dominant of the text is called **qualitative**. If in the text dynamically alternating actions are represented prosodically, then the text of this type is characterized by the **action focal dominant**. The focal segments denoting the state and its change, emphasized prosodically in the text, form a **dynamic focal dominant**. In the text type in which the outer world is described in the perspective of the subject's emotional perception, the focal segments form an **impressive focal dominant**. In the present author's view, the comparative research of German and Georgian text types and focal dominants characteristic of them is very promising for the study of semantic and prosodic correlation of oral text. Thematic and focal strings and the means of their prosodic representation are a real fact creating the text coherence.

М. М. Н у р м а г о м е д о в,
А. Г. А б д у р а х м а н о в а (Махачкала)

К вопросу об огласовках классных показателей в дагестанских языках

Вопрос о классных показателях рассматривался в дагестанских языках многими исследователями-кавказоведами. Структура классного показателя непосредственно связана с выделением корневой морфемы. Корневая морфема, по мнению многих исследователей кавказских языков,

состоит из одного согласного (принцип моноконсонантизма корня). Более последовательно принцип моноконсонантности корня прослеживается, если доказать, например, наличие сопровождающих гласных в классных показателях глаголов. З.Г.Абдуллаев посвятил этой проблеме специальную статью «К анализу структуры слова даргинского языка» (1981). В данной статье автор называет детерминант одной из структурных единиц слова. Однако не уточняет: какая именно структурная единица – единица этимологического (диахронического) анализа или же описательного современного (синхронного) анализа. На материале глаголов аварского и андийских языков структура корня рассматривается и в монографии Т.Е. Гудава «Сравнительный анализ глагольных основ в аварском и андийских языках». Для подтверждения своих позиций они иногда приводят такие постулаты, с которыми трудно согласиться. К примеру, З.Г.Абдуллаев утверждает, что «в глаголе *саби* элемент *-би* занимает суффиксальную позицию, в нем гласный *-и* играет роль огласовки согласного этой позиции и никак не может считаться корневой морфемой. У этого гласного *-и* ни в форме *саби*, ни в форме *-би* нет морфемной самостоятельности, он связан с предшествующим классным *б-* и, если вести речь о его морфологической природе, на уровне морфологических единиц, он не может быть отделен от предшествующего ему согласного» (Абдуллаев, 1981).

Таковую же точку зрения по поводу гласных, выступающих после классных показателей в аварском и андийских языках, ранее высказывал и Т.Е.Гудава. По его мнению, классный показатель – сложная составная единица и не приемлет традиционно выделяемые показатели (*б, р, в, й, л, и* т.д.) «Полным видом показателя класса, - пишет Т.Е.Гудава, - является слог открытого типа (согласный + гласный в анлауте, гласный + согласный в ауслауте, т. е. классный показатель, как правило, сопровождается гласным звуком (*а, е, и, о, у*). Следовательно, в *-ав. букIана* «был» показателем класса надо выделить не только *-б*, но целиком *-бу*» (Гудава, 1959).

Несостоятельность этой точки зрения Т. Е Гудава проявляется уже в этом же параграфе. Здесь же на странице 18 автор пишет: «Можно предполагать, что в аварском и андийских языках классные показатели *м* и *н* получены в результате ассимиляции *-б* и *-р* с согласным *н*. "На наш взгляд, нет сомнений в том, что гласные, выступающие после классных

показателей, не имели к ним никакого отношения. Это признает и сам Т. Е. Гудава, когда пишет: «В андийских языках есть данные, позволяющие думать, что когда-то сопровождающий гласный имел отличную от классного показателя функцию...»

В диахроническом плане несостоятельность мнения слогового типа классного показателя доказывает и простое сравнение с другими дагестанскими языками. Вот, что пишет по этому поводу Г. Т. Бурчуладзе в статье «Структура основ имен существительных в лакском языке»: «Гласные, сопровождающие показатели грамматических классов, не имеют никакого отношения к обозначению грамматических классов. Это отчетливо проявляется в лакских глаголах, обозначение грамматических классов в которых ныне дело обычное и продуктивное».

Видимо, поэтому не было последователей у Т. Е. Гудава по вопросу слогового типа классного показателя в аваро-андийских языках. Точно также не было последователей и у З. Г. Абдуллаева по вопросу огласовки классных показателей даргинского языка.

M. N u r m a g o m e d o v,

A. A b d u r a k h m a n o v a (Makhachkala)

To the Problem of Vocalization of Class Parameters in the Daghestanian Languages

By and large, the problem of class parameters was considered in the Daghestanian languages by many linguists - experts of the Caucasian languages. The structure of a class parameter is directly connected with singling out a root morpheme. In the opinion of many researchers of the Caucasian languages, a root morpheme consists of one consonant (the principle of monoconsonantism of a root). The principle of monoconsonantism of a root is traced more consistently if we prove, for example, the presence of accompanying vowels in the class parameters of verbs. Z. G. Abdullaev investigated this problem in his article "To the analysis of the structure of a word of the Dargwa language" (1981). In this

article the author reveals the determinant of one of the structural units of a word. But he does not specify: which structural unit exactly - the unit of etymological (diachronic) analysis or modern descriptive (synchronic) analysis. The structure of a root is examined in the monograph "The Comparative analysis of verbal stems in the Avar and Andi languages " by Gudava T.E. on the material of the verbs of the mentioned languages. To confirm the positions they sometimes exemplify such postulates, with which we can hardly agree. For example, Z. G. Abdullaev asserts that "in the verb *sabi* the element **-bi** takes a suffixal position, here the vowel **-i** plays a role of vocalization of the consonant of this position and can not be considered to be a root morpheme. This vowel **-i** has morphemic independence neither in the form *sabi*, nor in the form **-bi**, it is connected with the previous class parameter. As to its morphological nature, on the level of morphological units it can not be separated from the preceding consonant".

Gudava T.E. expressed the same opinion concerning vowels following class parameters in the Avar and Andi languages.

In his opinion, a class parameter is a complex unit and he does not accept the traditionally singled out parameters (**b, r, v, j, l**, etc.). Gudava T. E. writes "The complete kind of a parameter of a class is the syllable of an open type (a consonant + a vowel in the first syllable, a vowel + a consonant in the last syllable, i. e. the class parameter is accompanied, as a rule, by a vowel (**a, e, i, o, u**). Hence, in Avar **buḡana** "was" not only **-b**, but the whole **-ba** should be singled out as a class parameter".

The inconsistency of T. Gudava's point of view of is already shown in the same paragraph. Here on page 18 the author writes: "We can assume, that in the Avar and Andi languages the class parameters **m** and **n** are received as a result of assimilation of **-b** and **-r** with the consonant **n**. We consider, no doubt that vowels, following class parameters, were in no relations with them. T. Gudava himself admits this: "In the Andi languages there are data allowing to think, that diachronically the accompanying vowel had a function, different from that of a class parameter".

In the diachronic aspect even a simple comparison with the other Daghestan languages proves the inconsistency of the opinion of the syllabic type of a class parameter. In the article "The structure of noun stems in the Lakh language" G. Burchuladze writes: "Vowels, accompanying grammatical class parameters have nothing to do with the designation of grammatical classes. It is clearly

shown in the Lakh verbs, in which the designation of grammatical classes is common and productive now".

Probably, that is why T. Gudava had no followers on the problem of the syllabic type of a class parameter in the Avar and Andi languages. Neither had Z. Abdullaev the followers on the problem of vocalization of class parameters in the Dargwa language.

М. Р. О в х а д о в (Грозный)

Социолингвистический аспект исследования чеченского языка

Социолингвистический аспект исследования чеченского языка и развития билингвизма чеченского народа, как часть общей и актуальной проблемы, в условиях демократизации общественного устройства, имеет не только научное, но и социально-политическое и культурное значение.

Постсоветский период – период пересмотра и осмысления многих научных положений и утверждений в социальной лингвистике, связанных с характером национально-языковой политики, развитием и взаимодействием национальных языков и развитием билингвизма.

Теоретическое и практическое значение имеет исследование конкретных экстралингвистических факторов развития чеченского языка, чеченско-русского билингвизма и собственно лингвистических и социально-лингвистических последствий этого процесса. Важно определение предела благотворности влияния второго языка на структуру первого, а также исследование процесса внутривидового и функционального развития первого языка билингов, а также процесса его постепенного вытеснения из сфер употребления (если это имело место).

Заслуживает особого внимания вопрос о функционировании чеченского языка в сферах его письменного использования, а также вопрос об изменениях на уровне речи, происходящих в первом языке чеченцев-билингов в результате воздействия второго языка и факторов экстралингвистического характера.

Конкретизировать общее понятие о развитии национальных языков («второго порядка») в советский период, в частности, чеченского позволяет анализ стилистической дифференции и развития его терминологической системы по отраслям и, в первую очередь, с точки зрения ее наличия или отсутствия.

Определяющее влияние на внутривидовое и функциональное развитие чеченского языка оказали экстралингвистические факторы.

На наш взгляд, количество и объем функций письменной формы чеченского языка в сферах его применения, свидетельствует об их минимальности и крайней недостаточности для стимулирования социальной потребности в них. Ограниченность объема задействованных функций языка свидетельствовала о перспективе постепенного вытеснения чеченского языка из сферы употребления. В этих условиях усугубляющим фактором для овладения письменной формой литературного чеченского языка являлся недостаточный объем его изучения в школе, как предмета преподавания и непрестижность республиканской периодической печати по целому ряду экстралингвистических и собственно лингвистических причин.

В настоящее время конституционно закрепленный статус государственных русского и чеченского языков в Чеченской Республике, «Закон о языках в Чеченской Республике», принятый в апреле 2007 года, а также система мер проводимых рядом министерств республики содействуют значительному расширению объема функций чеченского литературного языка и, тем самым, создают условия для его внутривидового развития.

M. O v k h a d o v (Grozny)

Sociolinguistic Aspect of the Investigation of Chechen Language

The sociolinguistic aspect of the investigation of the Chechen language and the development of bilingualism in Chechen Republic, as a part of the common and actual problem has not only scientific but social, political, and

cultural meaning as well, in the conditions of the democratization of the public system.

The post-Soviet period is the period of the revision of meaning of many scientific conceptions and statements in social-linguistics, connected with the character of the national-linguistic policy, the development and interaction the national languages and the progress of the bilingualism.

The investigation of certain extra-linguistic factors of the development of Chechen language, Chechen-Russian bilingualism and linguistic and sociolinguistic consequences of this process has theoretical and practical importance. It is important to determine the positive influence of the second language on the structure of the first language and the research of the process of the inner structural and functional development of the first language in the bilingualism as well or its process of its gradual out of using (if it has once been used).

The function of Chechen language in writing used and the question of changes at the speech level that takes place in the first language as a result of the influence of the second language and extra-linguistic factors also deserve special attention.

To determine the common notion about the development of national languages of the "second level" in the Soviet period, particularly Chechen is available due to the analysis of stylistic difference and the development of its terminological system, differentially on their spheres, particularly from the point of view of their existence or inexistence.

Extra-linguistic factors have the great influence on the inner structural and functional development of Chechen language.

In our opinion, the quantity and the amount of functions of Chechen written language in its using sphere in Soviet period testify the minimum or the extreme lack of these functions for stimulating the social needs of them. The limited quantity even those functions, which has been existed testifies the perspective for further with purpose of gradually superseding Chechen language out of using.

The intensified factor in such conditions was an insufficient scope of Chechen language's investigation and the lack of essential tasks for acquiring the written form of Chechen literal language at schools as the subject of teaching and also the losing prestige of republican periodical press in the number of extra-linguistic and linguistic factors.

At the present period the constitutional fixed status of state Russian and Chechen languages in Chechen Republic and “The language law” which was carried on April of 2007 and as well the measure system of republican ministries contribute to broadening of quantity Chechen literal language’s functions to great extent and also it’s inner structural developments.

З. М. О ц о м и е в а – Т а г и р о в а (Махачкала)

Переименования в аварской топонимике как результат лексической инновации

«Топонимы любой территории при всем их разнообразии оказываются тесно связанными друг с другом множеством незримых нитей, о наличии которых мы узнаем лишь тогда, когда в результате переименования некоторых объектов становится неудобно пользоваться отдельными топонимами» (Суперанская 1985). Это объясняется тем, что географические названия на каждой исторически или географически выделяемой территории образуют определенную систему. Как отмечает Э.М. Мурзаев в статье «Топонимика и география», под «топонимической системой» следует понимать совокупность специфических особенностей или признаков, закономерно повторяющихся в процессе формирования географических названий и в их современной стабильности».

Из анализа лингвистических источников становится очевидным, что термин «переименование» появился недавно. Это языковое явление впервые описано в статье Девкина В.Д. «Переименование». Традиционно новыми словами называют единицы, именующие новые реалии. Переименования выходят за рамки данного представления о неологизмах, так как являются новыми не по содержанию, а по форме: продолжающий существовать референт получает новую номинацию.

При сравнении переименований с другими лексическими явлениями отмечается сходство с вариантами: синонимами, параллелями, перифразами и модными словами, которые основываются на тождестве значений лексем. Важнейшей точкой их соприкосновения, на наш взгляд, является

то, что они объединяются вокруг одного круга проблем, который мы предлагаем назвать, вслед за Ю.М. Шемчуком, нарушением стабильности лексического состава системы. Они группируются вокруг референта, но подходят к его наименованию с разных сторон. Переименования рассматриваются в призме языковой диахронии, в то время как варианты, синонимы, параллели и перифразы являются синхронными образованиями.

Организирующим моментом в топонимической системе является инвентарь самих названий и его расположение относительно других слов языка, в котором они употребляются, а также территория, на которой происходит этот процесс. При рассмотрении границ переименований необходимо учесть следующие возможности:

- Классический случай полного забвения «старого топонима»;
- Преимущественная замена переименованиями прежних лексем в определенных ситуациях, от условий которых номинация неотделима.
- Параллельное употребление – с долей предпочтения переименований.

В составе топонимов список переименований можно разделить на:

- 1) наиболее массово представленные именные типы, являющиеся образцами для прочих имен этих же групп;
- 2) относительно недавние топонимы, для которых понятия нормы и системы еще не вполне установились.

Структурный анализ переименований позволяет утверждать, что процесс переименования денотатов протекает не только по схеме «слово > слово» (*Къахлиб* > *Советское*), но и по схемам «предложение, словосочетание > слово» (*Цере раккулеб бакIалда* > *Церераккуда* «Наблюдательный пункт, букв. где расположен наблюдательный пункт»), «слово > словосочетание» (*Гъалгъана* > *КилцитIа бакI*).

Таким образом, среди новых названий можно выделить следующие названия, переименованные:

- 1) В честь или в память прославленных людей;
- 2) Названия-символы определенной эпохи: например, в советский период.

Само понятие переименования необходимо понимать в более широком смысле: принимать во внимание как разнооформленные, так и цельнооформленные единицы. Результатом формального подхода к

решению задачи типологизации новых лексем, выступающих в качестве замен традиционных, является выделение двух групп единиц: 1) отдельные слова; 2) синтаксические конструкции (в виде словосочетания или предложения).

Z. O t s o m i e v a - T a g i r o v a (Makhachkala)

Renaming in Avar Toponymy as a Result of Lexical Innovation

"Toponymy of any territory in all its variety appears closely associated with each other in a number of invisible filaments, about the presence of which we know only when as a result renaming of some objects is uncomfortable to use separate toponyms" (Superanskaya 1985). It is accounted for the facts that place-names on each historically or the certain system is formed the geographically selected territory. As E. Murzaev marks in the article "Toponymy and geography" under the toponymy system it is necessary to understand the aggregate of specific features or signs, appropriately repetitive in process of forming geographic names and in their modern stability (1963:14).

It becomes obvious from the analysis of linguistic sources that term "renaming" has appeared recently. In the linguistic phenomenon is first described in the article by V. Devkin "Renaming". Traditionally new words are name units, naming new realities. Renaming is beyond this picture of neologisms because they are new not on contents, but in a due form: continuing to exist a reviewer gets a new nomination.

Comparing the renaming with other lexical phenomena likeness is marked with variants: by synonyms, parallels, paraphrases and fashionable words which are based on the identity values of the words. By the major point of their contiguity, to our minds, they are united around one circle of problems, which we suggest to name after Yu. Shemchuk, by violation of stability of lexical composition of the system. They form group around referent, but fit for its name from different sides. Renaming is examined by linguistic diachrony, while variants, synonyms, parallels and paraphrases are synchronous units.

Organizing moments in the toponymy system in an inventory of the names and its location in relation to other words of the language which they are used in and also territory which it all takes place in. considering scopes of renaming, it is necessary to take into account the possibilities of the following types of relations:

- classic case of complete oblivion of “old toponym”;
- primary replacement renaming of former words in a certain situation, of the terms which nomination is inseparable;
- parallel use with the stake of preference of renaming.

In composition of toponyms list of renaming can be divided into:

- 1) most the mass presented nominal types, being standards for other names of the same groups;
- 2) relatively recent toponyms for which concept of norm and system has not been fully established yet.

The structural analysis of renaming allows to assert that the process of renaming of denotates flows not only on a chart “word>word” (*qahāb* > *Советское*), but also on the charts of “sentence, combination of words>word” (*cere rakāleb baḳalda* > *cerepakouða*) is the “Observant point, letters, where an observant point is located”, “word>combination of words” (*halhana* > *kil-šīṭa baḳ*).

Thus, among the new names, it is possible to select the names, information:

- in honour or in memory of the glorified people;
- names-characters of this epoch: in the Soviet period.

It is necessary to fit for the concept of renaming wider: to take into account both different-designed words and units. By the result of formal approach to the solution to the problems of tipology, there is the selections of two groups of units:

1. separate words;
2. syntactic constructions as combination of words or suggestion.

ს. ო მ ი ა ძ ე (თბილისი)

ენის შესწავლა ფართო სოციოკულტურულ კონტექსტში

„ენის მეცნიერულ შესწავლას არასოდეს არ ჰქონია და არც ახლა აქვს უფრო მნიშვნელოვანი მიზანი, ვიდრე ენის შესწავლა, ერთი მხრივ, ენობრივი კოლექტივის ცხოვრებასთან კავშირში (ენა – ტომის, ხალხის, ერის არსებითი ნიშანია), ხოლო მეორე მხრივ, აზროვნებასთან კავშირში (სტატიკაშიც და დინამიკაშიც), ე. ი. კულტურის ისტორიასთან, აზროვნების ისტორიასთან კავშირში“; – წერდა არნ. ჩიქობავა. დიდი მეცნიერის მიერ გამოყოფილი ენის შესწავლის ორი მხარე მთლიანად ფარავს უახლესი დისციპლინის – ლინგვოკულტუროლოგიის კვლევით სფეროს, სადაც შეისწავლება კულტურისა და ენის ურთიერთქმედება სინქრონიასა და დიაქრონიაში, თვით კულტურა კი განიხილება როგორც აზროვნების საზრისულ კონცეპტთა სისტემა და აზროვნების სტრუქტურათა წარმომქმნელი.

ენის შესწავლა რელევანტური სოციალური კონტექსტის გათვალისწინებით ენას წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ როგორც კოდს, არამედ როგორც კოდს პლუს კულტურას. კოდს ცნობილი კულტუროლოგი ი. ლოტმანი „უმეხსიერებო სტრუქტურას“ უწოდებს, რადგან იგი, როგორც ხელოვნური ენა, ისტორიას არ გულისხმობს. ასევე არნ. ჩიქობავაც, განიხილავს რა ხელოვნურ ენას როგორც კიბერნეტიკული ლინგვისტიკის ობიექტს, წერს, რომ მას სრულებით არ სჭირდება ენის ისტორია და მასში „არ დაისმის საკითხი, რა მიმართებაშია ბუნებრივი ენების ფაქტები აზროვნებასთან“.

ამგვარად, კოდისგან განსხვავებით, ბუნებრივი ენა, ისევე როგორც კულტურა, ერის კოლექტიური და ცოცხალი მესსიერებაა, რომლის გარეშე წარმოუდგენელია საერთო კულტურისა და საერთო ენის არსებობა, რაც თავისთავად განაპირობებს ბუნებრივი ენის შესწავლის აუცილებლობას ფართო სოციოკულტურულ კონტექსტში.

S. O m i a d z e (Tbilisi)

The Study of Language in a Broad Sociolinguistic Context

“The scholarly study of language has never had and does not have now either a more important aim than the study of language, on the one hand, with respect to the life of a linguistic collective (language is an essential feature of a tribe, people, nation), and, on the other one, in connection with thought (both in statics and dynamics), i.e. in relation to the history of culture, the history of thought”, - Arn.Chikobava wrote. The two aspects of the language study singled out by the great scholar cover completely the research sphere of the newest discipline – linguoculturology, in which the interaction between culture and language in synchrony and diachrony is studied, and culture proper is viewed as a system of concepts and a generator of thought structures.

The study of language with the consideration of the relevant social context represents language not only as *code* but *code plus culture*. The well-known culturologist I.Lotman refers to code as “structure without memory”, for it, as artificial language, does not imply history. Similarly, Arn.Chikobava, viewing artificial language as the object of cybernetic linguistics, notes that it [cybernetic linguistics] does not need the history of language at all and in it “the question is not posed as to in what relation with thought facts of natural language are”.

Thus, unlike code, natural language, as well as culture, is the collective memory of a nation, without which the existence of the common culture and the common language is inconceivable. This in its turn necessitates the study of natural language in a broad sociolinguistic context.

С. У. П а з о в (Карачаевск)

Проблема главных членов предложения в абазинском языке

Проблема членов предложения изучается в лингвистике достаточно активно уже продолжительное время. Еще в начале XX века акад. Н. Я.

Марр утверждал, что члены предложения сформировались раньше частей речи, что последние возникли на базе членов предложения и поэтому особо углубленно надо изучать синтаксис языка. «Частей речи еще не было, - писал он. – Постепенно из частей предложения выделяются имена, которые служат основой для образования действия, т.е. глаголов переходных и впоследствии непереходных; имена существительные по функции становятся, служа определением, прилагательными, которые также выделяются; имена же (определенный круг имен существительных) становятся местоимениями...». За прошедшее столетие вопросам квалификации и классификации членов предложения в различных языках было посвящено множество исследований, на этой базе возникли и сформировались различные направления и школы. Однако спорных и нерешенных вопросов в этой области синтаксиса все еще достаточно много. И, в первую очередь, это касается таких проблем, как квалификационные признаки членов предложения и их классификация на главные и второстепенные. «... ни одна синтаксическая теория не вызывала такой резкой критики, как теория членов предложения, вместе с тем ни одна система терминов в синтаксисе не проявляет такой жизненности, как то, что связано с членами предложения: без таких понятий, как подлежащее, сказуемое (предикат), обстоятельство, дополнение, не обходится ни одно описание синтаксиса языка. Критика теории членов предложения объясняется сложностью выделения и идентификации этих синтаксических категорий, что в свою очередь проистекает из сильно развитой асимметрии в этом разделе синтаксиса. Жизненность теории членов предложения объясняется тем, что она отражает реально существующие элементы синтаксического строя, которые – в свою очередь – отображают элементы объективной действительности, воспринимаемые человеческим сознанием» (В. Г. Гак). Слова в структуре предложения выражают понятия, соотносимые с существующей действительностью, оформлены конкретными аффиксами различных грамматических категорий, которые в свою очередь характеризуют их взаимоотношения и связи в определенной синтаксической структуре. Следовательно, они имеют семантическую, грамматическую и функциональную нагрузку. «Чтобы стать единицей предложения, - писал известный языковед В. М. Солнцев, - слово должно обрести качество члена предложения. Члены предложения выступают как

постоянные части предложения, заполняемые переменными – конкретными словами. В этом смысле член предложения есть функционально-структурная единица, принадлежащая определенной сфере языка – синтаксису».

Современной лингвистической науке известны разные теории относительно того, что есть член предложения и каков его статус внутри коммуникативно-предикативной синтаксической единицы. При определении сути члена предложения при всех своих разногласиях большинство исследователей считает главным функциональную составляющую – одно и то же слово в структуре предложения может быть подлежащим, сказуемым и т.д. в зависимости от синтаксической функции, которую оно выполняет в данном конкретном случае. При определении же статуса члена предложения – главный, второстепенный – между исследователями наблюдаются принципиальные разногласия.

Ряд исследователей считает, что сами понятия «главный член предложения», «второстепенный член предложения» до сих пор не имеют достаточно четкого определения в грамматической системе языка. Например, А. А. Холодович пишет, что «такая иерархизация (главное, второстепенное – П. С.) первоначально была, видимо, результатом компромисса между чисто логическим и чисто лингвистическим воззрением на природу предложения: предложение отображает суждение (в том виде, в каком его понимала тогда логика), а все то, что отображает суждение, является в предложении главным; все то, что выделяется в предложении не по логическим основаниям, оказывается второстепенным... Следует при этом отметить, что ни в одной теоретической работе по языкознанию такое понимание иерархии не получило чисто лингвистической интерпретации: лингвистический смысл понятий «главный» и «второстепенный» никогда не был раскрыт». С другой стороны, известный синтаксист В. А. Белошапкова утверждает, что «дифференциальным признаком, на основе которого члены предложения традиционно делятся на главные и второстепенные, является вхождение или невхождение в предикативную основу предложения, участие или неучастие в ее создании».

Обобщая существующие основные синтаксические положения по вопросу классификации членов предложения, можно выделить три

концепции: а) концепция одновершинности предложения, б) концепция двухвершинности предложения и в) концепция многовершинности предложения.

В традиционной грамматике концепция двухвершинности предложения (наличия двух главных членов – подлежащего и сказуемого) утвердилась давно (Грамматика русского языка, 1954-1956). Это положение считается основной не только для индоевропейских (в частности, славянских) языков, на материале которых разрабатывалась сама теория о главных и второстепенных членах предложения, но и для иберийско-кавказских, в частности абхазско-адыгских, нормативные грамматики которых разработаны на базе теории двухвершинности простого предложения (А. Н. Генко, А. М. Камбачоков).

Синтаксической теории известны и другие концепции, в частности, когда главным членом признается только подлежащее (или только сказуемое), и, наоборот, когда к числу главных членов предложения относят прямое (а иногда и косвенное) дополнение.

Концепция одновершинности предложения имеет две разновидности. Первая утверждает, что «подлежащее всегда бывает первичным словом в предложении» (О. Есперсен) и «остается абсолютным или независимым определяемым и уже ни к какому другому слову определяющим не служит» (С. О. Карцевский). Ф. Ф. Фортунатов определял подлежащее как самостоятельную по значению часть словосочетания, а сказуемое – как несамостоятельную «часть законченного словосочетания». Противоположного мнения придерживаются А. А. Холодович, С. Д. Кацнельсон и др. Последний пишет, что «доминантность» сказуемого доказуема в отличие от подлежащего, и что «в содержательном плане глагольный предикат – это нечто большее, чем просто лексическое значение. Выражая определенное значение, он в то же время содержит в себе макет будущего предложения». В абхазско-адыгском языкознании концепция одновершинности предложения (в варианте: только сказуемое является главным членом предложения) встречается в трудах У. С. Зекоха.

Противоположностью концепции одновершинности предложения можно считать синтаксическую теорию, которая придает статус главного члена предложения не только подлежащему и сказуемому, но и дополнению (в основном прямому дополнению, но в отдельных случаях и кос-

венному). Эта теория в той или иной модификации представлена в работах известных лингвистов-кавказоведов Н. Ф. Яковлева и Д. А. Ахамафа, З. И. Керашевой, Б. Х. Балкарова, Р. Н. Клычева, Ш. К. Аристава и др.

Сложность квалификации тех или иных членов предложения как главных и второстепенных в абхазско-адыгских языках связано, прежде всего, с особенностями эргативной конструкции, и, следовательно, с природой и структурой переходного глагола в этих языках. Не ставя перед собой задачу специального глубокого анализа особенностей различных классификаций членов предложения, отметим, что подлежащее в любой из вышеприведенных концепций признается как один из основных элементов семантической и структурно-грамматической организации предложения. Еще в 30-х годах XX столетия проф. А. Н. Генко, впервые поднимая вопросы синтаксиса абазинского языка, писал, что «в состав его (предложения – С. П.) входят минимально два члена: тот, который выражает собою представление предмета или лица и именуется подлежащим (субъектом) предложения, и тот, который выражает собою представление признака (или совокупности признаков), связываемого с подлежащим, именуется сказуемым...».

Подлежащее в синтаксической теории чаще всего определяется семантически. В наиболее общем выражении это может быть сформулировано так: подлежащим называется член предложения, выражающий субъект (И. И. Мещанинов, А. Мартине, А. И. Смирницкий). Однако «толкование подлежащего через понятие субъекта есть объяснение одного неизвестного через другое, поскольку само понятие субъекта оказывается размытым и нечетким. Разновидностей субъекта можно найти не меньше, чем типов подлежащего: различают субъекты действия, состояния, чувственного восприятия, а также грамматический, логический, психологический» (Ю. А. Левицкий). Большинство существующих определений сводится к следующему: подлежащее – это обязательный член предложения (слово, словосочетание или иная синтаксическая конструкция), имеющий грамматическую семантику предмета, который определяется в предложении с помощью признака – сказуемого.

По своему значению, занимаемой в предложении позиции и способам (средствам) выражения подлежащее в абазинском языке имеет различные характеристики.

Известно, что в современном абазинском языке имена не изменяются по падежам, нет грамматической категории склонения, и потому грамматические отношения подлежащего (так же, как и дополнения) и сказуемого оформляются с помощью классно-личных аффиксов. Между глаголом-сказуемым, с одной стороны, и подлежащим (прямым и косвенным дополнениями), с другой стороны, «имеется устойчивая двусторонняя взаимосвязь:

а) лицо, класс и число глагольных показателей грамматического субъекта и объекта зависят от лица, класса и числа присутствующих в структуре предложения подлежащего, прямого и косвенного дополнений;

б) возможность присутствия последних (прямого и косвенного дополнений) в предложении, в свою очередь, зависит от структуры глагола-сказуемого: если в нем имеются показатели прямого и косвенного объектов, их можно иметь в предложении в качестве отдельных его членов; если в глаголе-сказуемом нет показателей прямого и косвенного объектов, невозможно их иметь в предложении». Другими словами, подлежащее, прямое и косвенное дополнения и соответствующие их показатели (субъекта, прямого и косвенного объектов) совпадают (согласуются) в лице, числе и классе в абсолютном большинстве случаев. Подлежащее (а также дополнения), с одной стороны, определяет грамматическую форму сказуемого (сказуемое согласуется с подлежащим), с другой стороны природа глагола-сказуемого определяет возможность появления в структуре простого предложения прямого и косвенного дополнений. Эту «устойчивую двустороннюю связь» между подлежащим, дополнениями и сказуемым акад. А. С. Чикобава еще в начале XX столетия предлагал называть «координацией», позже этим термином пользовались и другие лингвисты (Н. М. Шанский, И. Т. Распопов, А. Н. Тихонов 1981; Русская грамматика 1980).

Структурно-грамматический анализ простого предложения абазинского языка дает основание говорить, что дополнения (как прямой, так и косвенный) по своим грамматическим характеристикам в структуре предложения почти ничем не отличаются от подлежащего: они также управляют формой глагола-сказуемого с помощью классно-личного форманта, занимают те же места, что и подлежащее, выражаются теми же частями речи, как и подлежащее не имеют никакой особой грамматической

формы и т. д. В силу этого известные лингвисты-кавказеды и признавали концепцию многовершинности предложения более соответствующим особенностям предложения в абхазско-адыгских языках.

Однако, при всех вышеозначенных особенностях предложения в абазинском языке, нельзя забывать о главном – в отличие от дополнения возможность появления в предложении отдельно выраженного (словом или синтаксической конструкцией) подлежащего не зависит от природы глагола-сказуемого – оно (подлежащее) занимает свою синтаксическую позицию и при переходных и при непереходных глаголах-сказуемых. Подлежащее так же, как и сказуемое, самостоятельный член предложения, не зависящий ни от какого другого структурного компонента коммуникативно-предикативной синтаксической единицы. Исходя из этого главными членами предложения в абазинском языке, следует считать только подлежащее и сказуемое.

Исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ в рамках научно-исследовательского проекта РГНФ («Основные синтаксические конструкции простого предложения в абазинском языке»), проект № 07-04-30302а/Ю

S. P a z o v (Karachaevsk)

The Problem of Main Parts of the Sentence in Abaza Language

The problem of parts of the sentence has been studied in linguistic for a long time. But still there are many disputable and unsolved questions in this field of syntax. First of all it concerns such problems as qualification signs of parts of the sentence and their classification for main and secondary parts.

Summing up the existing main syntax points on the question of classification the parts of the sentence we can single out three conceptions: a) the conception with one-main part of the sentence; b) conception with two-main parts of the sentence; c) the conception with multi-main parts of the sentence.

The conception of the sentence with two-main parts (the subject and the predicate) was confirmed long ago in traditional grammar. This point is considered to be the main not only for the Indo-European (Slavonic in particularly) languages on which material the theory about the main and secondary parts of a sentence itself was worked out but for the Ibero-Caucasian for Abkhaz-Adyge in particular, the normative grammar of which is worked out on the base of the theory of the two-main parts simple sentences (A. N. Genko; A. M. Kambachokov).

The conception of one-main part sentence has two varieties. The first conception confirms, that “the subject is always the primary word in the sentence” (O. Espersen).

A.A. Kholodovich keeps to the opposite opinion. S. D.Katsnelson, and others who consider that predicative dominance is proved and that “in profound plan the verb-predicate is something more than lexical meaning. Expressing the definite meaning at the same time it contains in itself the model of future sentence”. In Abkhaz-Adyge linguistic the conception of one- main part sentence (in variant: only predicate is the main part of the sentence) is found in the works of U. S. Zekokh.

As a contrast to the conception of one-main part sentence we may consider the syntax theory which gives the status of main part sentence not only to the subject and predicative but also to the object. This theory in this or that modification is represented in the works of the famous Caucasian linguist - scientists N. F. Yakovlev, D. A. Ashkhamaf, Z. I. Kerasheva, B. Kh. Balkarov, R. N. Klychev, Sh. K. Aristava.

Structure-grammatical analysis of simple sentence in Abaza language gives the reason for saying that the objects (direct as well as indirect) for their grammar characteristics in the structure of the sentence almost do not differ from the subject: they also rule the form of the verb-predicate with the help of class-personal formant, they occupy the same places as the subject, they are expressed by the same parts of speech as the subject, they do not have any peculiar grammar form, etc. Due to this opinion the famous Caucasian linguists admitted the conception of the multi-main parts of the sentence as more proper peculiarities of the sentence in Abkhaz-Adyge languages.

Still, in all before mentioned peculiarities of the sentence in Abaza language we can't forget about the main point – in difference from the object the possibility of appearance in the sentence the separately expressed subject does

not depend on the nature of the verb-predicate. The subject as well as the predicate is the independent part of the sentence which does not depend on any other structural component communicative-predicative syntax unit. Coming from this point we may consider that only the subject and the predicate are the main parts of the sentence in Abaza language.

3. П а й з у л л а е в а (Махачкала)

Адвербиальные компаративные фразеологизмы с зоосемическими номинациями в аварском языке

Фразеологизмы с зоосемическими номинациями проявляют ярко выраженный антропоцентризм. Значение зоосемизмов, употребляемых во фразеологических единицах, направлено на иносказательное обозначение человека, на характеристику его качеств, чаще всего метафорическое. Фразеологизмы с зоосемическими номинациями наделены субъективно-оценочной коннотацией и соответствующей структурой.

Наиболее простой структурный тип адвербиальных КФЕ в аварском языке представлен моделью: «существительное (зооним) + **гІадин**», напр.: **гІурцІем гІадин** «упрямо», букв. «как мул»; **чІороло гІадин** «(трещать) как сорока», букв. «как перепелка»; **хІелеко гІадин** «заносчиво», «гордо», букв. «как петух»; **оц гІадин** «тучно, упрямо», букв. «как бык»; **щурункъверкъ гІадин** «медленно», букв. «как черепаха», **бацІ гІадин** «прекрасно», «ловко, быстро», букв. «как волк»; **бугъа гІадин** «как бык»; **гъой гІадин** разг. «пьяный в доску», букв. «как собака».

Первый компонент данного структурного типа может подвергаться расширению за счет прилагательного, приобретая структуру: «прилагательное + существительное (зооним) + **гІадин**», напр.: **унтараб хІинчІ гІадин** «тяжело страдающая», букв. «как раненая (больная) птица»; **ругъунаб гъве гІадин** «преданно, верно», букв. «как прирученная собака»; **гъалагаб барти гІадин** «неудержимо», букв. «как резвый скакун», или за счет причастия, приобретая структуру: «причастие + существительное (зооним) + **гІадин**», напр.: **гулла щвараб ритІучІ гІадин** «расстроено», «сам не

свой», «отчаявшись», букв. «как лань задетая пулей»; **кьолораб чу гІадин** «наготове», «начеку», букв. «как оседланный конь»; **бацІийе бухьараб хІама гІадин** «обреченно», букв. «как осел, привязанный для волка»; **боржине кьачІараб цІум гІадин** «гордо», букв. «как орел, готовый взлететь».

Вместо причастия в качестве первого компонента может быть причастный оборот, напр.: **гьиналь ккураб микки гІадин** «не находя себе места», букв. «как голубка в силках»; **гІидра квараб кьегІер гІадин** «весело», «живо», «радостно», букв. «как ягненок, поевший весеннюю зелень»; **их рекІараб кьегІер гІадин** «как ягненок весною», «беззаботно, радостно»; **квель бахьун биччараб барти гІадин** «привольно», «свободно», букв. «как конь, выпущенный из уздечки»; **кьорица ккураб мокьокь гІадин** «испуганно, тревожно», букв. «как куропатка, попавшая в силки»; **кьили гьечІеб чу гІадин** «как неоседланный конь»; **кьурабаль нух кьосараб бис гІадин** букв. «как тур, заблудившийся в горах»; **махья квараб кету гІадин** «как кошка, которая съела сычуг» (о человеке, который совершил какой-то проступок и молчит); **мохмох квараб кету гІадин** «удовлетворенно», «довольно», букв. «как кошка, съевшая курдюк»; **неца речІараб басы гІадин** «со всех ног», «что есть духу», букв. «как бычок, укушенный оводом»; **нису квараб кету гІадин** «пряча глаза», букв. «как кошка, съевшая творог»; **чехь унтараб цер гІадин** «жалобно», «хитро», букв. «как лиса, у которой живот болит».

Не менее распространен структурный тип: «существительное (в локативе) + существительное (зооним) + гІадин», например: **гьабихья хьанда гІадин** ирон. «не достигнув цели», «несолоно хлебавши», букв. «[вернуться] как пес с мельницы»; **гьацІуда тІутІ гІадин** «как банный лист», букв. «как муха на мед»; **гІурдада кьегІер гІадин** «резво», букв. «как ягненок на лугу»; **магІарда барти гІадин** «как рыба в воде», букв. «как жеребец в горах»; **мажгиталда бахІри гІадин** «не на своем месте», букв. «как бродячая собака в мечети»; **хьабчиль нацІ гІадин** «неотвязно», «назойливо», «как банный лист», букв. «как вошь в шубе»; **хІамида кечІ гІадин** «разбираться как свинья в апельсинах», букв. «как осел в стихах»; **цІамуде гІи гІадин** букв. «как овцы на соль», «с жадностью»; **цІертІа хІама гІадин** «испуганно», «нерешительно», «дрожа от страха», «как корова на льду», букв. «как осел на льду»; **чахьдахь**

бацІал гІадин «ненасытно», «жадно», букв. «как волки на овец»; **тІогьода най гІадин** «как за каменной стеной», «как у Христа за пазухой», букв. «как пчела на цветке».

Меньшее распространение получили КФЕ структуры: «деепричастный оборот + существительное (зооним) + **гІадин**», напр.: **чанахъан вихьидал рохьил чан гІадин** «как вкопанный», букв. «как зверь при виде охотника»; **хъарчигъа бихьидал хІанчІазул тІел гІадин** «испуганно», «ни жив, ни мертв», букв. «как стая птиц при виде ястреба».

Основой компаративных фразеологических единиц является логическая операция сравнения. В логике прием сравнения предполагает установление сходства и различия предметов и явлений путем их сопоставления.

В плане содержания сравнение – это сопоставление двух предметов мысли на основе общего признака. В плане выражения – это определенная конструкция, состоящая из трех элементов: субъекта сравнения, общего признака и объекта сравнения (А+С+В).

КФЕ, основанные на обобщенном мыслительном процессе сравнения, также строятся по этой общей модели, однако, языковая традиция фиксирует их как единицы языка в двухкомпонентной форме: С+В, т.е. общий признак + объект сравнения.

КФЕ с зоосемическими номинациями используются не только для характеристики черт характера и интеллектуальных возможностей, но и для характеристики внешнего вида человека. При образовании фразеологических единиц, характеризующих внешность человека, задействован мотивационный признак «сходство по внешней форме».

Z. P a i z u l a e v a (Makhachkala)

Adverbial Comparative Idioms with Zoosemical Nominations in Avar Language

Idioms with zoosemical nominations show brightly expressed anthropocentrism. Meaning of zoosemisms, used in phraseological units, is directed to the allegorical designation of a person, characteristics of his features, most of all

metaphoric. Idioms with zoosemical nominations are provided with subjective-estimating connotation and appropriate structure.

The easiest structural type of adverbial comparative idioms in Avar language is presented by the model: "noun (zoonym) + ω adin", e. g.: **ourçem ω adin** "obstinately", literary "as obstinate as a mule"; **çorolo ω adin** "to rattle like a magpie", literary "like a quail"; **hæleko ω adin** "proudly", literary "as a cock"; **oc ω adin** "fat", literary "as a bull"; **şurunqwerq ω adin** "slowly", literary "as a tortoise".

First component of this structural type can undergo broadening because of adjective, forming the structure: "adjective + noun (zoonym) + ω adin", e. g.: **untarab hainç ω adin** "strongly suffering", literary "wounded as a bird"; **ruhuneb hwe ω adin** "devotedly", literary "as a domesticated dog" or because of participle, forming the structure: "participle + noun (zoonym) + ω adin", e. g.: **gulla şwarab riçuç ω adin** "desperate", literary "as a shot deer"; **ţolorab çu ω adin** "on the alert", literary "as a overridden horse".

Instead of the participle as a first component may be participial construction, e. g.: **hinal' kaurab mikai ω adin** "not finding place for yourself", literary "as a pigeon in the net"; **nisu kwarab ketu ω adin** "hiding eyes", literary "as a cat eaten cottage cheese".

Another widespread structural type is: "noun (in Locative) + noun (zoonym) + ω adin", e. g.: **habiqa qanda ω adin** "without having achieved one's purpose", literary "having come back as a dog from the mill"; **haçuda tuţ ω adin** "stick like a leech", literary "as a fly to honey"; **гӀурдада кьегӀер гӀадин** "playful, fast", literary "as a lamb in the meadow".

Other adverbial comparative idioms are not so spread in the structure: "adverbial participial construction + noun (zoonym) + ω adin", e. g.: **çanaqan wix'idal rox'il çan ω adin** "to stop as a dead", literary "as an animal at seeing hunter".

The basis of comparative idioms is logical operation of comparison. In logics method of comparison supposes establishment of resemblance and difference of objects and phenomena by means of comparing them.

In content sphere comparison is confrontation of two objects of thoughts on the basis of their mutual feature. In expression sphere - it is definite

construction, consisting of three elements: subject of the comparison, mutual feature and object of the comparison (A+B+C).

Comparative idioms, formed on the basis of general thinking process of comparison are also formed on the basis of the general model, but linguistic tradition fixes them as language units in two-component form: C+B, i.e. mutual feature and object of the comparison.

Comparative idioms with zoosemical nominations are used not only to characterize features of the character and mental possibilities, but also to describe appearance of the person. In building idioms, characterizing appearance of the person, is used motivated feature "resemblance in outer form".

ა. პ ა პ ი ძ ე (თბილისი)

ერთი, როგორც ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური ერთეული

1. რიცხვთა შორის პირველის, რაოდენობით 1-ის აღმნიშვნელი სიტყვა **ერთი** იმ არცთუ მრავალრიცხოვან პოლისემიურ ლექსემათა ჯგუფს განეკუთვნება, რომლებიც ყველა ენაში განსაკუთრებული ფრაზეოლოგიური აქტიურობით გამოირჩევიან.

ქველ-ში დადასტურებულია **ერთის** 10 მნიშვნელობა, რომლებიც, არსებითად, ორ ძირითად ჯგუფად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

1. **ერთი**, როგორც თვლადი სიმრავლის ნაწილი, მისი განმსაზღვრელი, შესაბამისად, თვითონაც თვლადი და კონკრეტული („სამს მივუმატოთ ერთი“; „ერთი თხილის გული ცხრა ძმამ გაიყო“; „ოთახს ერთი ფანჯარა ჰქონდა“...);

2. **ერთი**, როგორც ერთგვარი აბსტრაქცია, განყენებული სემანტიკის გამომხატველი, გამონათქვამის წევრთა დამატებითი კონოტაციისა და ექსპრესიის გამომხატველი („იყო ერთი მეფე“; „ატყდა ერთი ალიაქოთი“; „ერთ ღროს ქვეყანა ევაოდა“; „ერთი დამხედეთ ამას“...).

კონკრეტულისა და აბსტრაქტულის ამ ამპლიტუდაში თავსდება **ერთის** ყველა მნიშვნელობა.

2. ნატურალურ რიცხვთა სიმრავლეში **ერთი** უმცირესი სიდიდეა და მას ნებისმიერი რიცხვითი მნიშვნელობა ანდა თვლადი სიდიდე შეიძლება დაუპირისპირდეს. შესაბამისადაც, **ერთი** ასეთ შემთხვევებში დაკავშირებულია თვლადი სემანტიკის სახელებთან და მსახდვრელის ფუნქცია აქვს.

3. ზომა-წონის, მოცულობისა თუ სიდიდის, ჯერობის... ზოგადად, ერთგვარი საწყაოს სემანტიკის გამომხატველ გამოთქმებში **ერთი** გამოიყენება სწორედ ათვლის ერთეულად (*„ერთი ბარის პირი“*; *„ერთი გუთნის გაშლა“*; *„ერთი გაწყობა თუთუნის...“*). ამ გამოთქმებში **ერთი** შეიძლება ჩანაცვლებული იქნეს სხვა რიცხვითი სახელითაც. შესაბამის ფრაზეოლოგიზმებში წამყვანი ერთეული არის არა **ერთი**, არამედ დანარჩენი ნაწილი, მაგრამ, როგორც ათვლის წერტილი, სალექსიკონო თუ ფრაზეოლოგიურ ერთეულად **ერთ-**თან გამოიყოფა.

4. ამავე დროს, რაკი სამყაროში ყველაფერი თავისთავადია, ყოველი ცალკეული საგანი თუ ქმედება (ისევე, როგორც ამ საგანთა თუ მოქმედებათა ერთობლიობა) შეიძლება განისაზღვროს **ერთით**. ალბათ ამიტომ ერთგვარი ენობრივი უნივერსალიაა **ერთის** განუსაზღვრელობის სემანტიკა, რაც გრამატიკულად განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა და განუსაზღვრელობითი ნაწილაკის ფუნქციით მის გამოყენებაში გამოიხატება. ამასთანავე დაკავშირებული ზმნისართად და შორისდებულად მისი გამოყენებაც. ამ შემთხვევაში **ერთი** მიანიშნებს რაიმე სიმრავლის ნებისმიერ, რომელიც ერთეულზე (*„ერთი ლეგენდა მოგვითხრობს“*; *„ერთმა ქორმა ერთი იხვი ხელთ ივდო“...*). ამავე რიგისაა გავრცელებული ფრაზეოლოგიური გამოთქმები: **ერთ დღეს, ერთ დროს, ერთ სოფელში (ქალაქში, ქვეყანაში...)** და მისთ. განუსაზღვრელობის ფუნქციით **ერთი** უკავშირდება დროისა და სივრცის აღმნიშვნელ ზმნისართებსა და თვლად არსებით (საზოგადო) სახელებს. **ერთის** განუსაზღვრელობის, ზოგადობის სემანტიკის გამო აქვთ სწორედ ფრაზეოლოგიური დატვირთვა ამ ტიპის სეგმენტებს.

5. ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა ერთ ჯგუფში **ერთს** თვლადი

სემანტიკა აქვს, მაგრამ ზემოთ აღნიშნულთა უმრავლესობისაგან განსხვავებით, იგი არამოცილებადია, შესაბამისად, უფრო მყარიც. გამოთქმები: **ერთი სიტყვით, ერთი შეხედვით (დაკვრით, ფეხით...)** ცალკეულ შემთხვევებში სხვა რიცხვით სახელსაც იგუებენ, მაგრამ ამ გამოთქმათა ფრაზეოლოგიზმებად ჩამოყალიბებაც **ერთ-თანა** დაკავშირებული და იგი თვლადს, ცალს კი არ აღნიშნავს, არამედ **მხოლოდ, მარტო, ცოტა...** ლექსემათა დამატებითი ემოციური დატვირთვა შეაქვს გამოთქმაში.

6. **ერთი** უკავშირდება არათვლად სახელებსაც, კერძოდ, ერთი ჯგუფის აბსტრაქტულ სახელებს, რომელთა სემანტიკა მეტ-ნაკლები ინტენსივობის გამოსატვის შესაძლებლობას იგუებს: **ქქონდათ (იყო, ატყდა...)** **ერთი ღრიანცელი (ყვირილი, ტირილი, სიხარული, მხიარულება, გაჭირვება, ამბავი...)**. ამ რიგის ფრაზეოლოგიზმებში **ერთი** აძლიერებს წარმოდგენილ მოქმედებათა ექსპრესიას. **ერთი** აქ **დიდის, ძლიერის** სინონიმია.

7. ანალოგიური ფუნქციური დატვირთვა აქვს **ერთს** ამგვარ ფრაზეოლოგიურ გამოთქმებში: **ზარმაცების (უბედურის, ახტაჯანას, არამზადას...)** **ერთი**. ამ შემთხვევაში **ერთი** კიდევ უფრო აძლიერებს მისგან ნათესაობითში მართული წევრის (სემანტიკურად ეს სიტყვა ყოველთვის უარყოფითი კონოტაციისაა) მნიშვნელობის ინტენსივობას. **ზარმაცის ერთი** ძალიან ზარმაცს, ყველა ზარმაცზე აღმატებულს, უზარმაცესს ნიშნავს. ამ რიგის გამოთქმებში **ერთი** მნიშვნელობის გამაძლიერებელი ნაწილაკის ფუნქციას ასრულებს და წინადადების დამოუკიდებელ წევრად არ შეფასდება. მართალია, იგი იბრუნვის და შეიძლება შეგვხვდეს **ზარმაცების ერთმა** ტიპიც, მაგრამ სემანტიკური და სინტაქსური თვალსაზრისით **ზარმაცების ერთი** ერთიანი სინტაქსური ერთეულია.

8. ცალკე უნდა აღინიშნოს **ერთი** სიტყვის გამოყენება საერთო, მთლიანის, ერთიანის, საზიაროს... მნიშვნელობით როგორც მყარ ფრაზეოლოგიურ გამოთქმებში, ისე ჩვეულებრივ შესიტყვებებში („*ერთ ტაფაში იწვეებიან*“; „*ერთ მერხზე სხედან*“...). ორივე შემთხვევაში **ერთი** სუბიექტის (რომელიც ყოველთვის ერთზე მეტი რაოდენობის გამომხატველია) სემანტიკურ შემადგენელთა დროულსა და სივრცულ გაერთიანება-გამთლიანებას ახდენს; ხოლო

შორისდებულისა („ერთი დამიხედეთ ამას“) და ნაწილაკის („რაკი ერთი დაიწყებდა“; „მოავროვა ერთი ოცდახუთი ბიჭი“) ფუნქციით გამოყენებისას **ერთს** მნიშვნელობის გაძლიერების დატვირთვა აქვს.

9. როგორც ჩანს, ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა უმრავლესობა **ერთის** განუსაზღვრელობითსა და მისგან განვითარებულ ექსპრესიულ ფუნქციაზეა აგებული. **ერთის**გან წარმოქმნილ სახელთა სემანტიკაც მხარს უჭერს ამოსავალში მის არა ცალკეულობის, არამედ მთლიანობის, სისრულე-სისავსის, ყოვლისმომცველობის მნიშვნელობას (შდრ. აღ. ჭინჭარაული: **ღმერთი, მრთელი, შეერთება//შერთვა, ჩართვა, გართობა...**), საიდანაც საკუთრივ რიცხვითობის, რაოდენობით 1-ის სემანტიკის განვითარება ლოგიკური და ბუნებრივი იქნებოდა.

A. P a p i d z e (Tbilisi)

One – as a Lexical-Phraseological Unit

1. Among the numerals **one** denoting quantity belongs to the group of not numerous polysemic lexemes, which are distinguished by particular phraseologic activity in all languages.

Ten meanings of **one** evidenced in the GED, can be essentially divided into two basic groups:

a) **one** - as a part of countable multiplicity, its determining, accordingly, countable itself and concrete ("*Three plus one*", "*One huzelnut kernel was divided among nine brothers*", "*A room had one window*"...).

b) **one** - as a some kind of abstraction, expressing an abstract semantics and additional connotation and expressiveness of the members of an expression ("*There was one King*").

In this amplitude of a concrete and abstract all meanings of **one** are placed.

2. In the multiplicity of natural numbers **one** is the least quantity and it

can be opposed by any numerical meaning or a countable quantity. Accordingly, in such case, **one** is connected with the nouns with countable semantics and has a determinant function.

3. In the expressions denoting the semantics of generally, some kinds of measuring - size, weight or largeness, **one** is used just as an unit of counting ("*one spade of...*", "*one (wide) spacious area...*", "*one tobacco packet...*"). In these expressions **one** can be changed by other numeral. In such phraseology not **one** but the rest part is a leading unit, but as a counting point, it is distinguished with **one** as a vocabulary or phraseological unit.

4. At the same time, as everything is peculiar in the world, each separated subject or action (like the unity of these subjects or actions) can be defined by **one**. Perhaps that is the reason why the semantics of vagueness of **one** is a kind of language universal, which is grammatically expressed by its using with the function of an indefinite pronoun and indefinite particle. Its using as an adverb and an interjection is connected with it. In this case **one** indicates to any, unit of any multiplicity ("One legend tells", "One hawk got hold of a duck"...). The wide-spread phraseological expressions: **one day, at one time, in one village (town, country...)** and others are of this kind. As a function of indefiniteness **one** connected with the adverbs denoting time and space and countable (general) nouns. Segments have the phraseological meaning just owing to semantics of indefiniteness and generaliteness of **one**.

5. In one group of phraseological expressions **one** has countable semantics, but different from majority of above mentioned, its is non-alternative and accordingly firm. Such expressions like: **in (one) a word, at (one) a glance...** adapt with other numerals in some cases, but formation of these expressions in phraseology is connected with **one** and it does not denote countable, single, but it gives an expression an additional emotional meaning of the lexemes **only, a little**.

6. **One** is connected with uncountable nouns, in particular, with abstract nouns of one group, the semantics of which adapts with possibility of expressing intensity more or less: *hkondat (iqo, atqda...)* *erti yrianceli, qvirili, tiri-li, sixaruli, mxiaruleba, gaçırveba, ambavi..*). In such phraseologisms **one** intensifies the expressiveness of presented action. Here **one** is a synonym of **great, very**.

7. **One** has an analogous function in such phraseological expressions: *zar-*

mac(eb)-is (ubeduris, axtažanas, aramzadas) erti. In this case **one** intensifies the intensiveness of the meaning of a member (semantically this word is always of negative connotation) governed by it in genitive; *zarmacis erti* means "very lazy", "the laziest". In these expressions **one** has a function of an intensifying particle and can not be considered as an independent member of a sentence. Though it is declinable, but *zarmac(eb)is erti* is a whole syntactic unit from the semantic and syntactic viewpoint.

8. Using of **one** with the meaning of common, whole, shared in firm phraseological expressions and in usual word combinations must be noted ("*ert tapaši içvebian*" - "They're in the same boat", "*ert merxze sxedan*" - "They sit at the same desk"...). In both cases **one** makes whole and unites the semantical constituent parts of a subject (which always expresses more than one quantity). During the function of an interjection ("*erti damixedet amas*" - "Look at him!") or a particle ("*raği erti daiçqebda*" - "When one begins"; "*moagrova erti ocda-xuti biçi*" "He collected about twenty-five boys"...) **one** intensifies the meaning.

9. As it is clear, the majority of phraseological expressions are built just on the function of indefiniteness and expressiveness of **one**. The semantics of nouns formed from **one** supports initially not its separativeness, but the meaning of wholeness, completeness, all-encompassiveness (cf.: Al. Tchintcharauli: *ymerti, mrteli, šcerteba/šertva, čartva, gartoba...*), from which developing of semantics of numerical, quantitative **one** would be logical and natural.

С. У. П а т и е в (Назрань)

Простой объект в ингушском языке

В ингушском языке дана относительная характеристика эргативной конструкции, но спорным остается вопрос: что относить к объекту?

Как отмечал А. С. Чикобава: «В синтаксисе грузинского языка поныне говорят о «прямом дополнении», хотя морфология грузинского языка не знает винительного падежа, и «прямое дополнение» здесь также управляет лицом глагола, как и подлежащее» (Чикобава 1953).

«...языковеды иных аргументов в пользу надления прямого дополнения статусом главного члена, кроме согласования глагольного сказуемого с прямым дополнением в переходной эргативной конструкции, не привели и не могли привести» (Навразова 2005).

В своем монографическом исследовании З. М. Баркинхоева отмечает: «Переходный глагол в ингушском языке всегда требует постановки подлежащего в эргативном падеже, если оно присутствует в предложении. Эргативное оформление получает имя, а не глагол, но грамматическая форма устанавливается глаголом. В полном построении переходного предложения выступают три его основных члена: подлежащее, прямое дополнение и сказуемое. Наличие глагола в предложении обязательно, в то время как именные члены могут опускаться, не изменяя содержание всей конструкции. В соответствии с этим в ингушском языке выделяются три типа конструкции.

Первый тип состоит из переходного глагола с именем субъекта в эргативном падеже и именем объекта в именительном (абсолютном). Сюда же можно отнести эргативную конструкцию, в которой наличествует два объектных актанта, один из которых выполняет функцию прямого дополнения, а второй – косвенного дополнения.

Второй тип эргативной конструкции – это безобъектная конструкция, или один из двух объектных актантов, а именно «прямое дополнение» отсутствует, объектом же является косвенное дополнение в дательном падеже.

Третий тип эргативной конструкции – бессубъектная конструкция. В таких конструкциях опущен субъект» (Баркинхоева 2007).

Таким образом, на природу эргативной конструкции в кавказских языках у ученых-кавказоведов нет единого взгляда.

Единственный критерий, который не подлежит сомнению, на наш взгляд, при помощи которого можно утверждать или отрицать наличие «трехсоставности», это отложенный языковой материал (пословицы, поговорки и т. д.).

Например: *Машаро нах боахабабб, тIемо воI вихъав.*- Досл.: *Мир людей сохраняет, война сына уносит.*

Дов довно мара юхатехадац. - Досл.: *Битву битва только остановила.*

Ахчано сигала бода никъ лехаб. - Досл.: *Деньги в небо идущую дорогу*
нашли.

Астаро мара бIарг бузабаьбац. - Досл.: *Пыль только глаз*
накормила.

Варгвоацача унахочо бийса ма йоаккхийла. - Досл.:
Невыздоровливающийся больной ночь не провел бы.

В данных примерах субъектами в эргативном падеже являются: *машаро, тIемо, довно, ахчано, астаро, унахочо*. Объектами в именительном падеже являются *нах, воI, дов, никъ, бIарг, бийса*.
Переходные глаголы-сказуемые: *боахабаьб, вихъав, юхатехадац, лехаб, бузабаьбац, ма йоаккхийла*.

В ингушском языке субъект в эргативном падеже ставит глагол-сказуемое в переходную конструкцию:

Машаро – боахабаьб
тIемо – вихъав
довно мара – юхатехадац
ахчано – лехаб
астаро мара – бузабаьбац
унахочо – ма йоаккхийла

В свою очередь глагол-сказуемое предопределяет появление объекта в предложении:

Боахабаьб – нах
вихъав – воI
юхатехадац – дов
лехаб – никъ
бузабаьбац – бIарг
ма йоаккхийла – бийса

что и позволяет нам отнести объект к главным членам предложения. Отсюда наличие в ингушском языке «трехсоставного» предложения.

По своей структуре объект в ингушском языке никакого отношения не имеет к прямому дополнению, этот термин перенесен в ингушский язык из русского языка. В сущности главные и второстепенные члены предложения первично попали из индоевропейских языков в русский язык.

При дативной конструкции в ингушском языке глагол-сказуемое ставит субъект в соответственно им запрошенный падеж, например:

Хъаьша хъамара даьна пхьор хиннад. Досл.: Гостя ради отцу ужин был.

Дакъа маьнге кIал а дилле хъаьша гIулакх де. Досл.: Мертвеца под кроватью положив, гостю дело сделай.

Дикача къонахчох алар ийшадац, лакхача хена мух ийшабац. Досл.: Хорошему мужчине сказанное не иссякнет, высокому дереву ветер не иссякнет.

Шийна лостает йоаца цIог ремийна лестаяь. Досл.: Самому махать не имея хвост табуну махал.

Ший хIама бIаргагуча дика да. Досл.: Своя вещь самому видимом хорошо есть.

Хиннад – даьна

де – хъаьша

ийшабац – хена

лестаяь – ремийна

бIаргагуча дика да – шийна

В свою очередь подвергается действию и объект действия:

хиннад – пхьор

де – гIулакх

ийшабац – мух

лестаяь – цIог

бIаргагуча дика да – хIама

Прямое дополнение в ингушском языке наличествует и при номинативной конструкции, также как и в русском языке.

S. P a t i e v (Nazran)

A Simple Object in Ingush

Depending on what relations of three subjects separately to action and how these relations are expressed grammatically and how they define the structure, double structure and three structure in the Caucasian languages.

Т. В. Ж е р е б и л о (Назрань)

Лингвокультура ингушей в условиях глобализации

Если в годы советской власти в общественном сознании народа господствовал миф о «счастливом будущем» – о прекрасном далеком, которое призвано было стать золотым веком всего человечества, то сегодня история, ставшая полем напряженного политического этнокультурного дискурса, апеллирует к мифам о далекой героической эпохе, оставшейся в далеком прошлом. Причем, чем отдаленнее это прекрасное, тем большую ценность оно представляет для национальной идентичности, тем привлекательнее оно для обоснования этногенеза того или иного народа. Вопрос этот не праздный, если учесть, какими темпами идет глобализация, ведущая к разрушению традиционной культуры и лингвокультуры не только носителей миноритарных языков, но и мажоритарных тоже.

Если по состоянию на 1996 год, по подсчетам экспертов, в мире насчитывалось 6 тыс. языков и ежегодно исчезало по 10-12 языков, то сегодня этнические группы зачастую теряют свои исконные языки: каждые две недели исчезает по одному языку. Процесс исчезновения миноритарных языков ускорился вдвое.

Что касается ингушского языка, принадлежащего небольшой этнической группе, то он продолжает жить и развиваться, несмотря на сложнейшие зигзаги в исторической судьбе ингушей, потому, что этот народ всегда придавал особое значение своей истории, своей социальной памяти, сохранению этнической идентичности.

Сегодня в ингушском языке действуют отдельные разрушительные тенденции, связанные в последние десять-пятнадцать лет с мощным расшатыванием литературных норм под воздействием их демократизации, тем не менее ингушский литературный язык продолжает развиваться. Сегодня он пополняется новой лексикой, появившейся в условиях развития информационного общества, сформировавшегося в результате развития образования, науки, появления новых технологий, сведений их других культур, изменения идеологического и культурного миропонима-

ния, сформировавшегося многообразия коммуникативных каналов.

В ингушском языке сформировался новый языковой стиль эпохи, для которого характерны следующие особенности:

- 1) *открытость общества*, что приводит к расширению социальных функций специальной, профессиональной и терминологической лексики (**церемония, номинация, топ-модель, суперстар, наркоман, антинаркотический, ксерокс, террор, теракт, акция, киллер, дилер** и др.);
- 2) *специализированность* знания, появившаяся в результате обширного проникновения интернациональной, заимствованной лексики, связанной с новой интеллектуальной, информационной, технологической, финансовой, маркетинговой и организационно-правовой структурой [**Интернет, Мегафон, мобильни, мобильник (мобильникаш)**, компьютер, компьютеризации, флэшка (флэшкэш); президент, парламент, спикер; маркетинг, менеджер, секьюрити, папарацци, бизнес, бизнесмен и т.п.];
- 3) новая волна *демократизации* книжных и разговорных стилей за счет расширения сферы употребления молодежного жаргона, в целом жаргонной и арготической лексики русского, английского, французского, немецкого происхождения [**вау** из древнегреч. **нал; герла; бой-френд, суперски, суперово, супермен** (в жарг. значении), **мачо, бабки, мани, мерс, шестерка, семерка, девяносто девятка** и т. п.];
- 4) использование интернациональной, русской и ингушской лексики в микропонимике (**гимназия «Марем», парикмахерская 777, типография «Пилигрим», магазин «Ковчег», кафе «Лейла», магазин «Мадина», Ингнет, Интернет-кафе «Лагуна», вязальный цех «Гвилетти», гостиница «Асса», коттеджный поселок «Таргим»** и т. п.).

T. J e r e b i l o (Nazran)

The Ingush Lingua-Culture in the Conditions of Globalization

If during the Soviet period the myth about “happy future” was cultivated in the public opinion that was supposed to be “the golden century” of the mankind it is history today, which became the field of furious political, ethno-cultural disputes, appealing to the myths about the further heroic past lost in ancient time. And the more ancient the past the greater is its value for the self-identification of nation, the more attractive it is for a basement of the ethno-genesis for a nation. This is not an idle problem if the rapid pace of the globalization that leads to the destruction of the traditional culture and lingua-culture not only of the minority but also of the majority languages to be considered.

If according to the investigation of the experts by the 1996 there were about 6 thousand languages in the world, which got lessened about 10-12 languages each year, nowadays there are even facts of the death of languages of the whole ethnical groups: each fortnight a language is being died on the world now. The process of death became twice faster.

As for the Ingush language that belongs to a small ethnical group it dwells on more than that it is being developed in spite of the hard periods in the history of Ingushes which might well be a result of the fact that Ingushes paid great attention to self-history, to the social memory, and culture to maintain their identity.

However, there are some certain decline tendencies in Ingush language distinguished in a strict destruction of the literary norms influenced by their democratization in last 10-15 years. Nevertheless the Ingush literary language is developing. It is getting richer by a new lexicon due to the mass-media, modern informational devices, development of the education, science, the new technologies, the changes in ideology, acquaintances with the other cultures, and new realization of the world progress through many of the informational channels.

In Ingush language like in Russian a new linguistic style of the epoch is formed which has such characteristics.

- 1) *openness of society* that results to an extension of social functions of special, professional, and terminological lexicon (**церемонии**,

- номинაციი, топ-модელი, суперსტარ, ნარკომანი, ანტინარკოტიკული, კსეროქსი, ტერორი, ტერაქტი, აქციები, დილერი and others);
- 2) *specialization of the knowledge* as a result of intrusion of international, borrowing lexicon linked with a new intellectual, informational, technological, financial, marketing, juristic structures (**ინტერნეტი, მეგაფონი, მობილური, მობილური (მობილურიკაში), კომპიუტერი, კომპიუტერიზაციები, ფლეშკა (ფლეშკაში);** პრეზიდენტი, პარლამენტი, სპიკერი; მარკეტინგი, მენეჯერი, სეკიურაიტი, პაპარაციები, ბიზნესი, ბიზნესმენი and others);
- 3) *the new wave of democratization of style of the bookish and colloquial speech* due to extension of usage of the youth jargon from jargon and argotic lexicon of Russian, English, French, and German languages (**ვაუ,** came into Ingush lingua-culture from ancient Greek through American; **ნალი; გერლი; ბოი-ფრენდი, სუპერსკი, სუპეროვი, სუპერმენი** (in jargon means) **მაჩო, ბაბკი, მანი, მერსი, შესტერკა, სემერკა, დევიანოტი დევიანტი** and others);
- 4) *the usage of the international, Russian and Ingush lexicon in micro-toponymy* (гимнази «Марем», парикмахерски 777, типографи «Пилигрим», магазин «Ковчег», кафе «Лейла», магазин «Мадина», Ингнет, Интернет-кафе «Лагуна», вязальни цех «Гвилетти», гостиница «Асса», коттеджи поселок «Таргим» and others).

რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

**„რუსუდანიანის“ ლექსიკონიდან
(ხომეგარი, ქულბაქი)**

„რუსუდანიანში“ გვხვდება ლექსიკური ერთეული **ხომეგარი**-ი, მხოლოდ ერთხელაა დადასტურებული **ხომეგარი**- ვარიანტი. „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში საანალიზო სიტყვა შემდეგნაირადაა განმარტებული: „სასიამოვნო გემოს მქონე, გემრიელი“.

ხომეგარი-ი არ გვხვდება სულხან-საბასთან და დავით ჩუბი-

ნაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში, არც ქეგლშია შეტანილი.

საანალიზო ლექსიკური ერთეული „რუსუდანიანში“ იხმარება კარგი ხარისხის, გემრიელი ღვინის აღსანიშნავად.

„ღვინისა სმასა ხელნი წაჰკრნეს და **ხოშგვარსა** ღვინოსა სვემდენ იაგუნდისა, ლალისა და ფირუზისა თასებითა“ (რუსუდ. 106, 25).

„შენ ამოთა და დაულევენელთა სანუკვართა ნაცვლად ბალახი გიძოვნია და **ხოშგოარისა** ღვინის სანაცვლოდ სისხლი და ოფლი გიხვრეცია“... (რუსუდ. 548, 32).

ხოშგვარ-ი, ხოშგოარ-ი ქართულში სპარსული ენიდან არის ნასესხები. სპარს. **xoš-govār** სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც 1) ადვილად მოსანელებელი საკვები, 2) გემრიელი. სპარს. **xošgovār** შედგება ორი კომპონენტი-საგან, სპარს. ზედსართავი სახელისაგან **ხო** და აწმყო დროის ფუძისაგან **govār** ზმნიდან **govaridan** „საჭმლის მონელება“.

საანალიზო სიტყვა ქართულში ახალი სპარსული ენიდან ჩანს ნასესხები.

ქულბაქი სხვათა ენაა, ბაზარს ჰქვიათ ZAB (საბა), აქვე მითითებულია **საქულბაქე**, საქულბაქესთან – **საქულბაგე** განმარტების გარეშე.

ქულბაგ-ი განმარტებულია ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“, აქვე განმარტებულია **მექულბაგე** „მედუქნე“.

ქულბაქი (ქულბაქისა) ძვ. „ბაზარი“ (საბა); „ბაზრის დუქნები“ (დ. ჩუბინ.) იბერიელები [მცხეთას] ქულბაქებითა და ფორუმებით ამკობდნენ (გ. ქიქ.) (ქეგლ.).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში **ქულბაქი** განმარტებულია, როგორც „სავაჭრო“, „დუქანი“, აქვე გვხვდება **ქულბაკ**-ი ვარიანტი.

ამრიგად, ქართულში გვხვდება **ქულბაქი**, **ქულბაგ**-ი, **ქულბაკ**-ი ვარიანტები და მათგან ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები **სა-ქულბაქე** და **მე-ქულბაგე**.

„...მას იქით ხელოსანი კაცნი იხდენ, მერმე დიდი ბაზარი და **ქულბაქი**, მერმე ქარვანსრები“ (რუსუდ. 529, 34).

„დიადი ქარვასლანი და **ქულბაკ**-ი არიან უსახოს თვალისანი და კაცნიცა მრავალნი არიან...“ (რუსუდ. 48, 25).

ქართულში საანალიზო ლექსიკური ერთეული ნასესხებია სპარსული სიტყვიდან **kolpak**, რომელიც შემდგენაირადაა განმარტებული: 1) პატარა ოთახი, რომელსაც მარცვლეულის გროვაზე აშენებენ, რათა წყალმა მარცვალი არ გააფუჭოს; 2) პატარა ოთახი, რომელსაც მებაღეები ბოსტნეულისა და მარცვლეულის სიახლოვეს აშენებენ.

ახ. სპარს. **kolba(-e)** „ქოხი“, „სენაკი“ < სპარს. **korba(-e)**, საშ. სპ. **kurpak**, სომ. **krpak**, არაბ. **kolbak** (მ. ანდრ., 1966, გვ. 390).

სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში **kolbak** –თან შედარებულია **kolba(e)**, რომელიც განმარტებულია, როგორც 1) პატარა, ვიწრო და ბნელი სახლი; 2) პავილიონი, დუქანი, 3) კუთხე; 4) [არაბ] ღვინის სავაჭრო დუქანი.

სპარს. **kolba(-e)** < ფაღ. **kurpak**, მისი არაბიზებული ფორმებია **korbaq çorbaq** და **korbax** (ბორჰანი, ტ. 3, 1983, სქ.).

საანალიზო ლექსიკური ერთეული ქართულში შემოსულია საშ. სპარსულიდან.

R. R a m i s h v i l i (Tbilisi)

From the Vocabulary of “Rusudaniani”

(*xošgvari, kulbaki*)

1. A lexical unit **xošgvar** is found in “Rusudaniani”. The variant **xošguar** is attested only once. The analytical word is explained in the dictionary added to “Rusudaniani” as the following: “having pleasant taste, tasty”.

The word **xošgvar** is not found in Sulkhan-Saba and David Chubinashvili’s Georgian-Russian dictionaries and also in GED. The analytical lexical unit is used in “Rusudaniani” for denoting ‘high degree, tasty wine’.

"γvínisa smasa xelni çahķrnes da **xošgvarsa** γvínosa svemden iagundisa, lalisa da piruzisa tasebita" (“Rusud.”, 106, 25).

"šen amota da daulevnelta sanuķvarta nacvlad balaxi gizovnia da

xošgoarisa ოვინის სანაცვოდ სისქლი და ოპლი გიხვრეტია"... ("Rusud.", 548, 32).

The words **xošgvar**, **xošgoar** are entered from Persian into Georgian. The Persian **xoš-govār** is explained in the Persian Explanatory Dictionary as 1) easily digested food, 2) tasty. The Persian **xošgovār** is consist of two comporents: Persian attribure **xo** and a present tense stem **govār** from the verb **govaridan**.

The analytical word seems to be borrowed from the new Persian in Georgian.

2. **kulbak-** is a foreign word, and means 'a market' (Saba); **sakulbake** is also pointed, but with **sakulbake – sakulbage** without explanation.

The word **kulbag-** is explained in I. Abuladze's 'Old Georgian dictionary'; here **mekulbake** 'an inn-keeper' is also explained.

kulbak- (kulbakisa) -old 'market' (Saba); 'inns of market' (D. Chubinashvili); "iberielebi [mcxetas] **kulbakebita** da porumebit amqobdnen (G. Kik.), (GED).

In the added dictionaty of "Rusudaniani" **kulbak-** is explained as 'commercial', 'an inn', **kulbaq-** variant is also found here.

Thus, in Georgian we found **kulbak-**, **kulbag-**, **kulbaq-** variants and the lexical units formed from them: **sa-kulbak-e** and **me-kulbag-e**.

"...mas ikit xelosani qacni isxdnen, merme didi bazari da **kulbaki**, merme karvansrebi" ("Rusud.", 529, 34).

"diadi karvaslani da **kulbaqn-i** arian usaxos tvalisani da qacnica mravalni arian..." ("Rusud.", 48, 25).

An analytical unit is borrowed in Georgian from a Persian word **kolpak**, which is explained as the following: 1) a small room, which is built on the grains heap so as not spoil by water; 2) a small room, which is built by the gardeners near vegetable and grains;

A new Persian **kolba(-e)** – "a hut", "a cell" < Pers. **korba(-e)**, mid. Pers. **kurpak**, Arm. **krpak**, Arab. **kolbak** (M. Andr. 1966, p. 390).

In the Persian explanatory dictionary **kolbak** is compared with **kolba(e)**, which is explained as 1) a small, narrow dark house, 2) a pavilion, an inn, 3) a corner, 4) [Arab] 'a wine shop'.

Persian **kolba(-e)** < Pal. **kurpak**, its Arabian forms are **korbaq qorbaq** and **korbax** (Borhan, v. 3, 1984).

An analytical lexical unit is entered from middle Persian into Georgian.